SKANSEN 125 FATABUREN 2016

SKANSEN 125

FATABUREN

2016

SKANSEN 125

FATABUREN 2016

SKANSEN 125

Red. Charlotte Ahnlund Berg & Anders Carlsson

Nordiska museets och Skansens årsbok

FATABUREN – Nordiska museets och Skansens årsbok – är en skatt av kulturhistoriska artiklar som har publicerats under mer än ett sekel.

Årsboken började som ett häfte med rubriken »Meddelanden«, redigerat 1881 av museets grundare Artur Hazelius för den stödjande krets som kallades Samfundet för Nordiska museets främjande. 1884 publicerades den första kulturhistoriska artikeln och när publikationen 1906 bytte namn till »Fataburen. Kulturhistorisk tidskrift« kom de vetenskapliga uppsatserna att dominera innehållet. Från och med 1931 fick årsboken en mer populär inriktning och i stora drag den form som den har i dag. Fataburen har sedan dess förenat lärdom och sakkunskap med syftet att nå en stor publik.

Fataburen är också en viktig länk mellan Nordiska museet och Skansen, två museer med en gemensam historia och en gemensam vänförening. Varje årsbok har ett tematiskt innehåll som speglar insatser och engagemang i de båda museerna, men verksamhetsberättelserna trycks numera separat och kan rekvireras från respektive museum.

Ekonomiskt stöd från Samfundet Nordiska museets och Skansens Vänner gör utgivningen av Fataburen möjlig.

NORDISKA MUSEET SKANSEN

Fataburen 2016
Nordiska museets förlag
Box 27820
115 93 Stockholm
www.nordiskamuseet.se/förlag
www.nordiskamuseet.se/fataburen

© Nordiska museet och respektive författare
Redaktörer Charlotte Ahnlund Berg och Anders Carlsson
Bildredaktör Marie Tornehave
Bildarkiv och fotograf på Skansen Marie Andersson
Bildbehandling Karolina Kristensson och Peter Segemark
Omslag och grafisk form Lena Eklund, Kolofon
Översättning Alan Crozier

Omslagets framsida Pedagogen Maja Adolphson vid Bergsmansgården. Byggnaderna där kommer från Nora bergslag i Västmanland. Foto: © Marie Andersson, Skansen.

Tryck och repro Italgraf Media AB, Stockholm, 2016
ISSN 0348 971 X
ISBN 978 91 7108 584 9

Innehåll

7 **Inledning** *Charlotte Ahnlund Berg & Anders Carlsson*

11 **125 år på Skansen.** Historier får liv *John Brattmyhr*

FOLKFEST OCH HÖGTID

29 **Allsång på Skansen.** Musik på museet *Lars Kaijser*

51 **Modernitetens arenor.** Bilder av första maj på Skansen och Gärdet *Jonas Engman*

61 **Nationen i exil.** Norskt nationaldagsfirande i Stockholm och på Skansen *Barbro Blehr*

INBLICK

83 **Levande samlingar.** Djuren på Skansen *Ingvar Svanberg*

105 **Om inte.** Hur Tottieska gården kom till Skansen *Eva Sundström*

121 **Samevistet** *Boel Melin*

123 **När två var ett.** Skansen och Nordiska museet *Cecilia Hammarlund-Larsson*

SVERIGEBILDER

145 **Five o'clock tea på Skansen.** Ett internationellt besök 1924 *Marianne Larsson*

163 **Kulturarv som inspirerar.** Skansen som källa för nyskapande *Johan Knutsson*

183 **Finngården** *Osva Olsen*

185 **Julita skans.** Om förkärlek till gammalt onyttigt skräp *Gunilla Hising Bohm & Fredrik Ehlton*

UTBLICK

205 **»Världens första friluftsmuseum«.** Skansen som internationell förebild *Sten Rentzhog*

223 **»Ett Skansen i Danmarks andra stad«.** Om Den Gamle By i Aarhus *Thomas Bloch Ravn*

243 **Friluftsmuseer i ett nytt Europa.** Observationer och argument *Henrik Zipsane*

SKANSEN I MORGON

261 **Oss andra.** Mångfald i Artur Hazelius anda *Charlotte Ahnlund Berg*

281 **Angelägna berättelser.** Gestaltningar på Skansen *Ewa Kron*

295 **Feeling the Skansen pride** *Christina Hamnqvist*

297 **Moderna tider.** Skansen nyss och framöver *Maja Hagerman*

318 **Skansen at 125.** Introduction

321 **Källor och litteratur**

Inledning

CHARLOTTE AHNLUND BERG är chef för Pedagogiska enheten på Skansen.
ANDERS CARLSSON är förlagsredaktör på Nordiska museet.

Vad är Skansen? Svaren på den frågan expanderar i tid och rum och bestäms av både perspektiv och utgångspunkter. Ett friluftsmuseum på kulturhistorisk grund med en inbyggd zoologisk avdelning? En stadspark fylld med aktiviteter och attraktioner för barn och vuxna? Allt det där och mycket mer. Till exempel en idé – och ett resultat av tidens gång.

Skansens historia har skrivits förr och grunddragen i berättelsen om »världens första friluftsmuseum« är välkända. Portarna öppnade 1891, publiken strömmade till omedelbart och konceptet väckte snart uppmärksamhet i Europa och andra delar av världen. Den dubbla ambitionen, att skapa en Sverigebild som ett stärkande exempel och att rädda ett allmogesamhälle i upplösning, innehöll på samma gång en del spänningar. Vilket Sverige var det egentligen som visades? Inte den egna samtiden, med industrialisering och utvandring. Inte heller det nyss förflutna, med jordbruk på marginalen och utbredd fattigdom. Kanske något mitt emellan eller något helt annat? Skansen tillkom i en tid av stora omställningar och präglades redan från början av pedagogiska val och en rejäl dos pragmatik.

De publika framgångarna under hela 1900-talet byggde till stor del på denna pragmatik. Skansen har varit – och är – både intres-

sant och trivsamt. Byggnader och djur har förvärvats både strategiskt och närmast improvisationsartat. Sevärdheter och publikdragande program har kommit och gått. Huvudmän likaså. Som institution betraktad är Skansen historiskt medveten i både verksamheter och självbilder men har också förmått följa med i sociala, politiska, ekonomiska och kulturella förändringar i Sverige genom två sekelskiften. Dessa förändringar har varit omfattande. Och även om den byggda miljön inte når längre än till omkring 1950 så finns det i dag planer på nya teman som kommer att förskjuta brytpunkten för Skansens tillbakablick.

Senast Skansens historia berättades i samlad form var vid hundraårsjubileet 1991. En påkostad bok spände då en väldig båge från de tidiga åren till den egna samtiden – och vidare in i framtiden. Nya böcker och filmer planerades och det går också att ana vår tids multimediala tekniker på förväntningshorisonten. Samtidigt kan läsaren av i dag konstatera att Skansen för den skull inte slog in på den artificiella underhållningens väg. Då fanns en viss oro för konkurrensen från mer kommersiella aktörer men också en viss tillförsikt, grundad på ett betydande pedagogiskt och materiellt övertag. Vad är alltså Skansen? Förutom allting annat en miljö där mycket faktiskt är på riktigt.

Genom sinnliga upplevelser väcks människans lust att lära. Endast så erövrar hon kunskap och insikter. Så menade pedagogen Artur Hazelius och så skapade han Skansen, en myllrande historisk värld, full av intryck och överraskningar, som en logisk förlängning av Nordiska museets museiverksamhet. Skalar vi bort de nationalromantiska inslagen möter vi här en högst levande och modern idé som ger oss verktygen till den framtida utvecklingen. På Skansen finns flerdimensionell mångfald redan i själva grundkonstruktionen och därtill många lager av berättelser. Några av dessa berättelser möter vi i denna bok. Liksom ett Skansen i Sörmland, ett danskt stadsmuseum, friluftsmuseer i ett nytt Europa, norrmän i parad, en kvinnlig karolin, ett sameviste i Stockholms skärgård, ett sjungande folkhav, ett barn på en gråtsten, elefanten Shiva – och mycket mer.

Foto: © Marie Andersson, Skansen.

125 år på Skansen

Historier får liv

JOHN BRATTMYHR är chef för Skansen.

Skansens unika historia bygger på en människas vision och starka drivkraft att bevara vårt gemensamma kulturarv. Ett arv som Skansen, alltsedan starten 1891, har förvaltat genom att fortsätta utvecklas i samklang med uppdraget, samtiden, miljön och människorna som besöker oss. Jag tänker ofta på Artur Hazelius, på vad han gjorde i sin tid – och på vad han skulle gjort i dag. Hans livsverk Skansen har funnits i 125 år och är ett av Europas mest välbesökta museer, därmed också ett av Sveriges största besöksmål. Jag tänker på våra hus och gårdar som bildar trovärdiga sammanhållna miljöer. Varje byggnad är ett museum i sig självt, och i miljön finns en pedagog, korrekt klädd, som tar gästen till den tidsepok som huset och miljön vill förmedla. Skansen möjliggör därmed en historisk resa i autentiska miljöer.

Och jag tänker på alla berättelser i våra miljöer. Vi berättar om när Sverige var ett av världens fattigaste länder och om hur det hundra år senare var ett av de rikaste. Vi berättar om när ljuset endast var förunnat de besuttna och hundratals andra berättelser från historisk tid med koppling till vår samtid. Vi berättar för att det är viktigt med berättande och gestaltning – för att göra historien begriplig.

◂ Porträtt av Artur Hazelius. Oljemålning av Julius Kronberg 1910. Foto: Mats Landin, © Nordiska museet (NMA.0023967).

För några år sedan byggde vi ett blanktrådsnät. De telefonstolpar som var så vanliga i landskapet finns inte längre. Jag berättade för en av mina söner, då 16 år, om när varje liten by i vårt land hade en egen växeltelefonist som kopplade samman samtalen mellan land och stad. Några veckor senare frågade han om det gick för sig att han tog med sig sin gymnasieklass för att visa telefonstolparna. Jag glömmer aldrig när de under min sons guidning höll sina mobiler i ena handen och samtidigt försökte förstå hur kommunikationerna fungerat för bara några år sedan. Vi som har växt upp i en tid då tekniken förändrades ännu snabbare än under industrialiseringen kan se hur samhället förändrats in i märgen, men de som är födda med internet och en mobil i handen kan inte föreställa sig hur det var förr. Då spelar Skansen en viktig roll, inte bara för att bevara kunskap om livet förr och hur vi firade viktiga högtider, utan också för att visa hur man umgicks och levde för bara några årtionden sedan.

Ute i miljöerna finns den levande historien. Ta bagaren som bakar på gammalt vis. Man går in i den lilla butiken och ser in i själva bageriet, där ångan hänger som en tjock dimma under taket och jäser bröden innan de bakas i den gamla ugnen. Sen går man några tiotals meter och kommer till Järnhandlarens bostad som berättar om den moderna tiden, med den fantastiska moderna eldrivna spisen och den ultramoderna vattenklosetten.

På Skansen har vi arbetat fram en berättarkarta. Här kopplas tiden ihop med viktiga samhälleliga förändringar och enskilda livsöden för att visa ännu tydligare hur det var att leva förr. I Boktryckarens bostad ser man hur det unga paret sitter och korrekturläser senaste numret av tidningen *Hwad Nytt*. Det blir ett exempel på hur enskilda personer medverkade i den demokratiprocess som började växa sig stark vid den här tiden. Med berättarkartans hjälp skapar vi miljöer som är både idéhistoriskt intressanta och fysiskt tillgängliga. Med den i handen hoppas vi också snart på att kunna skapa miljöer som tar oss ända in på 1980-talet.

Det är fler som vill ha bagarens bullar. Foto: © Marie Andersson, Skansen.

Traditionerna lever

Skansen har i uppdrag att bidra till bevarandet av mångfalden i det svenska kulturarvet – seder, traditioner och hantverk – och det uppdraget känns allt viktigare. I en tid där vi blir alltmer globala är det viktigt att någon håller reda på våra gemensamma rötter. Skansen känns som hemma oavsett var i landet man bor eller har sitt ursprung. Skansen är inkluderande och alla är välkomna.

Vi firar traditioner som julmarknad och höstmarknad, som har rötter ända ner i medeltiden. Vi firar traditioner som uppstått på Skansen, som nationaldagen. Vi firar traditioner som Artur Haze-

lius lyfte upp och gav en form, som Lucia. I hans anda skapar vi också traditioner i dag. Ett bra exempel är våra drop in-bröllop. I samband med kronprinsessan Victorias och prins Daniels bröllop 2010 arrangerades ett sådant bröllop för alla som ville passa på att slå till samma år. Då kom 260 par och det blev ganska kaotiskt ett tag, men alla blev vigda och alla var glada och solen sken. Året därpå sattes tälten upp igen på Tingsvallen eftersom så många ville se en repris, och på den vägen är det. Andra lördagen i juni har blivit en kärlekens högtid på Skansen och till dags dato har nästan 3 000 par sagt ja till varandra på drop-in arrangemangen.

Skansen är unikt eftersom vi både förmedlar kunskapen om och innehållet i riterna och högtiderna, men också arrangerar dem i verkligheten. Här dansas det runt granar och midsommarstänger. Förvånade utländska turister tar del av detta exotiska firande. Att koppla firandet till mat är viktigt. På Skansen kan man få veta mer om – och ofta smaka på – mat från förr. Kolbullarna fräser i gjutjärnsstekpannorna över öppen eld på julmarknadsdagarna. Julborden dignar i husen och på restaurangerna. Det pickas ägg i Skånegården till påsk och det bakas tunnbröd i Bagarstugan.

Många traditioner har »mjuknat« med tiden. Vi skjuter av bössan för att skrämma de onda andarna på Oktorpsgården men det är inte så allvarligt menat längre. Häxorna har blivit söta barn och skärselden känns ganska avlägsen, men det är ändå viktigt att berätta om äldre tiders trosföreställningar för att förklara vår egen tid.

Samspelet med naturen

Skansen spelar en viktig roll också för att skapa förståelse för samspelet mellan människa, djur och natur. På Skansen har det alltid funnits djur – på Hazelius tid flera exotiska arter än vad vi har nu, då vi framför allt har fokus på nordiska djur, vilda och tama. I den alltmera urbana livsmiljön har kunskapen om människans samspel med djuren hamnat i skymundan. Många barn möter aldrig en ko eller en gris. Dagligen förmedlas här kunskapen om hönan och

Drop in-bröllop på Skansen. Foto: © Marie Andersson, Skansen.

äggen, grisen och bacon och att mjölken inte görs bakom kyldisken där man handlar. Skolverksamheten är en viktig del i det naturbevarande uppdraget.

Vi får inte heller backa för de svåra diskussionerna och frågeställningarna. Här på Skansen berättar vi och sprider kunskap om vilda djur i Sverige, och det är inte alltid alldeles enkelt. Ett exempel är människans relation till vargen. I dag har många av oss inte längre en naturlig koppling till skogen och förutsättningarna utanför stadsgränsen. De som bor ute i landet har sin syn på rovdjur för att de själva, eller närstående, fått skador på och förluster av boskap på gårdarna. De som har kunskap om ekosystemet ser att det utarmas utan rovdjur i näringskedjan. Vad vi försöker göra är att, med respekt för dagens problem, berätta om hur det var förr och hur man levde med rovdjur i hopp om att det skapar bättre möjligheter till samtal om hur vi ska leva med rovdjur i framtiden.

Det kala berget

När Artur Hazelius etablerade Skansen var det nästan bara berg uppe på området. Det var en enorm arbetsinsats att forsla upp de mängder med jord som krävdes för att skapa en grön och prunkande park. Det skedde med skottkärra, häst och vagn, och många mantimmar. Det svors väl en del på vägen. Sigrid Millrath, som blev Arturs högra hand de första åren, berättar i sina memoarer om när hon gick på Skansen för första gången med sina föräldrar på hösten 1891. Det var dåligt upplyst ute på Djurgården i oktober och de fick gå på träplankor över leriga vägar. Väl uppe på området blev hon helt trollbunden. Doktor Hazelius hade skapat en sagolik värld och hon glömde aldrig det första intrycket.

Nu upplever vi en sorts renässans med ett stort intresse för odling och miljö. På det gröna Skansen kan man inspireras av odlingar från olika epoker. Här finns Örtagården, Skogaholms kökträdgård, en liten gårdstäppa hos boktryckaren, den ståtliga rosengården och mängder med gröna ytor och vrår där de vilda örterna får plats att gro. I norr finns samevistet, där det växer fjällbjörk och mossa.

För något år sedan kunde vi till och med skörda några hjortron där. I den södra delen av Skansen ligger Skånegården med sin lummiga have, där träd och växter från södra Sverige växer och där vi också har en fjärilsträdgård, ett litet växthus och surrande bikupor. Skansen är i sanning ett Sverige i miniatyr på 300 000 kvadratmeter.

Nöjen och förlustelser

Redan från starten var programverksamheten på Skansen betydande. Artur Hazelius förstod att nöjen, fester och underhållning lockade besökare och gav ytterligare en anledning till ett Skansenbesök. Han skapade fester, arrangerade konserter, drev serveringar och såg till att folk kunde förlusta sig, och han förstod att det var viktigt att locka med det lättillgängliga för att kunna få möjlighet att förmedla den folkbildande kunskap som han brann för.

Årligen arrangeras här drygt 2 000 program, från den minsta kasperteaterföreställningen till *Allsång på Skansen* – som fyller 81 i år. Allsången kan tyckas vara väl folklig i vissa kretsar men Hazelius förstod sig på underhållning och skulle ha uppskattat sorlet och stämningen framför scenen. Allsången har också ett folkbildande värde och presenterar en sångskatt i en programform som vänder sig till alla åldrar och som har en genrebredd som är närmast total. Duktiga musiker, tonsättare och artister erbjuder varje tisdag under sommaren ett program som kommit att bli en del av den svenska sommarens själ.

Djurgården är av tradition en plats för underhållning. Hit vallfärdade nöjeslystna stockholmare redan på 1700-talet. På nuvarande Solliden och Galejan låg redan ett tivoliområde när Skansen anlades. Här finns nu fortfarande en dansbana och det lilla tivolit, och på övre Solliden den klassiska restaurangen.

Dansen har varit och är en viktig del av programutbudet med allt från folkdans till modernare varianter. Fram till en bit in på 1980-talet var dansen en viktig inkomstkälla. Jitterbugg förbjöds på Skansen då den nådde Sverige 1944, inte av moraliska skäl utan för att man ansåg att den tog för stor plats på dansbanan. Däri-

Valborgsmässoeld på Skansen med Nordiska museet i bakgrunden.
Foto: KW Gullers, © Nordiska museet (NMA.0042269).

Allsång på Skansen. Foto: © Marie Andersson, Skansen.

genom hämmades försäljningen av dansbiljetter. Skansen var i samma decennium föregångare vad gäller jazzen, trots att opinionen mot denna musikform var utbredd. Så här stod det i *Dagens Nyheter* 1941: »Skansen har tyvärr en baksida. I den enorma dansbaneanläggningen varifrån jazzens oljud stiger mot ryggåsstugor och fäbodvallar. Detta kan omöjligt vara förenligt med Hazelius tanke.« Men det var det! Artur Hazelius förstod att utnyttja det som var populärt. Skansen har alltid förenat det traditionella med det moderna.

Kreativiteten på programområdet omfattar också barnens utbud. Eftersom alla vuxna har haft allsång sen 1935 så insåg vi att barnen behöver en egen allsång. Den leds sedan 2007 av Ayla Kabaca och är nu ett klassiskt inslag på sommarsöndagarna på Solliden. Idén är densamma som med de vuxnas allsång. Man blandar barnvisor med moderna låtar, lektraditioner med nutida stjärnor, och visarvet lever vidare i en ny förpackning.

På Lill-Skansen finns en liten teaterscen och här spelas och sjungs det för både stora och små barn. Här har vi tankar på att göra en ordlös föreställning som alla besökande barn oavsett språkförståelse kan ta del av. Vi har många utländska besökare varje år och vi lever i en tid när många söker sig till Sverige för trygghet och en chans till ett nytt liv. Nu förbereder vi oss på att möta dem och förmedla bilden av Sverige på olika sätt.

Handens kunskap

Hantverket har alltid haft en given roll på Skansen. Det var en av hörnstenarna i Artur Hazelius strävan genom att han ville bevara den kunskap och de traditioner som han såg försvinna under 1800-talets andra halva. Här går vi strikt i hans fotspår och ambitionen är att upprätthålla kunskap för att kunna överföra den till framtiden. Vi ser flera hantverk som är på väg att försvinna på grund av generationsväxling och vi har problem med att hitta kunniga hantverkare. Det blir på så sätt allt svårare att överföra hantverket till nästa generation. Därför samarbetar vi med skolor och universitet som har hantverksutbildningar. Här kan elever få praktik och praktisk erfarenhet och vi kan hitta framtida hantverkare.

Skansen Hantverk & Slöjd är en mötesplats för alla som vill lära sig mer om byggnadsvård, traditionellt hantverk och slöjd. Genom kurser, hantverkskvällar, slöjdkvällar och föreläsningar vill vi dela med oss av den stora kunskapsbank som Skansen utgör. Det har visat sig att det finns ett stort behov av, och intresse för, de här kurserna. Fönsterrenovering får vi ha ett antal tillfällen per termin. Under de senaste åren har vi också introducerat kurser med

Så går det till att stampa vadmal med fotkraft. Foto: © Marie Andersson, Skansen.

tema mat, och här har tunnbrödsbakande blivit väldigt efterfrågat. Eftersom det tar några dygn att få upp temperaturen i ugnen och det inte ryms mer än sex deltagare har det blivit ett exklusivt nöje för den matintresserade.

Många känner i dag att de skulle vilja ha de här baskunskaperna i hur man lever utan modern teknik, hur man bygger sitt hus och bakar sitt bröd. På Skansen finns alla förutsättningar för att visa att det gick alldeles utmärkt för 150 år sedan.

Skansens ekonomi – en berg- och dalbana genom historien

Skansens ekonomi har alltid varit ett bekymmer. Redan Artur Hazelius hade svårt att få ihop till sina utvecklingsplaner och löner. Brytningen med Nordiska museet 1964 motiverades också av ekonomiska orsaker. Att ansvara för 200 kulturhistoriska hus och ett hundratal andra byggnader, djurhägn, parker och trädgårdar samt avlöna 250 medarbetare med hjälp av entréintäkter och ett litet statsanslag är fortsatt en stor utmaning.

Skansen har visserligen varit framgångsrikt i arbetet med att hitta sponsorer och samarbetspartner inom organisations- och näringsliv. Därigenom har olika utvecklingsarbeten kunnat finansieras. Det stora problemet är underhållet av de kulturhistoriska miljöerna. Det gäller såväl byggnader som föremål och textilier, och det faktum att klimatet har förändrats under senare år har lett till att situationen blivit akut. Skansen lät redan på mitten av 1960-talet utföra en antikvarisk undersökning som konstaterade att de kulturhistoriska miljöerna behövde åtgärdas. Jag kan konstatera att oavsett huvudman så har Skansen varit underfinansierat under alltför många år.

Samarbete under 125 år

En av Skansens framgångsfaktorer är att vi prioriterar samarbeten med aktörer i omvärlden. Borgerskapets medlemmar, annars yrkesverksamma hantverkare utanför Skansen, bemannar flera av våra verkstäder i Stadskvarteren. Flera av våra populäraste attraktioner genomförs med hjälp av – eller uteslutande med – frivilligkrafter. Höstmarknaden arrangeras av Skansens byalag, koloniträdgårdar sköts av kolonister, Järnhandeln av järnhandlareföreningen, Konsumbutiken av Konsumentföreningen i Stockholm. Så har det varit sedan Artur Hazelius tid. Han lutade sig mot sponsorer och vänner, hade utmärkta relationer med de kungliga och lyckades få ihop medel att både driva och utveckla Skansen – egentligen mot alla odds. I sann Hazelii anda har vi också månat om våra sponsorer och finansiärer. Vi kunde inte ha byggt ett nytt Lill-Skansen utan ett mycket generöst bidrag från Konsumentföreningen i Stockholm (KSF). Den fina 1700-talsmiljön Tottieska gården byggs nu om med medel från Brandkontoret, där en av grundarna var just Charles Tottie.

Samarbeten som dessa fortsätter även framöver. Vi kommer att bygga ett hus för att berätta om läget i Östersjön och vad vi kan göra för att rädda detta unika innanhav med stöd från stiftelsen Baltic 2020. Runt Östersjön bor ca 90 miljoner människor som alla har ett ansvar för att ett av världens mest förorenade hav ska må bättre och återfå sin ekologiska balans. Skansen blir en utmärkt plats för denna ambition. Med hjälp av vår lekfulla pedagogik kommer våra gäster att få en förståelse för att var och en kan »göra skillnad« och bidra till ett renare hav.

Skogens hus, som uppfördes i samarbete med Assi Domän 1989, vill jag att vi bygger om till en plats för föreläsningar, där vi kan samla grupper som av olika anledningar besöker Skansen. Detta hus skulle kunna bli en plats där till exempel universiteten kan presentera sina forskningsresultat och Skansen skulle få möjligheter att utveckla utbildningsverksamheten, gärna med skogen som ett tema för en del av kursverksamheten.

Malena Ernman vid Skansens traditionella nyårsfirande 2015. Foto: SVT.

Framtiden – hur blir det sen?

När jag blickar framåt ser jag positivt på Skansen. Det tidigare kala berget, nu så levande, är en angelägenhet som berör hela Sverige och däri ligger den starkaste garantin för att kommande generationer ska ta ansvar för både skötsel och utveckling.

Själv har jag haft förmånen att leda och vara en del av Skansens utveckling i tio år. En fråga jag ofta återkommer till är hur vi ska kunna bibehålla Skansens attraktionskraft och popularitet. Ett svar ligger i Skansens många olika verksamhetsgrenar som dagligen förevisas våra gäster av välutbildade och engagerade medarbetare, ett annat i att det bara finns ett Skansen. Inget annat besöksmål har den bredd och det djup som Skansen har i sin förmedling. Vilket är både en tillgång och en förbannelse! Ibland kan

jag vara avundsjuk på de besöksmål som bara har en huvudattraktion att prioritera – Skansen har ju så många! Att Skansen inte gör avkall på kvalitet och är uppmärksam in i minsta detalj är en självklarhet men också en tvingande nödvändighet, både gentemot våra gäster och kollegerna inom besöksnäringen.

Jag hoppas också att vi kan förverkliga vårt projekt »Moderna tider på Skansen«. I nuläget slutar historien på Skansen runt 1950. Det är en önskan från mig och kollegorna på Kulturhistoriska avdelningen att berättelsen ska komma närmare vår egen tid. Önskvärt vore att Skansens historiska tillbakablick började någonstans på 1980-talet. Vi ser att det är viktigt för besökarna att ha egna minnen till det som berättas. Många kommenterar järnhandlarbostadens kök med att »så där såg det ut hemma hos mormor« eller »på landet«. Med en sådan utgångspunkt blir inte historien lika abstrakt för den som inte varit med så länge.

Men framtiden då? Skansen är helt enkelt unikt i världen. Skansen är Skansen! Skansen har svårt att inrymmas under epitet som museum, nöjespark eller djurpark. Idén är lika vital och angelägen i dag som då. Artur Hazelius har all anledning att vara nöjd med sitt livsverk.

Foto: © Marie Andersson, Skansen.

T-shirt vit, barn
Storlek 1-2 år, 4-6 år
T-shirt vit,
Storlek
T-shirt svart,
150 kr
Storlek M, L, XL, XXL, 3XL
Randig T-shirt 180 kr
Storlek S, M
T-shirt "I love…"
barn 130 kr
Storlek 2 år
I Love
allsång
PÅ SKANSEN
svt
svt

Allsång på Skansen

Musik på museet

LARS KAIJSER är universitetslektor i etnologi vid Stockholms universitet.

Musiken har varit en viktig del av Skansens verksamhet ända från början. När Artur Hazelius skrev om musikens betydelse inför Nordiska museets tjugofemårsjubileum önskade han visa upp klangspektrumets fulla bredd. Skansen skulle vara ett levande museum, och mot den bakgrunden lyfte han fram julens Staffansvisor, söndagarnas koraler, melodier från Bellmans tid, vesperhymner och ur folkets hjärta framsprungna visor. Denna bredd råder ännu även om stilar har kommit och gått. Jazz, pop, kammarmusik, visor och schlager har blivit uppskattade inslag i återkommande programverksamheter.

I Skansens uppdrag ingår att vara en engagerande och lustfylld nationell mötesplats. En uppmärksammad specifik musikalisk programpunkt som svarar mot detta är *Allsång på Skansen*. I denna artikel står just allsången i fokus och det framför allt i relation till Skansen som en folkbildande och kulturarvsskapande arena.

◂ Allsång på Skansen – åttio år på Skansen och en del av sommaren. Souvenir 2008. Foto: Mona-Lisa Djerf, © Nordiska museet (NMA.0051194).

Musik som kulturarv

Den 8 augusti 2015 var det dags för sommarens sista allsångskväll. Från Sollidenscenen hälsade programledaren Petra Marklund publik och tv-tittare välkomna och berättade att *Allsång på Skansen* fyllde åttio år. Det var inte första gången som det jubilerades, även om anledningarna har varierat. Det har firats femtioårsjubileum, det hundrade radioprogrammet och tjugofem års direktsändning i tv-rutan.

I firandets fokus återfanns allsången som programform med en engagerad allsångsledare, en svensksjungande publik och gästande artister. Hur denna programform har fyllts med innehåll har även det varierat genom åren, och allsångens historia rymmer på den punkten både kontinuitet och anpassning till nya tider. Att fira jubileum ger utrymme för tillbakablick och eftertanke. Så också det avslutande programmet, som gör det möjligt att reflektera kring produktionen och upprätthållandet av ett svenskt populärmusikaliskt kulturarv.

Vad är ett kulturarv? Enkelt uttryckt de delar av *förr* som en *samtid* väljer att lyfta fram, behålla och minnas. Inom populärmusiken består det bland annat av artister, låtar och upphovsmän. Vad som uppfattas som kulturarv varierar emellertid över tid, allt eftersom samtidens sociala och kulturella landskap förändras. Likt annan mänsklig verksamhet får allsången en på så sätt en hela tiden varierande kulturell inramning. Sjungandet omgärdas av föreställningar om vilka sånger som bör sjungas, hur och vad som förväntas av allsångsledare och publik. Föreställningarna har haft betydelse för programmets upplägg i olika tider och för vilken musik och vilka artister som valts ut. Det är utifrån dessa kulturella föreställningar som allsången bidrar till att forma ett musikaliskt kulturarv.

Allsångens historia berättas i allmänhet genom en mer eller mindre komplett uppradning av allsångsledare från olika perioder. Ofta nämns Sven Lilja, Egon Kärrman, Bosse Larsson, Lasse Berghagen, Anders Lundin, Måns Zelmerlöw och Petra Marklund. Då har Carl Reinhold som var med på fyrtiotalet och Martin Lidstam

Sven Lilja i publikhavet 1938. Foto: Olof Ekberg, Nordiska museet (NMA.0036813).

som ledde kristen allsång under samma period fallit bort. Allsångsledarna representerar i vilket fall olika epoker av samarbeten, medarbetare och programupplägg. De ger ansikte åt den stil och estetik som har utmärkt olika eror.

Petra Marklund knöt i sitt jubileumsprogram skämtsamt an till allsångens historia. Hon sade att de hade grävt bakom scenen för att se om allsången lämnat några spår och hittat Egon Kärrmans allsångshäften, en blå tygremsa och en gammal Mums-Mums. De små fynden pekade mot tidigare programledare och deras kännetecken. Den blå tygbiten symboliserade Lasse Berghagens kavaj och Mums-Mums var ett skämt med Måns Zelmerlöws smeknamn.

Allsång i vit kostym

Allsångens födelsedag anges till den 26 maj 1935. Då ledde Sven Lilja för första gången publiken i gemensam, unison sång, som det kallades. En regelbunden programpunkt blev denna sång först sommaren efteråt, då Lilja återkom som sångledare. På söndagar var man i Högloftet och på tisdagar på Solliden. Lilja var musiklärare, kantor i Sofia kyrka på Södermalm och engagerad körledare. Han brukar beskrivas som entusiastisk, igenkänd i sin vita linnekavaj och med en tvärrandig slips.

Sven Lilja och allsången lockade en månghövdad publik, särskilt till Solliden. Närmare 20 000 är en siffra som nämns. I dagstidningarna skrevs det om den sociala bredden, om att både ung och gammal möttes för att sjunga tillsammans. Revynummer, visor och fosterländska sånger stod på programmet. Med Alice Tegnér som gäst, spelande piano, sjöng publiken »Mors lilla Olle«, en av hennes egna kompositioner. Dagstidningarna var en viktig länk till publiken. År 1937 ordnande *Stockholms-Tidningen* en tävling för att få fram nya melodier och sånger. Då tillkom »Röda stugor tåga vi förbi«. Efter några år mattades intresset och Skansens första allsångsepok avrundades 1948.

Det nya med allsången hade varit att träffas i större folksamlingar och att unisont sjunga tillsammans med en allsångsledare. Själva

uttrycket *allsång* etablerades genom en omröstning i *Dagens Nyheter* 1927. Då var det sångaren, skådespelaren och revykungen Ernst Rolf som ledde publiken i samband med en fotbollskamp på Stadion i Stockholm. Men rötterna är fler och går längre tillbaka i tiden. Allsången kan knytas till Samfundet för unison sång, som bildades 1906 för att stärka nationalkänslan i samband med unionsupplösningen mellan Sverige och Norge. I det sammanhanget redigerade Alice Tegnér sångboken *Sjung svenska folk*, som har varit en viktig inspirationskälla för många allsångare. Förebilder fanns också i England och Tyskland liksom givetvis i sjungandet av bordsvisor, studentsånger och psalmer.

Allsång i radio och tv

Efter ett decennium utan allsång på Skansen återkom den under Egon Kärrmans ledning. Programmet sändes i radio och hette *Bäste man på Skansen*. Den nationalistiska inramning som funnits under trettiotalet var nu nedtonad och i stället sjöngs schlager. Programmet var populärt och lockade en äldre publik. Kärrman blev känd som den snälle polissonen från Göteborg som sjöng hellre än bra. Med radioutsändningen blev han Egon med hela Sverige. *Bäste man på Skansen* sändes mellan 1958 och 1966 och det skulle därefter dröja några år innan allsången återigen blev en del av det svenska medieutbudet.

Bosse Larssons krokiga allsångsledarbana har varat längst. Den inleddes 1974 med allsångskvällar på Tingvallen/Bollnästorget och avslutades i tv på Sollidenscenen 1993. Sändningarna i tv började 1979. Med undantag av något avbrott under åttiotalet, när tidskriften *Året Runt* var medproducent, har Sveriges Televison (SVT) sedan dess ansvarat för produktionen. Bosse Larsson var en känd tv-profil genom att han redan ledde *Gammeldans* på Skansens Högloftet och *Nygammalt* på Cirkus. Det senare gjorde han tillsammans med sin ackompanjatör och svåger, kapellmästaren Lasse Olsson, som följde med till *Allsång på Skansen*. Även producenten Benny Persson hämtades från *Nygammalt*.

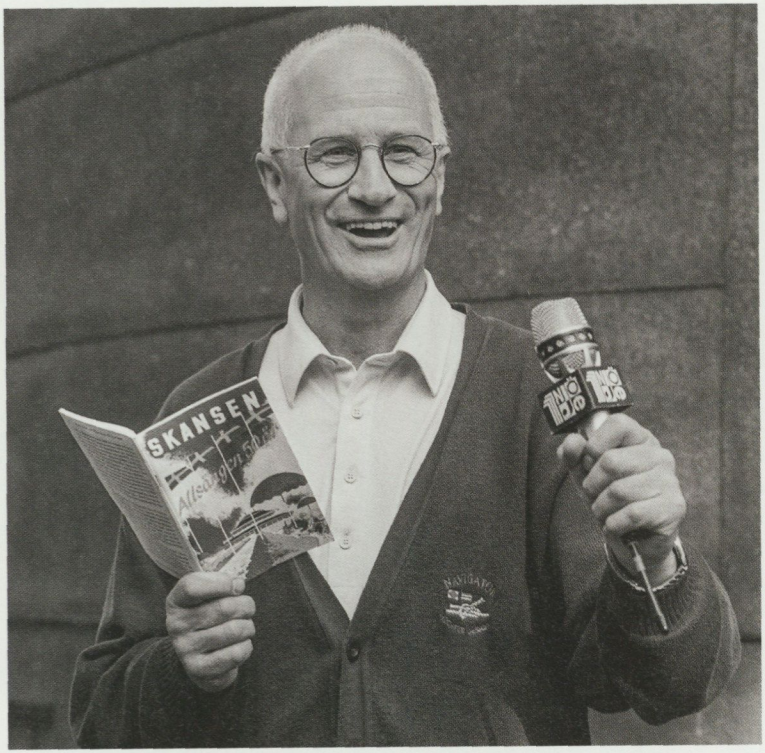

Bosse Larsson med ett allsångshäfte i handen. Foto: Björn Edergren/SR/TT.

I samband med den första tv-sändningen publicerades ett allsångshäfte. Det var en populär publikation som såldes i 20 000 exemplar till första programmet. Den gula pärmen fångar karaktären hos Larssons allsång. Omslaget pryds av en lätt karikatyr av programledaren själv, omgiven av bilder som förankrar honom i schlager och visor: en sjöman som älskar havets våg, en man med ett dragspel, ett dansande par, kanske en Ernst Rolf och en viking, möjligtvis också guden Tor som hoppar upp. I en intervju sa Bosse Larsson att han trodde på vårt »tjofaderittanbehov« – en beteckning som ringar in de första tv-sända åren.

Lasse Berghagen, i sin blå kavaj, ledde allsången 1994–2003.
Foto: © Marie Andersson, Skansen.

Förnyelse i blå kavaj

Klädd i blå kavaj tog Lasse Berghagen över som programledare 1994. Med honom klev programmet in i det tjugoförsta århundradet. Tillsammans med producenten Meta Bergqvist inleddes en etappvis förändring vad gällde utbud av gäster och artister. Samtidigt höll man hårt i formen med allsång, gäster, tävling och lite mellansnack. Repertoaren föryngrades med låtar som Ulf Lundells »Öppna landskap« och Peter Lundblads »Ta mig till havet«.

Med särskilda artistsatsningar lockades också en ännu yngre publik, till exempel Wyclef Jean från den amerikanska hiphopkonstellationen Fugees. Meta Bergqvist har berättat om denna medvetna

profilering och om den lika medvetna användningen av tv-mediet som verktyg. Inledningsvis kom inte så många ungdomar, men de som dök upp fick vara med i bild. I tv-rutan blev därmed intrycket att publiken blivit yngre. Sakta började skivbolag höra av sig och allsången blev en viktig arena för artister att visa upp sig på. Håkan Hellström, Magnus Uggla och Markoolio kom alla till *Allsång på Skansen*. En annan viktig satsning var att bjuda in kändisar till publiken och låta dem vara med och sjunga och synas på samma sätt.

Lasse Berghagens intåg hälsades som en nödvändig förnyelse. I teamet ingick kapellmästaren Kjell Öhman och hans orkester. Även Eva Berghagen, Lasses fru, var viktig. Hon tog hand om verksamheten bakom scenen och bidrog till en familjär inramning. Bland de återkommande inslagen fanns besöken av komikern Robert Gustafsson och frågesporten med Jonas Wahlström från Skansenakvariet.

År 2003 började Anders Lundin lite på skoj som prao hos Lasse Berghagen. Sommaren efter tog han över som allsångsledare. Lundin hade en bakgrund som programledare i tv och radio och även som musiker. Programmet fortsatte på den bana som Berghagen inlett med en fot i historien och en i senare decenniers popmusik. Kjell Öhman var kvar och Gunilla Nilars tog över som producent.

Urvalet av musik

Allsångsledarna har arbetat i olika sociala konstellationer av musiker, producenter och publiker. I dessa nätverk har lite olika musikaliska traditioner och kulturarv förvaltats. Inte så att allsångsledarna inte delar repertoar – det finns gott om överlappningar. Men här finns skillnader som bland annat beror på tidsbundna idéer om vilken musik som bör sjungas.

För den grupp – se nedan – som ansvarar för musikinnehållet är *bredd* det viktigaste ledordet: bredd i urvalet av artister och låtar. Det ska vara det nya och oetablerade, det folkkära och mer okända, män och kvinnor, yngre och äldre, soloartister och band. Inte minst viktigt är att olika genrer ska vara representerade. De artis-

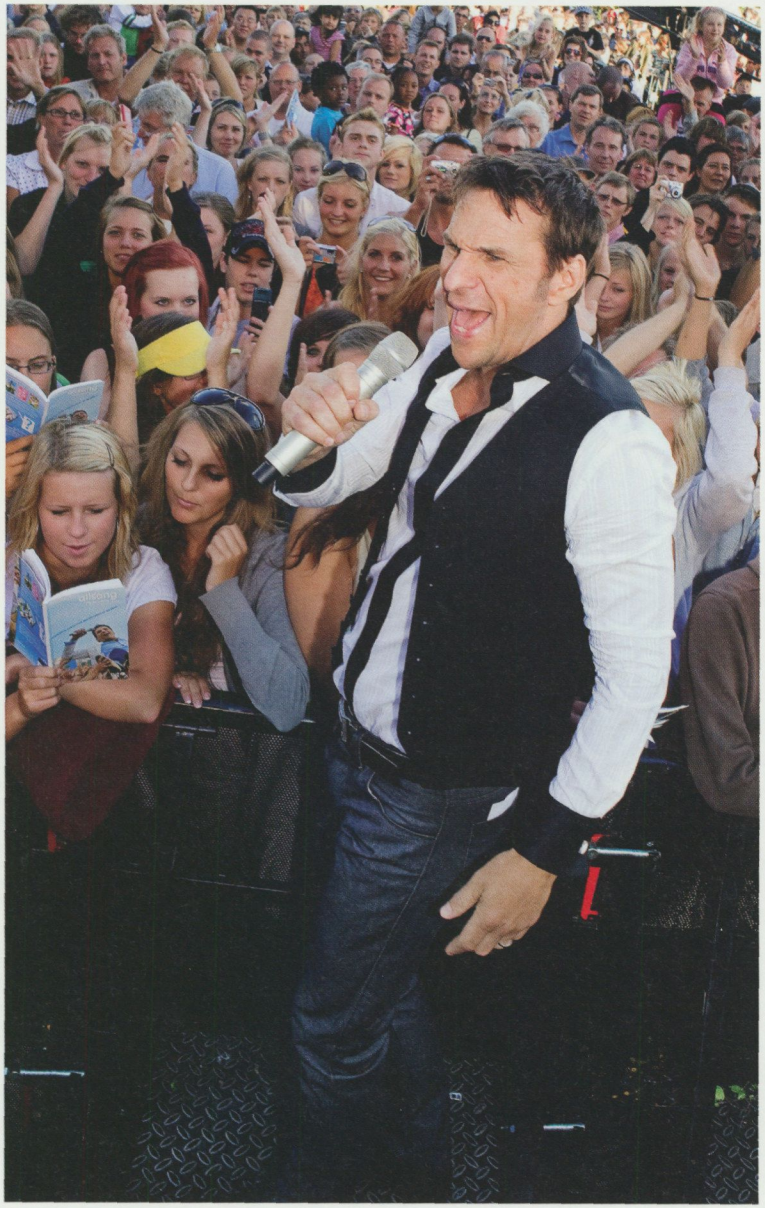

Anders Lundin ledde allsången 2004–2010. Foto: Mona-Lisa Djerf, © Nordiska museet (NMA.0051191).

ter som besöker allsången brukar bjuda på något ur egen repertoar och sjunga en allsång tillsammans med publiken.

Programmet ska passa en bred publik, ung som gammal. En bärande tanke är här att den äldre publiken blir bekant med dagens populärmusik när yngre artister framför sina låtar. Och tvärtom: när artisterna deltar i och leder allsången får den yngre publiken ta del av äldre populärmusik. När publik och tittare ömsesidigt introduceras till tidigare okända musikaliska marker på detta sätt tillmötesgår allsången Skansens folkbildande uppdrag.

Arbetet med att förbereda allsångsurvalet är en process med flera inblandade, även om SVT ansvarar för det slutgiltiga urvalet. Ofta börjar arbetet med att årets allsångshäfte färdigställs. Hur detta går till har varierat under åren. Under Lasse Berghagens tid var det han och Meta Bergqvist som bestämde. Inför 2015 skedde urvalet i en grupp bestående av artistansvarig, programledare, produktionsledare, innehållsproducent och kapellmästare.

Det är många parametrar att ta hänsyn till. Urval sker med hjärta och hjärna, både intuitivt och logiskt. Låtarna ska vara lättsjungna och bekanta, melodierna enkla, texterna på svenska. Bra musik är sådant som publiken spontant krokar arm till. I urvalsgruppen sjunger man sig igenom en mängd sånger. De ska kännas *rätt*. Artisternas önskemål vägs mot övriga framträdanden i programmet och sommarsäsongen som helhet. Samma sång bör inte framföras vid flera tillfällen. I planeringen tas också hänsyn till om det är något särskilt jubileum som bör firas. Ambitionen är överlag att välja sådant ur den svenska musikskatten som *inte får glömmas bort*. Vissa musikaliska pärlor återkommer därför år efter år.

År 2015 fyllde Pippi Långstrump sjuttio år. Det uppmärksammades genom att Siw Malmqvist och Pernilla Wahlgren, som båda spelat Pippi i scenuppsättningar av Astrid Lindgrens böcker, fick uppträda och leda publiken i allsång. Att kombinera artister i lite oväntade grupperingar är i sig eftersträvansvärt, och under sommaren 2015 hände vid flera tillfällen att artister uppträdde i nya konstellationer. Till exempel sjöng Svante Thuresson och Pernilla Andersson ett potpurri tillsammans med melodier som Monica

Viktoria Tolstoy, Petra Marklund, Tommy Körberg och Rigmor Gustafsson inför ett framträdande sommaren 2015. De repeterar ett potpurri med låtar som textsatts av Beppe Wolgers. Foto: Lars Kaijser.

Zetterlund gjort kända. Den sistnämnda är en artist som de musikansvariga gärna lyfter fram.

Urvalet av allsångslåtar ger exempel på hur kulturarvsprocesser går till. Här möter viljan att levandegöra musik från förr programmakandets praktikaliteter. Skaparna av *Allsång på Skansen* är visserligen långt ifrån ensamma om att sålla bland de melodier och texter som blir hågkomna. Det sker kontinuerligt och i vitt skilda sammanhang, till exempel vid skolavslutningar och begravningar. Men med sin stora räckvidd är allsången en ovanligt viktig arena för dessa processer. Till detta bidrar både tv-sändningarna och sånghäftena.

Förändring över tid

En genomgång av ett urval allsångshäften visar hur sammansättningen av låtar har förändrats över tid. Här finns mönster i val av genre, låtskrivare och textförfattare. Innehållet har rört sig från en tydligare förankring i visor, kupletter och schlager till att allt mer inkludera popmusik. Några tydliga brytpunkter kan skönjas. Med Egon Kärrman försvann den mer fosterländska inramningen. Han avslutade till exempel med »Auf Wiedersehen« i stället för med »Sveriges flagga«, som var Sven Liljas avslutningsmelodi.

På samma sätt gav Lasse Berghagen mer utrymme åt popens artister. Det måste finnas en aktualitet, en anknytning i vår egen tid. I populärmusiken hanteras och ventileras vardagliga känslor, tankar och upplevelser. De fosterländska känslor som präglade det tidiga nittonhundratalet har fortfarande sina samhälleliga förankringar men upplevs inte passa in bland dagens allsånger. Däremot finns ett stort utrymme för texter som knyter an till sommar, sol och kärlek – teman som allsången gärna låter sig associeras till.

Under tv-åldern har urvalet förankrats i melodier kända från melodiradio och tv, film och melodifestivaler. De speglar det som varit populärt under olika decennier. Förenklat sett är det Jules Sylvain under 1920- och 30-tal och därefter, under 40- och viss mån 50-tal, Lasse Dahlquist och Ulf Peder Olrog. Sedan kommer Thore Skogman och Stikkan Andersson. Den sistnämnde har bidragit med ett stort antal texter, dels genom översättningar av hitlåtar från USA, som »Leva livet« och »Mamma är lik sin mamma«, dels genom de många samarbetena med Benny Andersson och Björn Ulvaeus. En central kompositör är Evert Taube som med sånger från större delen av det förra seklet, från 1910-tal fram till tidigt 70-tal, bidragit med flera allsångsklassiker, bland dem »Byssan Lull« och »Änglamark«.

Det är lätt att fastna för de kompositioner som återkommer, men ett lika starkt intryck ger de hundratals sånger som valts ut för att sjungas kanske en eller två gånger. Här bidrar allsångshäftena till att ge utrymme för den bredd av sånger som eftersträvas.

Det finns flera överlappningar i allsångshäften från olika eror men också mönster som skiljer dem åt. Sångerna har hämtats från 1900-talets alla decennier, men med en betoning ungefär trettio år tillbaka i tiden. Inte så att det finns rak koppling mellan när en sång författats och när den blir en allsång. Men det finns vissa porösa mönster. Bosse Larsson hämtade sina allsånger från 1920-, 30- och 40-talen. När Lasse Berghagen – som själv bidragit med flera allsångsklassiker – tog vid var det inledningsvis i samma anda men med en strävan mot 1960-talet.

Med allsångsledarna som följer efter Berghagen cementeras 1960-talet som en skattkista fylld av allsångsmelodier, samtidigt som melodier från 70- och 80-talen tillkommer. När Petra Marklund, trettiofem år efter det att Bosse Larsson lett den första tv-sändningen, valde allsångslåtar var hennes urval lika tydligt förankrade i 1960-, 70- och 80-talen som Larssons var i 20-, 30- och 40-talen. Kanske är det här möjligt att tänka sig en kulturarvsfokusering ungefär en generation tillbaka i tiden, alltså när föräldragenerationen var ung.

Det finns låtar som återkommer och som *alla* allsångsledare haft på repertoaren. Hit hör Evert Taubes »Calle Schewens vals«, som publicerades 1932, sjöngs redan på Sven Liljas tid och sedan kontinuerligt funnits med i alla allsångshäften. Annat som har klarat tidens tand är Lasse Dahlqvists »Gå upp och pröva dina vingar« och radioprogrammet *Sommars* signaturmelodi »Sommar, sommar, sommar« från 1952. Till senare års klassiker hör Lasse Berghagens »En kväll i juni« och Georg Riedels »Idas sommarvisa«. Bland dessa har olika allsångsledare haft sina favoriter: Berghagen »Calle Schewens vals«, Lundin »Gå upp och pröva dina vingar« och Marklund »En gång jag seglar i hamn«.

Sollidenscenen

Det händer att besökare går fram till Sollidenscenen och låter sig fotograferas. Scenen har under åren byggts om, expanderat och anpassats till nya krav och förväntningar på scenteknik och akustik

I ur och skur kommer publiken till Sollidenscenen och allsången, här sommaren 2015. Foto: Lars Kaijser.

men den karaktäristiska siluetten från 1938 är intakt. Kanske är Sollidenscenen Skansens mest kända byggnad. Härifrån sänder SVT numera nyårs- och nationaldagsfirande samt allsångskvällar, vilka alla blivit en del av det mediala traditionsåret. För den som vill är det möjligt att slå på lämplig mediaskärm och låta programmet från Sollidenscenen ta plats i det egna vardagsrummet.

Till skillnad från de flesta byggnaderna på Skansen är Sollidenscenen inte knuten till en tidsperiod eller geografisk plats. Samtidigt är den, genom all den musik som har framförts på scenen, tätt sammanflätad med de sista åttio årens populärmusikhistoria. Sollidenscenen är en bra utgångspunkt för den som är intresserad av den musik som varit populär under andra halvan av 1900-talet. Här har Skansen – ibland tillsammans med SVT – varit en viktig arena för att popularisera musikaliska genrer och för att etablera och förvalta artister i en svensk offentlighet.

Sommaren 2015 speglade artist- och låtrepertoaren ofta tidigare års programutbud på Sollidenscenen. Flera sånger som sjöngs och artister som medverkade kan associeras till Skansens egen historia. En genomgång av den musik som framförts på Skansens scener visar – förutom genrebredd – på en programverksamhet med fingertoppskänsla för det samtida, samtidigt som foten är fast förankrad i historien. Detta fördjupar bilden av hur populärmusikens aktualitet ständigt förflyttas och hur nya tillbakablickanden får fäste. Under jubileumsprogrammet 2015 frågade programledaren artisterna Rigmor Gustafsson och Victoria Tolstoy vad som var det bästa med *Allsång på Skansen*. De lyfte fram glädjen, den musikaliska stilblandningen och att programmet vände sig till olika åldrar. De betonade vikten av att ge plats åt jazz, något som de saknade i tv:s övriga utbud. Här antyddes ett viktigt inslag i Skansens musikutbud, nämligen jazzen.

Jazz och pop på Skansen

Jazzens Skansenhistoria är nästan lika lång som allsången. När en ny dansbana invigdes 1937 var det jazz som spelades, och här var orkesterledaren Thore Ehrling viktig. Jazz har i olika former varit en del av programverksamheten, och med utsändningar i radion. Det har sagts att *Jazz under stjärnorna*, som sändes från Sollidenscenen i skiftet mellan 1950- och 60-talen, hjälpte till att göra jazzen respektabel. Kanske är det så.

Skansen blev tidigt en institution för ett tillbakablickande och lite nostalgiskt förhållningssätt till jazz, till exempel med radioprogrammet *Happy Jazz*. Thore Ehrling återkom flera gånger, dels med egna tillbakablickande programpunkter, dels med hyllade konserter som har lyft fram hans repertoar. Utbudet under sommaren 2015 föll in i ett liknande mönster. Måndagkvällarna var vikta åt jazzen, med *Blå måndag* på Sollidenscenen under Svante Thuressons ledning och tradjazz på Gubbhyllan.

Skansen var också en faktor när popen introducerades i Sverige på 1960-talet. Den spelades, likt jazzen, först på dansbanan och

Thore Ehrlings orkester spelar på Skansens dansbana 1955. Fotograf okänd, Nordiska museets arkiv (NMA.0059002).

det ordnandes popbandstävlingar där bland andra Björn Skifs och Tommy Körberg var framgångsrika. Med radio och senare tv-programmet *Opopoppa* – först under Robert Brobergs ledning, senare Claes af Geijerstams – drogs popmusikens världsstjärnor till Sollidenscenen. Under de första decennierna av svensk rock och pop passerar de flesta genrer Skansen. Populärmusikens förändrade landskap kan skönjas i utbudet, från pop och psykedelia till vispop och punk.

Ett svenskt kulturarv

Flera av de artister som medverkade under sommaren 2015 var med redan under 1960- och tidigt 70-tal. Dessa artister kan sägas utgöra gräddan av en svensk populärmusikalisk offentlighet. De har återkommit i medierna genom åren, och även om ordalagen inte alltid varit positiva så har de förmått återetablera sig, muta in egna nischer och låtit jämföra sig främst med sig själva. Här bidrar allsången tillsammans med det övriga Mediasverige till kanoniseringen. Den musikaliska inspirationen kommer inte sällan från den angloamerikanska musiken, men genom svenskspråkiga original och översättningar har musiken blivit en del av det svenska musiklandskapet, det som är grunden för vad som kan beskrivas som ett svenskt kulturarv. Inte så att alla känner till alla melodier och kan knyta dem till rätt artist. Men artisternas namn, precis som deras låtar, klingar ofta vagt bekant.

Flera av de artister som kan räknas in i denna skara hör till de artister som programmakarna bakom allsången hyllar och lyfter fram som förebilder och inspirationskällor, bland annat genom att tillägna dem ett potpurri. Under sommaren 2015 sjöngs medleyn med låtar som knöt an till ABBA, Beppe Wolgers, Monica Zetterlund och Pippi Långstrump. Ett uppträdande uppmärksammade Thore Skogman, en artist vars karriär på många sätt kan knytas till Skansen. År 1955 slog han igenom under en talangtävling. Han ledde tv- och radioprogram från Sollidenscenen och firade trettioårsjubileum där, medverkade vid Skansens hundraårsjubileum och deltog i den tv-sända allsången som finalgäst både 1979 och 1993. Sommaren 2015 introducerade Petra Marklund kvartetten Milda makter, som framträdde i blågula kostymer av samma typ som Skogman själv använt, med följande ord:

> Kommer ni ihåg Thore Skogman? För er som är lite yngre och inte riktigt vet, han hade rött hår, en stor glugg mellan tänderna, han gjorde filmer, han gjorde musik och föreställningar, men framförallt, han skrev enormt många låtar, han skrev säkert flest av alla, hela 1 243 låtar.

Thore Skogman återkom många gånger till Skansen och Sollidenscenen.
Foto: FLT-Pica/TT.

Thore Skogman är inte den enda artist som återkommer och kan spåras bakåt i Skansens historia. När Skansen firade åttio år av allsång 2015 gjorde man det bland annat genom att lyfta fram den kanoniserade musik som man själv bidragit till att föra fram. Skansen och Sollidenscenen är en av de scener som förmått stöpa om den gränslösa populärmusiken till ett svenskt musikaliskt kulturarv. I sista programmet medverkade både Tommy Körberg och Benny Andersson, bägge med en lång historia på Skansen, och flera artister med karriären förankrade i 1960-talets svenska musikscen kan spåras på samma sätt, bland dem Svante Thuresson, Lill-Babs, Siw Malmkvist, Lasse Berghagen, Monica Zetterlund och Robban Broberg. När de inte uppträtt själva har de hyllats av andra musiker.

Vid en genomgång av artister och låtar är det lätt att fastna för det återkommande. De flesta artister uppträder dock endast någon gång och det breda flödet av artister är lika viktigt för programmets karaktär. Det är lätt att låta undantagen skriva historien – och det är precis så kulturarvets urvalsprocesser går till. Om bredden av artister och låtar gör *Allsång på Skansen* till ett program så är det de fåtaliga som får en fastare position i svensk offentlighet.

Debatter om form och urval

Allsång på Skansen är SVT:s största produktion vid sidan om *Melodifestivalen*. Det har fått kritik för att vara alltför Stockholmscentrerat men uppmärksammas ändå i såväl stora stadstidningar som på sociala medier och i landsortspress. Både utbudet av musik och balansen mellan allsång och artisters framträdanden nagelfars. Det gör också allsångsledarnas insatser som bedöms utifrån hur de uppför sig, huruvida de kan sjunga och hur de ser ut. Sommarens allsång är något som de flesta känner till oavsett om man tittar på programmet. Det är en medial fixstjärna mot vilka andra verksamheter mäts och gestaltas. Under senare år har till exempel *Allsång på Skansen* ställts mot *Lotta på Liseberg* – ett allsångsprogram i TV4.

Musikutbudet på Skansen och Sollidenscenen har kontinuerligt uppdaterats och anpassats till nya tider. Under Andreas Lindbloms tid som chef för Skansen och Nordiska museet på 1930-talet fanns en strävan efter att bredda publikunderlaget. En strategi var att locka med populärmusik. Allsången räknades hit och det gjorde också jazz och klassisk musik med symfoniorkestrar. Samtidigt försvann de traditionella evenemangen som firandet av Karl XII:s död och Gustaf II Adolf. Alla förändringar uppskattades inte. *Dagens Nyheter* frågade sig 1941 huruvida Hazelius verkligen hade velat höra jazz på Skansen med en antydan om att jazzen var oförenlig med hans tankar. Liknande påståenden återkom i flera tidningar och Lindblom svarade så småningom att det nya och gamla kan mötas och att det är så Skansen blir en nationell samlingsplats. Liknande tongångar hördes när popen kom.

Allsång på Skansen har prövats många gånger i medierna. Likafullt har programformen med tiden fått ett bredare erkännande. Det hör till sommartablån såväl i tv som på Skansen, hos både tittare och publik. För många står det för trygghet och igenkännande. Detta är en utmaning för programmakarna. Programmet ska kännas igen men får inte bli förutsägbart. Vid något tillfälle har programmet lite elakt beskrivits som Sveriges enda direktsända repris. Här drabbades Bosse Larsson, vars medverkan i både *Nygammalt*

och *Allsång på Skansen* gjorde att han upplevdes som uttjatad. När tv-utbudet sommaren 1983 beskrevs i en krönika avslutades varje stycke med »och däremellan sjunger Bosse Larsson«. Men det är svårt att glädja alla och även själva klagosången får ibland repetitiva drag. När Lasse Berghagen tog över fick han kritik för att han tog för stor plats själv och det skrevs att publiken önskade Bosse Larsson tillbaka.

Det finns hos Skansens programverksamhet och SVT en lyhördhet inför tittarnas reaktioner och krav. Under Petra Marklunds första sommar var klagomålen många. Publiken kände inte igen sig i allsångerna och det var för mycket pop på scenen. Till andra sommaren skedde därför en förskjutning i programinnehållet. Musik kan skapa gemenskap men också markera gränser för vem som kan känna sig delaktig. Allsången är, som tidigare sagts, en av flera arenor där ett musikaliskt kulturarv förmedlas och upprätthålls. Artister och producenter är viktiga för urvalet men publik och medier bidrar också till denna process när de godkänner eller förkastar programmets upplägg och innehåll.

Det folkkära kulturarvet

Allsång på Skansen har tolkats utifrån olika ramar. Det har beskrivits som en form som passar svenskar, det har setts som en ritual. Det är också möjligt att reflektera kring vilka spår allsången lämnar i samtiden. Programmet är en svensk kulturarvsarena i termer av inramning, med återkommande artister och låtar. Det bevakas av svenska medier och uppfattas som svenskt. Allsången är emellertid också ett bra exempel på hur musik prövar nationella gränser. Inspiration kommer från andra tider och platser liksom som från nuet. Som kulturarvsskapande arena medverkar musiken på Skansen både till att upprätthålla kontinuiteter i tid och rum och till att dra gränser för det kulturellt gångbara.

Allsång på Skansen svarar i vilket fall mot Skansens programförklaring. Det är en lustfylld och engagerad mötesplats och bidrar till urskiljandet, bevarandet och framför allt levandegörandet av vad

Gammal som ung kom till Skansen och sjöng allsång. Bilden från omkring 1940. Foto: *Stockholms-Tidningen*, Nordiska museets arkiv (NMA.0036816).

som kan beskrivas som ett svenskt musikaliskt kulturarv. Det kan, genom de återkommande låtarna och återkopplingen till tidigare artister, förstås som folkbildande. I centrum står själva programformen med allsång, allsångsledare och sånghäften. Denna form bygger på sammanhållning kring den populära musiken och de folkkära artisterna. Som uttryck för det folkliga har programmet både hyllats och fått ta skott men det är också här som allsångens betydelse som kulturarvsproducent ligger: som en arena för det populära och folkkära.

Sommaren 2015 avslutades allsången med att Petra Marklund tackade för sig och sin tid som programledare. Några dagar senare kungjordes att Sanna Nielsen skulle ta över. Hon är en etablerad artist som har vunnit Eurovisionsfestivalen och lett Melodifestivalen. Själv debuterade hon på *Allsång på Skansen* redan som elvaåring 1996. Cirkeln är sluten och successionen ordnad.

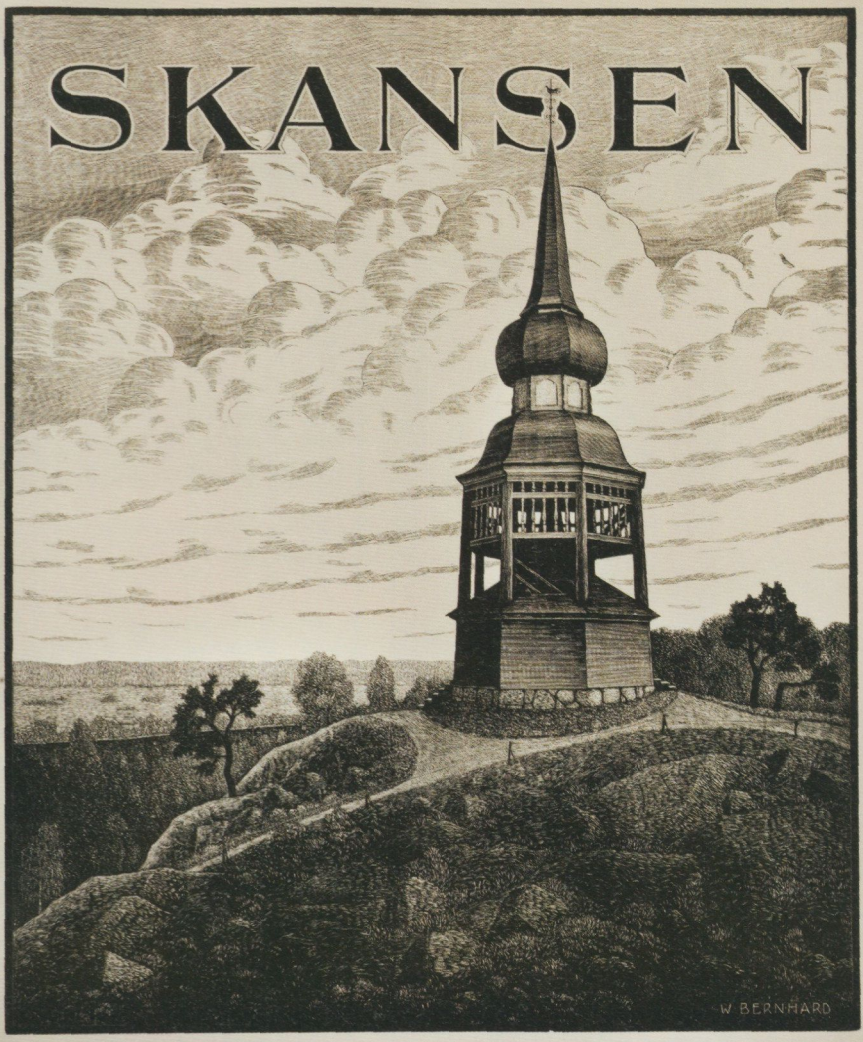

"Ser du, hit gå vi ungdom, när vi vilja skåda vårt stora sköna land i sammandrag."

August Strindberg

Modernitetens arenor

Bilder av första maj på Skansen och Gärdet

JONAS ENGMAN är etnolog och chef för Nordiska museets arkiv.

Under 1800-talet förändrades städerna i Europa. Gatorna blev bredare och gatunäten rakare. Paris är det kanske tydligaste exemplet med sina breda avenyer som stjärnformigt strålar samman vid Triumfbågen vid Champs-Elysées. I Sverige, som på många sätt låg långt efter det övriga Europa ifråga om industrialisering, demokratiutveckling och stadsplanering, var Stockholm bland de städer som tidigast moderniserades. Det skedde på allvar först under senare delen av 1800-talet, när staden expanderade snabbt på grund av inflyttningen från landsbygden. Där växte fattigdomen och nöden såsom den redan hade gjort i staden. Planläggningen av de avenyliknande gator som vi i dag känner som Karlavägen och Valhallavägen skedde parallellt med att stadens trafik reglerades och avloppssystemet genomgick en genomgripande ombyggnad. Syftet var att bygga bort de mest akuta sociala problemen.

Mitt i denna moderniseringsprocess skapade Artur Hazelius Skansen, en historiskt och internationellt sett ytterst framgångsrik arena för att hylla en romantiserad folklig kultur. Objektet var allmogekulturen, ur vilken svenskarna inte bara kunde utan också borde söka sina historiska rötter. Skansen liksom Nordiska muse-

◂ Utställningsaffisch från Skansen 1934. Foto: © Nordiska museet (NMA.0078631).

et, den andra av Hazelius magnifika skapelser, illustrerar modernitetens framåtblickande såväl som dess tillbakablickande: för att kunna förändra samhället måste vi hämta förebilder ur den svenska allmogens historia och erfarenheter. Med detta blev själva den folkliga historien viktig, eftersom den ansågs bära en svensk folksjäl.

Kopplingen mellan denna folksjäl, fosterlandet och Skansen framgår tydligt i årsberättelsen från 1905, publicerad i *Fataburen*:

> Skansens stora och betydelsefulla uppgift att genom fosterländska fester och återupptagande af gamla bruk hos vårt folk väcka och underhålla känslan för fosterlandet och dess minnen, har man under åren 1904 och 1905 som alltid sökt fylla.

Man kan säga att Skansen blev en arena för den moderna svenskheten. Där firades både Karl XII:s och Gustav II Adolfs dödsdagar, nationaldagen och kungens födelsedagar. Midsommarfirandet skedde även det med nationella förtecken liksom första maj, som i Skansens årsberättelser från förra sekelskiftet omtalades som »en fosterländsk medborgarfest« och firades med militärorkester, högtidstal, folkliga lekar och danser.

På nästan alla platser där människor rör sig och interagerar uppstår spänning. Skansen befolkades under de första decennierna av 1900-talet i stor utsträckning av borgerligheten, som efter mitten av 1800-talet hade blivit en ekonomiskt och politiskt allt mer betydelsefull kategori. Skansen som arena var en skapelse av och för denna borgerlighet. Sällan syntes den fattiga landsbygdsbefolkningen här och inte heller arbetarna representerades. Sedan 1890 hade första maj också varit arbetarrörelsens demonstrationsdag men medan arbetarna just demonstrerade – på annat håll – firade borgerligheten fosterlandet på Skansen.

Valborgsmässoafton på Skansen 1931. »Slå katten ur tunnan« var – och är – en uppskattad lek. Foto: Olof Ekberg, Nordiska museet (NMA.0059814).

Staden som arena

Staden var åtråvärd att uppträda rituellt i eftersom den gav synlighet i offentligheten. Den svenska arbetarrörelsen började på allvar märkas i offentligheten under 1880-talet – men inte i centrala staden. Arbetarna, med August Palm i spetsen, var som regel hänvisade till exempelvis Lill-Jansskogen när de skulle hålla stora appellmöten. Demonstrationstågen gick fram i stadens utkanter. Orkestrar spelade, deltagarna marscherade i takt och man tågade i kolonner. I en stad av mer medeltida karaktär, med smala gator med många vinklar – som Gamla stan – skulle detta rituella uppträdande i mänskliga block inte ha fungerat.

Arbetarnas disciplinerade uppträdande samspelade emellertid med den moderna stadens dramaturgi och mot slutet av seklet fanns möjligheten att utnyttja de breda gatorna så att man blev synlig och samtidigt tog offentligheten i besittning. Arbetarnas val att arrangera en disciplinerad procession kan ses i ljuset av den moderna stadens utformning. *Staden erövrades rituellt.* När borgerligheten samlades på Skansen på första maj samlades arbetarna nu på Ladugårdsgärdet. På så vis fick de två platserna olika ideologisk laddning. Klassmotsättningarna förvandlades till en fråga om plats. Genom att olika ritualer arrangerades på platser med olika laddning fördes den ideologiska kampen på ett symboliskt plan.

De östra delarna av centrala Stockholm hade en särskild laddning för arbetarna. Under decennierna före 1890 präglades Djurgården kring valborg och första maj av kraftigt berusade arbetare som krälade omkring i buskarna, som pressen uttryckte det. Nu gällde det för arbetarrörelsen att visa sig skötsam och disciplinerad.

Arbetarna på Ladugårdsgärdet

Första maj-demonstrationernas uppkomst kan härledas till år 1890, då arbetarrörelsen i hela Europa och världen höll demonstrationer den 1 maj. Ytterst få demonstrationer tog plats på landet. I Malmö, Göteborg och Stockholm blev demonstrationerna 1890 spektakulära föreställningar i den moderna stadens offentlighet.

Norra Bantorget i Stockholm första maj 1904. Foto: Axel Malmström, Nordiska museet (NMA.0032914).

I Stockholm, där arbetarrörelsen visserligen tidigare hade arrangerat demonstrationståg i mindre skala, samlades 20 000 personer i processionen och 50 000 personer befann sig på Ladugårdsgärdet vid det följande mötet. Stockholm hade vid denna tid ungefär en kvarts miljon invånare, vilket betyder att omkring en femtedel av befolkningen var delaktiga som demonstranter eller åskådare. Själva processionen utgick från Cirkusbyggnaden på Östermalm (sedermera nedbrunnen) och tågade genom Östermalm till Ladugårdsgärdet. Det första tåget gick på så vis från stadens relativa periferi till landsbygden utanför. Vid denna tidpunkt var Ladu-

Första maj-demonstration på Gärdet i Stockholm 1938. Foto: Gunnar Öhrn,
© Nordiska museet (NMA.0044637).

Röda fanor vajar i vinden på första maj 1939. Foto: Gunnar Lundh, © Nordiska museet (NMA.0045369).

gårdsgärdet en landsbygdsidyll och en stor del av Östermalm låg i Stockholms utkant. Många Östermalmsbor var militärer som tjänstgjorde vid näraliggande regementen. Trots denna relativa periferi fick demonstrationerna ett enormt medialt genomslag.

Under demonstrationståget höll polisen en låg men vaksam profil – ur deras perspektiv var det på intet sätt givet att demonstrationståget skulle gå lugnt tillväga. På andra håll i Europa uppstod det kravaller och oroligheter men i Sverige gick det lugnt till, vilket också var arrangörernas bestämda ambition. Att träda ut i offentligheten och ställa till bråk skulle innebära ett kraftigt slag mot den svenska arbetarrörelsens reformistiska strategi. *Dagens Nyheter* kunde konstatera att endast arton »fyllbultar« hade omhändertagits av polisen, vilket var sensationellt få. Överlag berömdes demonstranterna för god disciplin. Man hade valt en skötsam och disciplinerad väg som svarade mot socialdemokratins politiska och ideologiska strategi.

Efter bara något decennium ändrades processionsvägen och man tågade istället från Norra Bantorget – den svenska arbetarrörelsens geografiska centrum – till Ladugårdsgärdet. Mötesplatsen behölls ända fram till 1960-talet. Sedan krigsåren startar processionerna från Humlegården och i dag tågar Stockholms arbetarkommun *till* Norra Bantorget.

Skansen och det folkliga

Arbetarrörelsen var inte särskilt väl sedd på Skansen och det skulle dröja till 1930-talet innan arbetarrörelsen erkändes officiellt där. Socialdemokratins seger i valet 1932 gjorde att arbetarrörelsens närvaro i de borgerliga rummen manifesterades på allvar och socialdemokratin etablerades som kulturell kraft i Sverige.

Skansen var tänkt som en arena för *folklig kultur* i betydelsen *allmogekultur*. Här sjöngs landsbygdens lov med nostalgisk känsla. Att hylla folklighet vid denna tid sågs visserligen på många sätt som något progressivt, som en möjlighet att bygga samhällets framåtskridande på en föreställning om ett gemensamt ursprung och

en gemensam identitet, men denna folklighet inkluderade varken arbetare, minoriteter eller de fattigaste. Man bör minnas att Skansen placerades på Kungliga Djurgården inte för att folket erövrade en ny arena utan för att borgerligheten markerade folkkulturen som ett objekt på högborgerlighetens högsta nivå. Samtidigt var Skansen en populär plats. Krigsåret 1914 besöktes friluftsmuseet av inte mindre än 814 000 personer. Deltagarna i Bondetåget, ett hyllningståg till kungen med uppmaning om ökade försvarssatsningar, arrangerat den 6 februari samma år, erbjöds gratis inträde.

Arbetarnas och minoriteternas inträde på Skansen skulle dröja några decennier. År 1938 uppförde Svenska Metallarbetareförbundet en hall, avsedd för förbundets jubileumsutställning. Förbundet firade det året femtioårsjubileum – en tydlig markering av att arbetarrörelsen var en kulturell kraft att räkna med. Intåget på den nationella arena som Skansen var drevs av flera faktorer. Arbetarrörelsen uttalade en allt tydligare fosterlandskärlek men ville framför allt visa att man hade känsla för kulturarvet. Med denna debut blev Skansens publik större, vilket märktes redan vid 1930-talets valborgsfiranden.

På Skansen behöll dock första maj sin borgerliga karaktär medan arbetarrörelsen i Stockholm fortsatt firade på Ladugårdsgärdet. Just år 1938 blev dagen arbetsfri genom ett riksdagsbeslut som framförallt socialdemokratin drivit igenom. Detta speglade socialdemokratins dominans under decenniet före andra världskriget.

Nationen i exil

Norskt nationaldagsfirande i Stockholm och på Skansen

BARBRO BLEHR är professor i etnologi vid Stockholms universitet.

Den 17 maj firas till minne av undertecknandet av den norska grundlagen 1814 och den nationella självständighet som blev en realitet fullt ut 1905, förlorades genom den tyska ockupationen 1940 och återvanns 1945. Firandet har pågått i varierande former sedan 1820-talet med undantag för krigsåren. Särskilt under efterkrigstiden har premissen varit att markeringen ska vara brett samlande och att deltagarna därför ska lägga kontroversiella teman och politiska frågor åt sidan under dagen.

17 maj firas även i Stockholm, i en omfattning som gör arrangemanget till en av de största 17 maj-markeringarna utanför Norges gränser. Evenemanget har sedan början av 1980-talet bestått av ett festtåg från centrum till Skansen, program på Sollidenscenen med tal, nationalsånger och underhållning, lekar för barnen, en gudstjänst och fester – det vill säga det allra mesta av det som också sker i Norge. I denna artikel ska jag redogöra för det stockholmska exilfirandets tidigare historia och det samarbete mellan Skansen och den norska kolonin som möjliggör evenemanget i vår egen tid, för att därefter reflektera över det nutida firandets innebörder och framtidsutsikter.

Foto: Den norske ambassaden i Stockholm.

En lång historia

De första markeringarna av *Syttende mai*, som dagen då ofta benämndes, kan registreras redan under unionstiden. Från 1866 och framåt uppträder i pressen ofta en notis om att dagen har firats med flaggning på de norska fartygen i hamnen. Närmare sekelskiftet nämns även flaggning från det norska ministerhotellet på Blasieholmen – residens och kansli för den del av den norska regeringen som hade sitt säte i Stockholm. Från 1896 tillkommer notiser om 17 maj-sammankomster i regi av Det Norske Samfund (DNS). Föreningen hade bildats 1895 i syfte att samla norrmän på sällskaplig basis, men snart nog åtog den sig även att bistå behövande landsmän i staden, som vid denna tidpunkt hyste en norsk koloni om ca 600–700 personer.

I *Dagens Nyheter* fanns i slutet av 1990-talet en uppgift om att norrmän hade tågat på gatorna på nationaldagen sedan slutet av 1800-talet, med avbrott bara i början av andra världskriget, men för detta finns inga belägg i andra källor. Från sekelskiftet och framåt skrev dagspressen däremot ofta notiser om att Det Norske Samfund, »härvarande norrmän« eller arbetarföreningen Eidsvold, som existerade vid 1900-talets början, hade firat dagen med middag eller supé med dans. Referaten av festerna blev mer utförliga under 1930-talet. I Det Norske Samfunds hundraårsjubileumsbok uppgavs att dagen firades inne på Skansen för första gången 1932; tidigare hade festen ofta förlagts till Hasselbacken på södra Djurgården. *Dagens Nyheter*, som förhandsannonserade detta program den 14 maj, beskrev det som en »folkfest« på Skansens Högloft med middag med dans, sång, uppläsning och lekar samt en stunds överföring via radio till Oslo. Även 1938 firades dagen på Högloftet, nu med direkt radioutsändning från Oslo, och *Dagens Nyheter* rapporterade om ett lyckat firande med ungefär 250 deltagare. Året därpå fanns ett uppslag i *Svenska Dagbladet* med foto av »trevliga småttingar«, som hade firat 17 maj med bland annat ett barntåg till Balderslunden med Skansens gossvaktparad, där de trakterades med choklad, glass och kakor. I reportaget framgick

Firandet av den norska nationaldagen i Stockholm 2004. Deltagare tågar längs Djurgårdsvägen på väg till Skansen. Foto: Fanny Oldenburg, © Nordiska museet (NMA.0057290).

UNIBACKEN
VASAMUSEET

även att de närvarande hade åhört Sveriges radios utsändning från firandet i Oslo samt utväxlat telegram med den norske kungen och med landsmän i London, Paris och på Atlanten.

Pressen vittnade under 1930-talet om ett livaktigt firande, som mot slutet av decenniet blev allt fastare knutet till Skansen. Andra världskriget avbröt denna tradition men gav samtidigt upphov till nya markeringsformer. Den 17 maj 1940 skrev *Aftonbladet* att dagen firades »i bittraste sorg« och den norska legationen och norska kolonin skulle samlas »för att fira dagen så som det i år bäst passar: med en gudstjänst«. *Dagens Nyheter* publicerade samma dag en lång betraktelse över Norges öde där tidningen refererade till en »stark och äkta« svensk medkänsla, artikulerad i viss kontrast till de svenska myndigheternas hållning:

> Att de offentliga meningsyttringarna präglats av en viss återhållsamhet har kända orsaker – det bör inte framkalla något missförstånd. Vi deltar i norrmännens olyckor som om det gällde nära anhöriga, och vi vill bistå efter förmåga. Den norska nationaldagen erbjuder ett tillfälle att ge praktiskt uttryck åt denna samhörighet. Blir den en »offerdag« för här bosatta norrmän, så bör den bli en hjälpsamhetens dag för broderfolkets alla vänner i Sverige. Bidragen skickas lämpligen till Nationalinsamlingen (med uppgift att de går till medellösa norska flyktingar) [...].

Med undantag för 1942 firades sedan norsk gudstjänst i någon av Stockholms kyrkor under alla krigsåren (med de efterhand talrika norska flyktingarna följde också norska präster) och insamlingsaktioner till förmån för Norge uppmärksammades flera år särskilt i samband med 17 maj. År 1940 skrev *Dagens Nyheter* om »Den vita narcissen – Fredsblomman« som såldes för tio öre till förmån för Norgehjälpen och med fördel kunde bäras just på *Syttende mai*. År 1942 skedde insamlingen i stället genom försäljning av »Norgenålen« och en särskild »Norgenålens fest« arrangerades av Norgekommittéen på Skansen en onsdag i augusti. Samma år rapporterades om en stor 17 maj-markering i Stadshuset med sång, musik

och tal av prominenta företrädare för både Norge och Sverige, en hyllningsfest i Medborgarhuset anordnad av Stockholms arbetarkommun, och 17 maj-högtidligheter även i Uppsala, Göteborg, Malmö och Sundsvall.

1943 hölls »Norgedagen« som säsongens första »söndagsfest« på Skansen den 16 maj. Årsberättelsen, publicerad i *Fataburen* 1944, uppger att festen lockade en stor publik och gav »ett gott ekonomiskt bidrag till Norgehjälpen«. Samma år rapporterade *Aftonbladet* 17 maj om ett planerat barntåg för norska barn på Skansen – »en liten ersättning« för »den glada marsch som brukar gå utmed Karl Johan«. Tåget skulle följas av »syttende mai-fest för stora och små«, anordnad av Det Norske Samfund. På nationaldagens kväll samma år arrangerade samfundet även tillsammans med Svensk-Norska föreningen en fest i Konserthusets stora sal, där prinsarna Carl och Eugen deltog och 700 norska flyktingar hade bjudits in.

Svenska Dagbladet uppgav 18 maj 1943 att 400 norska barn hade deltagit i festen på Skansen och refererade sammankomsten i Konserthuset under rubriken »Syttende maj firad i nordisk samhörighet«. Tidningen noterade att stämningen denna gång – när nationaldagen för fjärde gången firades utanför hemlandet – var »ljusare och mer optimistisk än tidigare«. Detta är kanske föga förvånande mot bakgrund av att styrkeförhållandena i kriget hade vänt till Tysklands nackdel efter nederlaget vid Stalingrad under den gångna vintern. Mer överraskande är att den norska nationaldagen markerades så stort i Stockholm redan 1942, och att den uppmärksammades på ett positivt och deltagande sätt i pressen under alla krigsåren.

1944 hyste Skansen ett till synes helt reguljärt 17 maj-firande. Årsberättelsen i *Fataburen* 1945 noterar att »Norges dag firades under stor publiktillströmning den 17 maj« och firandet refererades utförligt även i pressen. Året därpå hade freden kommit bara en dryg vecka före nationaldagen. Då hade Nordiska museet till 17 maj förlagt det högtidliga öppnandet av utställningen Norsk folkkonst, tillkommen tack vare den landsflyktige länskonservatorn Harald Hals. Öppningsceremonin följdes av en högtidlighet

på Skansen anordnad av Det Norske Samfund, Svenska Norgehjälpen och Nordiska museet. Arnulf Øverlands tal på Skansen finns publicerat i sin helhet i *Fataburen* 1946 och avslutas med orden: »Og lykkelige er vi som skal få komme hjem igjen!«. Firandet inkluderade också både en gudstjänst i Seglora kyrka och en avskedsfest på Solliden.

Under de närmast följande åren gjordes inga noteringar om 17 maj-firande i *Fataburen*. Men *Svenska Dagbladet* rapporterade redan 1947 om »traditionsenligt« firande på Skansen, och från och med 1949 års firande framstår traditionen som fast etablerad även i Skansens egna årsberättelser. Då återkommer notisen om den norska kolonins firande år efter år med bara små förändringar. Någon enstaka gång framskymtar det att firandet har varit extraordinärt – till exempel 1953, då dagen inföll på en söndag och en norsk gossorkester och ett folkdanslag från Oslo medverkade i programmet, där även två norskfödda operaartister sjöng.

Ett högtidsprogram på Sollidenscenen nämns i årsberättelsen i *Fataburen* först i samband med 1955 års firande. Men då kan det ha varit en realitet i flera år, eftersom notisen anger att dagen firades »på sedvanligt sätt med barntåg och högtidsprogram på Solliden«. Gudstjänst i Seglora kyrka, i sin tur, omnämns första gången (efter kriget) i referatet av 1958 års firande. Enligt den norska kyrkans tioårsjubileumsskrift och muntliga källor hölls det dock gudstjänst varje år efter kriget, någonstans i staden, och även utomhusgudstjänster på Skansen under flera år i slutet av 1950-talet. Den norska församlingen i Stockholm hade konstituerat sig 1958 och blev snabbt en aktör i 17 maj-sammanhang genom att kyrkan höll en egen fest på kvällen, som ett mer överkomligt alternativ till Det Norske Samfunds middag, men även genom att församlingsbladet spridde information om firandet till sina adressater.

Den mest betydelsefulla förändringen av firandet i senare tid är att man 1982 började tåga på gatorna. Startskottet för den innovationen var att arrangörerna hade lyckats få en prisbelönt norsk skolorkester att medverka i firandet. Den gästande orkestern 1953 hade marscherat från Djurgårdsbron till Skansen – mer än så fram-

Foto: Den norske ambassaden i Stockholm.

stod då enligt notering i DN:s arkiv inte som aktuellt, eftersom det skulle kräva avspärrning av gator. År 1982 lade man utan problem tillrätta för en betydligt längre rutt från Kungsträdgården (och sedermera under en period från dåvarande Norges hus vid Engelbrektsplan) via Strandvägen till Skansen.

Därmed kan vi urskilja tre faser i firandets historia, bortsett från den speciella mellanperiod som krigsåren utgör. I den första har slutna sällskap fest bakom stängda dörrar, i den andra samlas medlemmar av den norska kolonin i relativ offentlighet på Skansen, och i den tredje har firandet flyttat ut i stadsrummet – vilket måste ha bidragit avsevärt till att göra det synligt och känt för en allmän publik. Antalet deltagare ökade också. En av de toppnoteringar som figurerar i dagspress och minnesbilder är 10 000. Det är, som en av mina informanter har noterat, mer än invånarantalet i en mellanstor norsk stad.

En smidig organisation – med en komplikation

Det nutida firandet möjliggörs av ett tätt samarbete mellan Skansen och den norska organisationskommittén, som sedan 1972 har bestått av representanter för Det Norske Samfund, Den Norske Kirke/Sjømannskirken i Stockholm och ambassaden. De tre parterna satsar medel till en gemensam kassa och arbetsinsatser, och ambassaden bistår särskilt i kontakterna med det officiella Norge, inte minst vad gäller rekrytering av huvudtalare.

Skansen i sin tur ställer vederlagsfritt Sollidenscenen till disposition med den personal som krävs, förbereder restaurangerna på vad dagen kräver och låter numera alla deltagare i 17 maj-tåget gå in utan att betala entré. Tidigare förekom graderade ordningar med fritt inträde för deltagare i *bunad* (folkdräkt) och rabatterat pris för dem som bar flagga eller *sløyfe* (band eller kokard i de norska färgerna). Skansens intäkter av evenemanget kommer enbart ur besökarnas konsumtion inne på området. Vinsten på vad man kan kalla ett allmänt goodwillkonto torde dock också vara avsevärd.

Samarbetet beskrivs som smidigt och väletablerat. Undantaget är de tre år i den nära historien då kyrkan stod utanför kommittéarbetet. Episoden kom på tal i de intervjuer jag hösten 2015 gjorde med representanter för den nuvarande organisationskommittén, och förefaller ha väckt känslor i alla läger. För de kvarvarande parterna hade den också skapat ekonomiska komplikationer, eftersom kostnaderna inte sjönk nämnvärt fast de skulle bäras av färre aktörer. När intervjuerna gjordes var saken överspelad. Men de perspektiv och prioriteringar som låg bakom händelseutvecklingen kan ändå vara intressanta att beröra här, eftersom de belyser en problematik som är generell i samtida 17 maj-sammanhang.

Förhistorien börjar i april 2004 när kyrkan brevledes meddelade kontaktpersonen på Skansen att den *inte* behövde hyra Seglora kyrka för den årliga 17 maj-gudstjänsten. Brevet innebar ett brott med en tradition eftersom gudstjänsten vid denna tid hade haft sin plats i Seglora kyrka i flera decennier. Det primära skälet att nu avstå från Seglora kyrka var att den framstod som för liten. Enligt

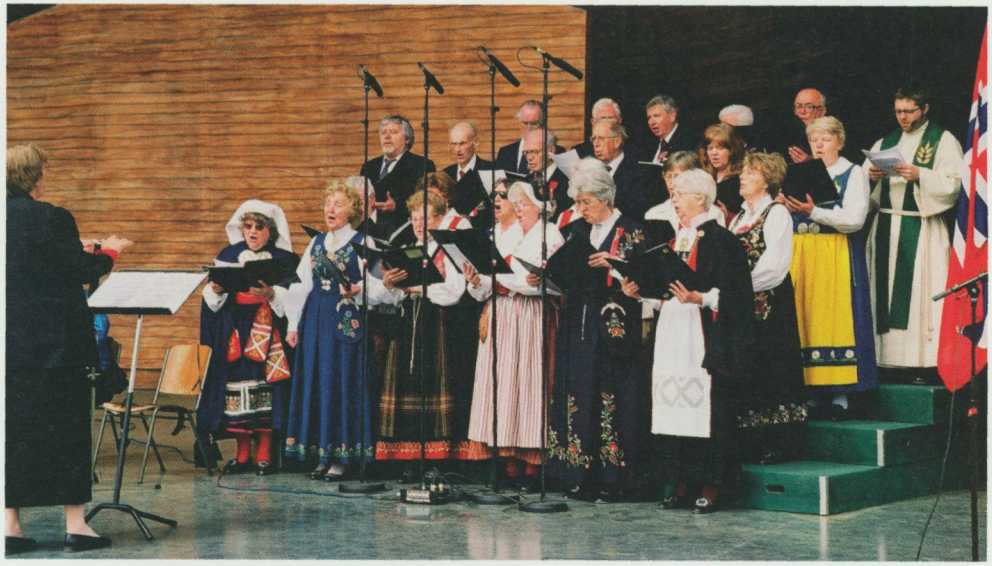

Firandet av den norska nationaldagen 17 maj i Stockholm 2004. Scenframträdande med körsång på Sollidenscenen på Skansen. Foto: Fanny Oldenburg, © Nordiska museet NMA.0057291).

Skansens uppgift rymmer den 250 personer, medan 17 maj-tågets deltagare brukar räknas i tusental. För dem som inte fick plats i kyrkan uppstod därför en lucka i programmet medan gudstjänsten varade. För att undvika detta firades gudstjänsten i stället från och med 2004 på Sollidenscenen med hela festprogramspubliken som deltagare från åskådarplats.

Som ytterligare ett skäl för denna ändring har nämnts önskan att alla aktörer i samarbetet skulle vara samlade på scenen under 2005 års firande, som var extraordinärt på grund av hundraårsjubileet för upplösningen av unionen mellan Sverige och Norge. Mot den bakgrunden kan gudstjänstens placering 2004 också framstå som ett sätt att pröva ut en ny ordning inför det kommande »märkesåret«. Den tjänstgörande prästen minns positiv respons på de gudstjänster han höll från scenen, men också en kritisk insändare

i en norsk lokaltidning, där en norsk akademiker vid Stockholms universitet påpekade att mångfalden i livsåskådningar skymdes av kyrkans centrala placering i firandet.

Såväl 2004 som under åren därefter fungerade gudstjänsten som första programpunkt på scenen efter öppningsanförandet, tätt följd av festprogrammet med de då sedvanliga talen av en norsk och en svensk representant, allsång av båda ländernas nationalsånger samt musikinslag. Denna konstruktion är ovanlig jämfört med traditionellt norskt firande. Förvisso är gudstjänsten ett av dagens standardinslag, och särskilt på landsbygden kan den, liksom tidigare i Stockholm, vara väl integrerad i programmet genom att festtågets rutt passerar eller utgår från kyrkan. Men så länge gudstjänsten hålls inne i kyrkorummet är den principiellt möjlig att välja och välja bort, på ett sätt som ordningen i Stockholm satte ur spel under de år som det kyrkliga inslaget ingick i scenprogrammet.

Gudstjänsten förblev på scenen till och med 17 maj 2010. Då rapporterar kyrkans församlingstidning om »en vakker og solfylt ramme for programmet – der Den Norske Kirke i Stockholm hadde sin naturlige plass«. Med facit i hand kan formuleringen framstå som ett sätt att försöka hävda självklarheten i en ordning som hade hunnit bli omstridd. Vid den här tiden var kyrkan nämligen inte bara välkommen på scenen. Dess utrymme hade enligt programmet krympt till tio minuter, och rubriken för dess medverkan hade ändrats från gudstjänst till »Ord för dagen«, vilket inte lika tydligt ger associationer till en kristen praktik. Året efter fanns inget kyrkligt inslag med på scenen, och kyrkan hade också dragit sig ur arrangörskommittén.

Vad hade hänt? Ur ett principiellt perspektiv var det två oförenliga synsätt som hade kolliderat. I det ena har den norska flaggan ett kristet kors och den norska kulturen är »trygt fortøyd i det kristne«, som kyrkan skrev i sin annons i 2008 års programblad. I det andra utgår man, i likhet med den insändarskrivande norske akademikern, i stället från att den nutida nationella gemenskapen både är och bör vara livssynsneutral. Denna konfliktlinje är

Foto: Den norske ambassaden i Stockholm.

på inget sätt unik för firandet i Stockholm. Den är märkbar också på norsk botten, till exempel när kristna grupperingar kritiseras för att ta för stor plats eller markera sig för offensivt i de 17 majtåg där frivilligorganisationer paraderar. Men den spetsades till i Stockholm av orsaker som framstår som en kombination av logistik och rättvisa. Utmaningen var att finna plats till ett kristet inslag på ett sätt som inte uppfattades som en marginalisering från kyrkans sida men inte heller så framträdande att det provocerade andra deltagare. Uppehållet i samarbetet vittnar om att utmaningen blev oöverstiglig – i en period. 2014 var kyrkan tillbaka som medarrangör och gudstjänsten återinstallerad i Seglora, som av allt att döma då uppfattades som tillräckligt stor för ändamålet.

Innebörder

Vad gör det nutida 17 maj-firandet meningsfullt för deltagarna? Får man välja ett enda ord så är *tradition* en stark kandidat. 17 maj hör till de många rituella markeringar vars mening stiger ur upprepning. Ur en enskild deltagares perspektiv betyder det att alla upplevda nationaldagar lagras på varandra i de egna erfarenheterna, och att klädesplagg, *sløyfer*, ord och smaker förmår upprätta relationer mellan nu och förr, mellan Stockholm/Skansen och norska städer och bygder, kanske också mellan det egna livet och tidigare generationers. Ska man sila ut enskilda komponenter är, att döma av intervjuer och uppslag i dagspressen, *bunadene* viktiga beståndsdelar i 17 maj-komplexet – deras förekomst har ökat lavinartat från 1990-talet och framåt – liksom tåget, nationalsången, och, kanske mer än något annat, musiken från blåsorkestrarna. Ett 17 maj-tåg med eller utan musik är som natt och dag, och ett tåg med flera orkestrar är klart att föredra framför ett där bara en del av deltagarna kan tåga omslutna av och i takt med musiken.

Foto: Otto Blehr.

Generellt kan reportagen i dagstidningarna också ge intryck av att det viktigaste på dagen är stämningen som helhet, och i uppslagen betonas gärna hur speciellt det är att fira i Stockholm. Varför det är speciellt artikuleras inte alltid. Men jag kan, utifrån egen erfarenhet som norskrelaterad, ana att det har att göra med känslan av att identifiera sina likar ute i staden och den svindel som kan infinna sig när man ser att skaran blir så stor. Stockholm är inte en norsk stad. Men på 17 maj är den norska dominansen i Kungsträdgården, på Strandvägen och på Skansen för några korta timmar så stark att man faktiskt kan känna sig förflyttad till en annan plats – väl hjälpt av att även tågets poliseskort och SL:s bussar bär norska flaggor.

Mycket som görs under dagen är oreflekterad repetition av något man sätter värde på, ungefär som när vana jul- eller midsommarfirare i Sverige gör vad de brukar göra i en anda av glad förväntan eller lugn tillfredsställelse. Men det finns ett inslag i firandet som inte kan gå på rutin. Huvudtalet under festprogrammet, det som följs av unison sång av *Ja, vi elsker*, förväntas tolka dagens budskap på ett originellt, aktuellt och angeläget sätt, även om det också ska ansluta till en etablerad 17 maj-retorik. Till det traditionsenliga som bör beröras hör teman som fred, frihet och tacksamhet, gärna också något om barnens perspektiv på dagen. I Stockholm tillkommer en förväntan på att talaren ska beröra närheten, likheterna och de goda grannrelationerna. Så hyllar firandet i Stockholm inte bara Norge utan också det samarbete mellan Norge och Sverige som består trots vänligt syskongnabb och olika vägval i utrikespolitiken. Jag har inte haft möjlighet att göra någon systematisk innehållsanalys av talen på Skansen; få av dem trycks i sin helhet likt Øverlands 1945. Men en hypotes baserad på minnesbilder från åhörarplats är att fokus under senare år har förskjutits i riktning från nationell självständighet till universella värden, mänskliga rättigheter, demokratin som styrelseskick och reformer som för till breddning av det medborgerliga inflytandet. Mot den bakgrunden var det intressant att notera att nationellt självbestämmande i huvudtalet 2015 kunde framställas inte bara som något som många

folk eftersträvar, utan framför allt som ett problematiskt hinder för att världens stater ska kunna åstadkomma angelägna förändringar. Påståendet är förstås helt adekvat. Det innovativa var att det kunde framföras på den dag då självständighet per definition har varit ett honnörsord. Detta kan ge en fingervisning om hur dagens innebörd, samtidigt som den presenteras som konstant över tid, i praktiken ändå förändras genom löpande ny- och omtolkningar.

Ett annat genomgångstema i det mediala uppmärksammandet av 17 maj-firandet är kontrasten mellan norrmäns entusiastiska inställning till 17 maj och svenskarnas återhållsamhet inför den egna nationaldagen. Mot bakgrund av historien är själva kontrasten föga förvånande. Mer förunderlig är den svenska omgivningens välvilliga inställning till det norska firandet – eftersom många i denna omgivning annars brukar uppvisa en kritisk grundinställning till nationella symboler och markeringar. Det är ingen självklarhet att den som bär en norsk flagga på Stockholms gator på 2000-talet ska bli bemött med leenden och vänliga tillrop. Men så förefaller generellt ändå vara fallet på 17 maj. När jag i intervjuerna frågade efter vilka reaktioner mina samtalspartners hade mött från den svenska omgivningen i samband med firandet var generositet ett återkommande nyckelord, och från ambassadens sida kunde man inte påminna sig några negativa reaktioner överhuvudtaget, däremot många skämtsamma kommentarer från svenskar som vill ansluta sig till den norska gemenskapen eller få tips om hur de ska lära sig att fira. Att svenskar uppvisar en road, om än ibland lite förundrad, välvilja inför 17 maj är också min egen erfarenhet sedan mer än trettio år tillbaka.

Men det finns också en annan blick på firandet, och den är av nyare dato. Den kom in i underlaget till denna artikel genom en berättelse om en man som har känt sig obekväm på tunnelbanan i *bunad* om morgonen på 17 maj för att han har börjat reflektera över om andra skulle förknippa honom med en specifik partipolitik. Det är det sista han vill men känslan har börjat göra sig påmind under de senaste åren, parallellt med att högerpopulistiska definitioner

Glada firare den 17 maj 2004 i Stockholm. Foto: Fanny Oldenburg, © Nordiska museet (NMA.0057290).

av det nationella projektet fått mer uppmärksamhet i svensk debatt. Hans motdrag har varit att räta ryggen och minnas att det är demokratin han firar, den och den frihet som så många andra önskar men inte får ta del av. Men hans historia påminner, liksom det innovativa talet 2015, om att perspektiv potentiellt alltid är under förskjutning. Den tydliggör också att en ifrågasättande blick inte måste komma direkt från omgivningen, utan också kan vara del av en självreflektion hos den som har ett vaket sinne för hur de egna handlingarna kan uppfattas av omgivningen.

Framtidsutsikter: om målgrupper och mening

De som sluter upp under flaggorna på 17 maj går in i ett sammanhang där de uppfattas som norska bland andra norska. Samtidigt kan deras art och grad av norsk anknytning variera starkt. I firandets vimmel kan man överraskas av att möta bekanta eller arbetskamrater som brukar definieras som svenska och först där och då få veta att någon har en norsk *besteforelder*, en norsk svärson eller en norsk partner. På samlingsplatserna finns många som talar svenska eller en norska präglad av lång tids anpassning till en svensk omgivning. Den roll det norska spelar i deltagarnas vardag kan variera kraftigt. Det enda vi vet är att de har sympati nog för

Foto: Den norske ambassaden i Stockholm.

sin norska bakgrund eller sina norska förbindelser för att vilja vara norska för en dag tillsammans med andra den 17 maj.

Kolonins mångfald speglas i en reflektion från en av arrangörerna, som nämnde att talarna kan behöva påminnas om att åhörarskaran är en annan än i Norge. I sammanhanget noterades att det faktum att talen framförs på norska bidrar till att talarna inte självmant förstår att de behöver anpassa sig till en annan publik än den norgenorska. Samtidigt framstod det som en självklarhet att huvudtalaren ska tala norska och komma från Norge. Den hypotetiska möjligheten att dagens budskap skulle kunna tolkas av en person som hämtas ur egna led, framträder på bruten norska eller talar svenska framstod som helt frånvarande eller ännu otänkbar.

Ett annat tema som artikulerades i arrangörsintervjuerna var att firandet borde kunna öppnas upp för nya målgrupper. En av dessa var barn och unga. Då handlade reflektionerna om att 17 maj i Stockholm hade för lite av det fokus på barn som dagen traditionellt förväntas ha, och att detta skulle kunna pareras genom justeringar i det av hävd mer vuxenorienterade scenprogrammet. En sådan modifiering skulle i praktiken föra firandet i Stockholm närmare de norgenorska traditionerna. En annan tanke var att firandet borde kunna breddas till att inkludera en större svensk publik, och en förmodan var att så skulle kunna ske om de traditionella inslagen kunde kompletteras med uppvisningar av norska företag, föreningar, näringar och turistattraktioner. För den modellen finns vissa förebilder från 1990-talet, då Norge uppmärksammades brett med mässor eller utställningar både på Skansen och i innerstaden runt 17 maj, eller i grannskapsfirandet på Skansen vid hundraårsjubileet 2005, vars former delvis återkom året därpå, trots att de då inte kunde motiveras av något jubileum. Men att lyfta fram företag och näringsliv i samband med 17 maj-firandet är inte helt oproblematiskt. I de premisser som ligger till grund för firandet på norsk botten brukar inte bara politiken, som nämnts inledningsvis, utan även kapital och kommers räknas till det som ska hållas på avstånd på 17 maj. Symptomatiska i sammanhanget är därför de reflektioner som framkom i ett par av intervjuerna:

Musiken har en given plats en festdag som denna. Foto: Fanny Oldenburg, © Nordiska museet (NMA.0057290).

om 17 maj skulle öppnas upp för marknadsföring av norska varor, företeelser och företag, så borde detta hållas väl åtskilt från de traditionella programpunkterna i tid och rum.

I samband med önskan att nå den svenska publiken artikulerades dock även en tankegång som på ett mer radikalt sätt skulle kunna omforma firandet. Den tar fasta på att 17 maj är ett etablerat begrepp även för många svenskar, och att man därför skulle kunna fira dagen genom att fokusera teman och värderingar som är angelägna för både det norska och det svenska samhället. En eventuell realisering av de tankegångarna har färre historiska förebilder att luta sig mot. Den knyter dock väl an till den tidigare traditionen att ha parallella talare och att i talen uppmärksamma de villkor och utmaningar som är gemensamma för de båda länderna. Sist men inte minst ligger den väl i linje med ambitionen att utnyttja talartiden för att kommunicera värden som är angelägna här och nu.

Till sist

Det nutida 17 maj-firandet i Stockholm är en tillfällig mötesplats, där olika kategorier av exilnorrmän och norskrelaterade blir ett framträdande kollektiv under en halvdag i offentligheten. I vissa stycken är deras handlingar till förväxling lika dem som samtidigt utförs runt om i Norge under dagens lopp. I andra avseenden är 17 maj-firandet i Stockholm något helt för sig, med andra utmaningar än det norgenorska firandet. De två mest betydelsefulla faktorerna på den punkten är den norska kolonins heterogenitet och den potential för både bejakande och kritik som den svenska omgivningen utgör. I förlängningen av den kombinationen kan man leka med tanken att firandet i Stockholm skulle kunna utvecklas antingen till en dag då fler av de norska deltagarna har internaliserat en misstänksam blick på sin egen *bunad* eller till en dag för samfälld norsk-svensk markering av angelägna och gemensamma värden. Det första skulle möjligen kunna föra till ett mer dämpat offentligt firande, det andra kanske till en bredare uppslutning om dagen, och samtidigt till ett större avstånd till de norgenorska markeringsformerna.

Foto: © Marie Andersson, Skansen.

skansen
året runt...
årskort bara 12 kr

Levande samlingar

Djuren på Skansen

INGVAR SVANBERG är etnobiolog och forskare vid Centrum för rysslandsstudier, Uppsala universitet.

De exotiska djuren är i dag få på Skansen. Det ingick inte heller ursprungligen i Artur Hazelius planer att sådana skulle hållas där. I hans vision skulle Skansen vara ett Sverige, i själva verket ett Norden, i miniatyr och därför skulle »endast nordiska djur« få finnas där. Hazelius, som var fäst vid djuren – bland annat hade han en räv som sin specielle vän – tummade snart själv på sina föresatser. Redan första året erbjöds Skansen en amazonpapegoja, som fick sin plats vid Bredablick, vilket rättfärdigades med att sjöfarare i alla tider hemfört papegojor. Det gällde att dra publik. Hazelius insåg tidigt vikten av det som forskare kallar attraktionsvärde, alltså att vissa djur är mer tilltalande för publiken än andra. Enklare uttryckt handlar det om att visa det som besökarna gillar.

Denna tanke, och inneboende motsättning, har alltid präglat Skansens djurinnehav. Skulle friluftsmuseet hålla fast vid planen eller ge publiken det den ville ha? Många faktorer kom att samverka. Det är först nu, 125 år efter det att Skansen grundades, som Hazelius målsättning med enbart nordiska djur håller på att gå i uppfyllelse. Kvar finns en grupp guerezaapor och några afrikanska

◂ Konstnärlig affisch från Skansen 1952 med isbjörn och knölsvan. Isbjörnar var en stor attraktion under närmare åttio år. Knölsvanarna var bland de första djuren på området men det dröjde flera årtionden innan de började häcka. Foto: © Nordiska museet (NMA.0032639).

fåglar i det gamla elefanthuset. På Lill-Skansen finns därtill en voljär med färggranna berglorier – kanske en eftergift åt publiken.

Drömmar om ett zoo

Under 1800-talet skedde en snabb utveckling av djurparker i Europa. Inte bara Wien (1752) och Paris (1794) fick publika zoo. I rask takt etablerades zoologiska anläggningar även i London (1828), Amsterdam (1838), Berlin (1844), Köpenhamn (1859) och Sankt Petersburg (1865), för att nämna några. Klart att också Stockholm skulle ha en djurpark! Bruksägaren Johan Wilhelm Grill i Östergötland testamenterade 1864 en större summa, förvaltad av Kungl. Vetenskapsakademien, till att användas som grundplåt för en »ändamålsenligt anlagd« och för »allmänheten tillgänglig Zoologisk Trädgård vid vår hufvudstad«, dit barn under 16 år skulle ha fritt tillträde, där arter skulle kunna »acclimatiseras i vårt land« och där några »Apor och Papegojor böra likväl alltid finnas, emedan erfarenheten lärt, att dessa äro bland de djur, som i synnerhet samla åskådare omkring sig, och således äfven öka behållningen för försålda inträdesbiljetter«.

Under hela 1800-talet hade landet genomkorsats av ambulerande menagerier, ofta med en imponerande mängd exotiska arter, men någon djurpark fanns alltså inte. Trots olika initiativ, och trots Grills pengar, kom någon sådan heller aldrig till stånd. På Djurgården fanns dock Stockholms Tivoli, som redan på 1880-talet, med hjälp av den tyske djurhandlaren Carl Hagenbeck, införskaffat en ansenlig djurkollektion: tiger, panter, puma, fläckig hyena och en elefant.

Avsikten med Hazelius friluftsmuseum var att ta ett helhetsgrepp. Han ville visa upp inte bara byggnader från olika landskap utan också den biologiska mångfalden, med våra dagars terminologi. Museet skulle bokstavligen vara ett levande museum och gestalta såväl folklig kultur, med folkdanslag och återupplivade bygdetraditioner, som djur och växter. Vid tiden för invigningen hösten 1891 fanns där två lapphundar, fyra renar, ett par knölsva-

nar, två getter vid Moragården samt höns, gäss och ankor i anslutning till Blekingestugan. Två befintliga dammar omvandlades till Karpdammen och Svandammen, befolkade med karpar från värmländska Långban respektive ett par knölsvanar från Slottsskogen i Göteborg. Efter ett år fanns inte mindre än 55 olika djurarter i samlingen.

Djurparken tar form

Skansen blev från början en modern djurpark, fjärran från de menagerianläggningar som utmärkte kontinentala motsvarigheter. Det ingick i idén om ett friluftsmuseum att också skapa illusionen av att djuren inte var instängda. »Här packas de ej, som ofta är fallet i utlandet, in i trånga burar, hvarest de knapt kunna röra sig, utan lefva på ett sätt, som, så vidt sig göra låter, ger åskådaren ett begrepp om deras lif i fritt tillstånd«, skrev en observatör 1897. På Renberget fanns en renhjord, älgar var ett spännande inslag, björnarna fick en väldig grotta vid Björnliden och till örnarna byggdes en imponerande voljär. Det hindrade inte att Selma Lagerlöf drev en intensiv kampanj mot Skansens örnhållande, som bland annat kom till uttryck i kapitlet om Gorgo i *Nils Holgerssons underbara resa* 1906.

Slumpen kom i stor utsträckning att avgöra vilka djur som visades. När Johan Flohr tvingades avyttra Stockholms Aquarium på Hamngatan i Stockholm 1894 erbjöd han Hazelius att ta över djuren. Trots att Skansen saknade förutsättningar att ta emot dem trodde sig Hazelius kunna lösa det. »Att gratis få så mycket underliga djur var [...] allt för frestande för den store djurvännen«, skrev Sigrid Millrath i sina minnen. Sammanlagt rörde det sig om 35 arter reptiler, groddjur och fiskar. De inrymdes i Sagaliden, men uppvärmningen förblev ett problem och lokalen byggdes om till matservering.

Skansen var avhängig av gåvor, och det framgår av verksamhetsberättelserna att det redan från början inkom exotiska arter vid sidan av de svenska djuren, exempelvis kapybara (1893), tröglori

(1896), näsbjörn (1896) och sebramangust (1898, en art i familjen mungor). Särskilt donerades apor och papegojor. Som en uppmuntran skänkte Carl Hagenbeck 1895 ett par sydamerikanska chimangokarakaror (rovfåglar), varav en levde till 1913. Det skedde också byten av djur, därtill försäljningar av kaniner, vita möss, åsneföl med mera. Från 1902 fick Skansen tillgång till den årliga avkastningen från Grills fonderade medel, vilket underlättade inköp av djur och foder. Besöksvägledningar från 1903 och framöver visar en imponerande mängd apor och tropiska fåglar i Aphuset och Lilla Fågelhuset.

Karismatiska djur

Skansen fick sina första isbjörnar 1893, men de dog strax efter ankomsten. Nya införskaffades. År 1902 kom ett par polarvargar, infångade av Harald Sverdrups expedition på Ellesmereön. Samma år erhöll djurparken ett par svartbjörnar från Klondyke och några år senare anlände en vitskäggig gnu, en böhmzebra och ett par massaistrutsar, hemförda av Svenska Kilimanjaroexpeditionen. Två unga valrossar, inköpta av en norsk jägare 1908, blev snabbt publikens favoriter. Honan dog 1909 men hanen levde ytterligare ett par år. Valrossen »tjöt av glädje« när skötarna bytte vatten i bassängen, antecknade en besökare. Hybrider mellan varg från Jämtland och grönlandshund (en gåva från Grönland 1896) uppföddes i flera generationer och utgjorde länge ett för publiken spännande inslag.

År 1901 förvärvade Skansen tivoliområdet (kring nuvarande huvudentrén och Solliden). I köpet ingick 200 djur, däribland sex isbjörnar. Aveln blev framgångsrik och under många år framöver kunde man visa upp isbjörnsungar för en hänförd publik. En isbjörnshane som Stockholms Tivoli skaffat 1886 dog på Skansen i mars 1915, en hane född 1906 levde till 1928.

Tanken på att djurparker skulle tjäna som acklimatiseringsgårdar var vid denna tid utbredd i Europa. Skansen var inte främmande för det. Ett par jakar, som bryggeriägare Melcher Lyckholm in-

Närkontakt med Skansens djur genom utfodring var länge möjligt men ledde ibland till trista konsekvenser för djuren. Hösten 1908 köpte Skansen ett par unga valrossar av en norsk jägare, som hade fångat dem på Franz Josef Land. Honan dog redan 1909 medan hanen avled i juni 1911 till följd av att publiken hade utfodrat den felaktigt. Hösten 1939 fick Skansen ett nytt par unga valrossar – men båda dog sommaren 1940. Dammen kan fortfarande ses vid linberedningsverket. Bilden från 1908. Fotograf okänd, Nordiska museets arkiv (NMA.0048330).

köpt från England, ankom 1899. De trivdes utmärkt i sin hage och höll till godo med björk- och granris, trots tillgång på hö och havre. Jaken lämnar en fet, välsmakande mjölk och lämpar sig för Norrland, skrev en entusiastisk ansvarig. Strutsarna som hemfördes av Kilimanjaroexpeditionen visade sig uthärda vinterkylan väl, vilket inspirerade mejeridirektör Axel Hanner att 1911 anlägga Råsunda strutsfarm för produktion av plymer.

År 1900 hade man 63 olika slags däggdjur medan fåglarna uppgick till 134 arter. Det var ingen brist på inhemska djur, men de exotiska djuren lockade förstås publiken mer. Apor var roligare att se än skygga mårdar, arapapegojor tjusigare än nötskrikor. Författaren Gurli Linder var kritisk och skrev i *Ord och Bild* 1907

I början av 1900-talet ägnade sig Skansen åt hybridavel mellan olika djurarter i syfte att studera hur egenskaper nedärvdes. Uppfödningen av varghybrider i flera generationer fick uppmärksamhet internationellt, likaså den av riporrar (hybrid mellan orrtupp och dalripehöna), här avbildade i höstdräkt av konservator Olof Gylling. Bilden visar ungtupp (a), gammal höna (b), gammal tupp (c) samt kycklingar i olika faser (d och e) och antyder också hur en friluftsvoljär kunde vara inredd. Ur Alfred Brehm, *Djurens liv*, vol. 8, 1926.

att djuren på Skansen var viktiga för helhetsbilden, men något självändamål hade de inte. Den måttstock som gällde för utländska zoologiska trädgårdar skulle inte tillämpas på Skansen, utan Hazelius uppfattning om »endast nordiska djur« skulle för all framtid vara den väsentliga. De exotiska djuren var »att betrakta som genom ömmande omständigheter tillkomna undantag«.

Hazelius bästa förvärv

Kritik saknades inte heller från zoologiskt håll mot Skansens djurhållning. Det förekom då som nu att djur kunde bli farliga. En karelsk häst avlivades för att den ansågs »ondsint«, en annars godmodig björn dödade 1896 »i vilt raseri« en rumänsk artfrände i buren. Hazelius förstod att han behövde en skolad zoolog och lyckades 1897 värva den unge jämten Alarik Behm. Det var »utan tvivel ett av de bästa förvärv« som Hazelius gjorde, heter det i ett eftermäle. År 1904 fick Behm stöd genom inrättandet av en rådgivande nämnd med fackzoologer, bland dem Einar Lönnberg och Yngve Sjöstedt, samt konservator Gustaf Kolthoff.

Behm hade sin tjänstebostad i Röda längan på Skansen, där han hyste olika djur, däribland en tam puma. En järvhona följde honom på hans morgonpromenad. Förgäves sökte han vinna en ungersk vildkatthonas förtroende. Hon fräste lika argsint mot sin vårdare »sista dagen som den första« – ändå uthärdade hon nio år på Skansen. Behm besökte olika djurparker i Europa för att inhämta idéer; ständigt var han på jakt också efter nya djur. Generöst delade han med sig av erfarenheter i vetenskapliga och populära publikationer. Skickligt lotsade han Skansen genom första världskriget då det var brist på det mesta. Behm framstår som en av Europas främsta djurparksledare under sin tid och bidrog till Skansens världsrykte och renommé.

Det byggdes nya burar för att inrymma de många djur som skänktes eller såldes till Skansen. En vadarvoljär iordningställdes 1904 och ugglorna fick nya burar 1907. I Sollidsdammen hölls svart stork, havssula, pelikan och storskarv. Skansen fick tidigt lodjur att

Sollidsdammen hade i början av 1900-talet en rad intressanta sjöfåglar, däribland pelikaner, olika trutar, storskarv, lunnefågel och en havssula. En av pelikanerna, övertagen från Stockholms Tivoli 1901, levde fram till 1929. Bilden från 1902. Foto: Sven Scholander, Nordiska museet (NMA.0049544).

fortplanta sig, likaså björn och varg. Dessutom var djurparken bra på fågelhäckningar. Behm fick ungar av skogsduva, rörhöna, slaguggla och en rad småfåglar. Berguv började häcka 1909. Samma år drog korparna upp sin första kull. De fick årligen avkomma fram till 1924, då honan dödade hanen.

Behms idéer om djurhållning blev en inspiration för andra djurparker. Carl Hagenbeck i Hamburg var imponerad. Även Berlin zoo betygade Skansens djuranläggning som ett föredöme. Skansen var i början av 1900-talet en modern djurpark som andra tog intryck av.

Vårfester, julmarknader och allehanda evenemang lockade publik. Men det är ingen tvekan om att också Skansens djur bidrog till statistiken. År 1910 kom 775 000 besökare – och därtill fortsatte allmänheten att donera exotiska arter. En övermaskinist Johansson skänkte exempelvis en läppbjörn som vid ett tillfälle fick följa med Behm till Bruno Liljefors Bullerö för att plocka bär. Därmed kunde Skansen tillgodose Grills krav om att visa djur »ej blott från vår egen Nord, utan äfven från det nordliga Amerika och Asien, samt från södra hemisfären«. Hösten 1923 biföll Vetenskapsakademien slutligen museets anhållan om att den Grillska donationen skulle tillfalla Skansens zoologiska trädgård. De länge åtrådda pengarna användes till ett nytt djurhus, ritat av arkitekt Ragnar Hjort.

Genomgripande förändringar

Djurhuset öppnades för allmänheten den 30 augusti 1925. Då fanns elva papegojarter, åtskilliga kräldjur och en räv. Med det »torde ingen berättigad klagan kunna höjas« mot det i djurhuset »koncentrerade, onordiska djurlivet«, heter det i en guidebok 1929. Med styresman Andreas Lindblom tillträde det året följde fler förändringar. Hundgården avyttrades och hundarna utgallrades. De gamla voljärerna, som tidigare blandats med de kulturhistoriska byggnaderna, ersattes av nya, större flygburar. Dessa hamnade i Fågelskogen i museets periferi. Björnberget stod färdigt 1932 och även för andra djur byggdes nytt. Projektet att flytta djuren från Skansens inre delar till dess periferier var avslutat 1939. Djuranläggningarna kom att bilda ett sammanhängande bälte i sydost, öster och norr med skogsvegetation som bakgrund. Djuren fick därmed ett mer rofullt läge. Antikvarie Erik Lundberg var arkitekten bakom denna genomgripande omdaning.

En ny era inleddes. Att flytta sådana djuranläggningar som tidigare legat insprängda mellan kulturhistoriska byggnader var en del i den stora omdaning som hela området undergick och som handlade om att renodla olika delområden och förtydliga ett norr och

ett söder på Skansen. Hägn för husdjur förlades i anslutning till gårdar medan vilda nordiska djur fick hålla till i Skansens norra delar. Mer exotiska arter kom att koncentreras till nedre gamla tivoliområdet.

Sten Rentzhog har framhållit att det behövs visionära ledare för att driva en anläggning som Skansen, och det gäller även den zoologiska avdelningen. Vid sidan av Hazelius själv bör man särskilt nämna två: dels Behm, dels hans efterträdare 1937, Carl Fries. Det finns två vägar för att skapa ett modernt zoo, framhöll Fries i en idébärande text 1939. En var att befolka det med så många arter som möjligt, vilket med nödvändighet ledde till trångboddhet. En annan var att erbjuda djuren största möjliga rörelsefrihet, vilket begränsade artantalet.

Redan under första världskriget spreds gräsänder från Skansen till Norrström. Men Fries gick längre. Den kritiserade örnhållningen löste han genom att återge dem friheten. År 1937 togs staketet som omgärdade fågeldammarna bort, vilket ledde till att knölsvanar, grågäss och det arton år gamla vitkindade gässparet började häcka. Inspirationen kom från Bengt Berg, som experimenterade med friflygande gäss i Kalmarsund. Därmed blev det möjligt för grå- och sädgäss, senare också vitkindande gäss, att kolonisera Stockholms omgivningar. Numera häckar vitkindade gäss på hustaken på Skansen, till förfång för dem som vårdar byggnaderna. Ibland kan gässens uppträdande uppfattas som aggressivt av besökare. Även spetsbergsgäss har frihäckat och flyttat ut från Skansen.

Hägrarna släpptes ut 1938 och bildade snart en koloni utanför voljären. Vadarvoljären var helt enkelt överbefolkad, så något måste göras. Den frilevande hägerkolonin blev på 1940-talet en attraktion – i mitten av 1970-talet fanns ännu 30–40 par inom Skansenområdet – och därifrån har hägrar spritts i Uppland och Södermanland. Fries lät också ungkullar av såväl vit som svart stork flyga iväg i förhoppning om att de skulle etablera sig som häckfåglar. Nya insikter i utfodring ledde på 1940-talet till förökning av järv och andra djur.

Skansens kronjuveler

År 1910 hade Skansen förvärvat en visenttjur från Berlins djurpark. Nyåret 1916 donerade Carl Hagenbecks firma inte mindre än tre visenter, en tjur och två kor. De var utmagrade av umbäranden till följd av kriget, men blev väl omhändertagna och åt snart upp sig. Detta blev startskottet till Skansens viktigaste insats för bevarande av en utrotningshotad art. Efter första världskriget sköts nämligen de sista visenterna i Europa. Det hade till dess funnits två kvarvarande frilevande hjordar, en i Białowieżaskogen i Polen som tyska soldater utraderade, en i Kaukasus som föll offer för hungrande bergsbor. I djurparker återstod några få exemplar.

Skansen utvecklade ett avelsprogram och förfogade snart över en hjord på sju individer, den då största i världen. En ko visade sig ej vara artren, utan hade inslag av ungersk stäppboskap, varför

Sedan 1920-talet har Skansen aktivt deltagit i bevarandeprogram av visent och kunnat bidra till att arten har återförts i vilt tillstånd. I dag finns över 5 000 visenter, bl.a. tack vare Skansen, i vilt tillstånd eller i hägn i länder som Polen, Vitryssland, Litauen, Tyskland, Slovakien, Rumänien och Danmark. Foto: © Marie Andersson, Skansen.

hennes avkomlingar blev värdelösa i stamboken. År 1929 hämtades en ny tjur från Tyskland som blev stamfar till visenterna på Skansen.

Snart bildades en internationell organisation i syfte att rädda och återföra visenten till Białowieża. Skansen tog aktiv del i detta. Mellan 1929 och 1935 köpte de polska myndigheterna en tjur och tre kor från Sverige för att återinföras i landet. Trots bakslag i och med andra världskriget har etablerandet fallit ut väl. Visentprojektet visade att bevarandeprogram med djurparkers hjälp kan lyckas. Numera finns ett stort antal i vilt tillstånd levande visenter i östra Europa, på senare år även i Danmark och Rumänien. Skansen spelar en vital roll i detta.

Exotiska importer

Under mellankrigstiden och fram till slutet av 1980-talet hade Skansen en fortsatt bred djurkollektion. Mycket kom i egenskap av gåvor, däribland fåglar, apor och sköldpaddor. Kemiingenjören Otto Cyrén bidrog på 1920-talet frikostigt med herptiler, bland annat kanarieödlor, infångade i samband med tjänsteresor. Forskningsresanden Rolf Blomberg styrde sin första expedition 1934 till Galapagosöarna och donerade en del djur, däribland en elefantsköldpadda på 75 kilo från ön Santa Cruz. Här bör nämnas en rödfotad skogssköldpadda från Sydamerika som Blomberg senare skänkte till Skansen. Den lär fortfarande vistas i en djurpark i södra Sverige.

I slutet av 1930-talet donerade AB Svensk Filmindustri en två meter lång komodovaran till Naturhistoriska riksmuseet. Den hade infångats av en Paul Fejos i samband med en filmexpedition. Den nederländska regeringen gav honom tillåtelse att överlämna varanen till museet med förbehållet att den ej fick försäljas eller bytas bort. Riksmuseet saknade utrymme och inackorderade den först i Skansens djurhus, men på grund av platsbrist fick varanen flytta vidare till Göteborgs akvarium.

Forskningsresanden Sten Bergman hade ett gott öga till Skan-

Brevkort från 1940-talet. Björnungar har alltid varit ett populärt inslag på Skansen, också som vykortsmotiv. Flickan på bilden är förmodligen Catharina Florman, som växte upp på närbelägna Rosendal och som skolflicka ofta hjälpte till på Skansen. Foto: Ernst Manker.

sen. I ungdomen sålde han handuppfödda falkar och ugglor dit. Senare kom Bergman att skänka fler djur. Fiskuven Fukurå, förvärvad på Kurilerna 1930, hölls först hemma hos Bergman i Rönninge innan den hamnade på Skansen, där den framlevde många år. Under en resa i mitten av 1930-talet till Korea fick Bergman ett par flygekorrar, som senare hamnade på Skansen.

Vera Siöcrona, som skrivit en dråplig bok om sin tid på Skansen, berättar om sköldpaddorna i djurhuset: »Där var Jerry, en välskapad skogssköldpadda, som jag själv hemfört från Västindien och med en flott gest donerat till Skansen. Jag tror det var på Jamaica jag bytte till mig honom mot ett paket Chesterfield.«

Lantraser

År 1938 publicerade zoologen Sven Ekman en epokgörande artikel rörande gamla lantraser. De borde, enligt Ekman, bevaras dels av kulturhistoriska skäl eftersom de var »våra förfäders husdjur«, dels som genetisk resurs för framtida behov. Han menade att detta var av statsintresse men uteslöt inte privata initiativ. Det skulle dröja fram till 1970-talet innan staten började engagera sig i lantrasernas bevarande. Skansen har däremot redan från början haft lantraser, däribland gotländska skogsruss, rödkullor och getter, men också en hundgård där det fram till slutet av 1920-talet hölls inhemska spetsar av jämt- och lapphundstyp.

År 1938 införskaffades gutefår från Fårö till Skansen, som tillsammans med Slottsskogen i Göteborg blev de första djurparkerna att förvalta rasen. Skansen bidrog därmed aktivt till att rädda den. Även för bevarandet av jämtgeten har Skansen, genom att 1991 ta emot en gammal besättning från Aspås, varit avgörande. Lantraser har fått en alltmer framträdande plats i djurbeståndet, bland annat genom inhemska hönsraser, ankor, skånegås, fjällnära kor, åsensfår, gotlandsruss och nordsvensk häst. Numera finns till och med vit leghorn vid statarlängan, en värpras i 1900-talets Sverige, som håller på att försvinna.

Älskade och saknade

Elefanter har stort attraktionsvärde, det vet alla inom djurparksbranschen. Den svenska publiken har inte saknat tillfällen att stifta bekantskap med elefanter. Kringresande menagerier har länge visat upp sådana, och 1907 rymde elefanten Topsy från Cuneos ambulerande zoo i skogarna utanför Norrköping, vilket väckte visst rabalder.

Carl Hagenbecks firma i Hamburg hyrde ut tränade djur, däribland elefanter, och 1930 kom en elefant därifrån till Skansen. Den blev en succé som ridelefant. Året därpå köpte därför Skansen en elefantko, kallad Lunkentuss. Hon blev enormt populär och många

Elefanten Bambina drar stockar i samband att det röjdes för det första apberget på Skansen. Framför henne ses 1:e elefantskötare Sven Borg och bakom går Sven Sundberg. Bilden från 1959. Fotograf okänd, Nordiska museets arkiv (NMA.0077540).

barn har burits omkring av henne. I februari 1941 tvingades man avliva henne. Redan 1939 hade emellertid Skansen, genom ett byte mot en visenttjur, anskaffat Bambina. »En riktig illmara«, enligt Catharina Florman, som var den första som fick rida henne och sedan lärde känna henne väl.

Efter krigsslutet beslöt Skansenledningen att utvidga elefanthållningen. Fatima inköptes 1951 och 1960 kom den tvååriga Nika. Bambina dog i januari 1967, men redan ett par månader senare hade man köpt Noi från Furuviks djurpark. Elefanterna blev kändisar, så ock på sin tid Sven Borg, som utvecklade Skansens elefanthållning och fostrade generationer av skötare. År 1960 byggdes ett nytt elefanthus, ritat av Holger Bloms arkitektkontor. Ännu en elefant, Shiva, förvärvades 1984.

I slutet av 1980-talet ställde Lantbruksstyrelsen dock nya krav på Skansen för fortsatt elefanthållning. Man beslöt att avyttra elefanterna, vilket följdes av protester från press och allmänhet men också av en tvist mellan elefantskötarna och Skansens ledning. Elefanterna flyttade till England, konflikten slutade i tingsrätten, och det dröjde länge innan pressens intresse för elefanterna klingade av. Sedan 1992 har det inte funnits några elefanter på Skansen, men det är ingen tvekan om att de lever i kärt minne hos många äldre besökare.

Nya tider, nya krav

Behm och Fries må ha varit banbrytande i djurparkskretsar, efterträdaren Kai Curry-Lindahl hade fokus riktat åt annat håll än själva djurparken. Som självlärd naturvårdsexpert och zoolog, med omfattande fälterfarenheter, stora fackkunskaper och en osannolik publikationsmängd, var han såväl beundrad som omstridd. Skansen kom efter hans tillträde 1953 att tjäna som forskningsplattform för hans egna projekt, men för Skansens utveckling fick Curry-Lindahl ingen större betydelse. Veterinär Karl Borg ryckte under hans många utlandsresor in som ställföreträdare. Djurvårdare som Sven Borg och Tore Glemmefors, båda anställda redan

1932, bidrog med hög kompetens. Anders Wiklund fick, när han anställdes 1957, installera de akvarier som Ulf Hannerz – då känd från tv-programmet *Kvitt eller dubbelt* – donerade. Helmut Pinter, värvad 1959, gjorde sig ett namn som en av Europas främsta akvarister.

Nordiska djur fortsatte att utgöra viktiga inslag. Skansen hade framgångar när det gäller fortplantning. År 1957 lyckades man få gråsäl att själva föda upp sina ungar – där var man först i världen. Under Curry-Lindahl och efterträdaren Per-Olof Palm fortgick samtidigt expansionen av exotiska djur. Den internationella djurhandeln växte och utbudet var stort. Brommaprästen Brynolf Ström donerade en mängd exotiska fåglar i mitten av 1950-talet. Några år senare införskaffades ett par ozeloter. Vid denna tid började parken koncentrera de exotiska arterna till områdena nedanför Skansenklippan och Solliden. Här fanns en sjölejonanläggning,

Tidningen *Kamratposten* har alltid haft ett gott öga till Skansen och reportage om djuren har varit ett återkommande ämne. Tolvåriga Berit Lindqvist från Karlskoga fick 1962 som »Månadens Överraskning« vara djurskötare för en dag. Ur *Kamratposten* 1962.

pingviner, flamingor, frianläggning (»Apberget«) för schimpanser, makaker och markattor. Apornas fruktbarhet var det inget fel på och även uppfödningen av fiskar och fåglar var framgångsrik. En rad papegojor inhystes i djurhusets voljärer. Att ha publikfriande arter nära ingången var ett sätt att locka besökare.

Från sina expeditioner till Nya Guinea på 1950-talet medtog Sten Bergman paradisfåglar hem. När han 1956 anträdde sin tredje resa deponerade han därför tre paradisfåglar på Skansen. På Bergmans inrådan anställdes den skicklige Stig Franzén som fågelskötare. När Bergman tvingades avyttra de paradisfåglar han hemfört 1959, kom Skansen emellertid inte i fråga. I december 1966 uttryckte Bergman i tv-programmet *Hylands hörna* kritik mot Skansens möjligheter att sköta paradisfåglar och påpekade bland annat att djurhuset saknade solljus – ett ovanligt inslag i ett älskat underhållningsprogram.

Skansenchefen Nils Erik Baehrendtz och Karl Borg for 1970 till USA för att studera möjligheter att anlägga en delfinanläggning. Därav blev intet. I början av 1970-talet byggdes ett nytt djurhus och antalet apor minskades för att bland annat ge larer, schimpanser och de närmare femtio krabbmakakerna en större friluftsanläggning. Mot 1970-talets slut inleddes nya förändringar. Djurhuset togs över i privat regi och moderniserades till Skansen-Akvariet.

Nuvarande djurhållning

En enkät 1985 gav vid handen att nittio procent av Skansens besökare kom för djurens skull. De exotiska arterna uppgavs vara ett väsentligt dragplåster. Ändå var förändringar på gång. Isbjörnarna kunde inte erbjudas det utrymme som fordrades och hade avyttrats redan året innan. Även aporna gallrades successivt bort och de exotiska fåglarna fasades ut. Besökare kan ännu i dag uttrycka besvikelse över avsaknaden av exotiska djur. Man kan visserligen se sådana i Skansen-Akvariet, inhyst i det gamla djurhuset, men det bedrivs inte i Skansens regi, även om symbiosen är oupplöslig. Vissa inhemska djur är förstås »exotiska« i utländska besökares

Djurvårdare Erland Wadsten svarar på barnens och de vuxnas frågor. Sedan Lill-Skansen invigdes av dåvarande kronprinsen 1955 har allt fler arrangemang gjorts direkt för barn. När Lill-Skansen flyttades och fick en ny anläggning 1971 blev det gott om papegojor och sköldpaddor men även klappvänliga djur som killingar och kattungar. Den nya Lill-Skansen från 2012 fick ett begränsat exotiskt inslag, nämligen en voljär med en flock lorier. Även här prioriteras nordiska djur. I kontakthagen finns dock dvärgget och minigris. Foto: Nicklas Thegerström/DN/TT.

ögon. Älgarnas attraktionsvärde går inte att ta miste på, ej heller renarnas. Påfåglar, som funnits på Skansen sedan 1890-talet, kan också kännas exotiska trots att det är en domesticerad art.

Någon djurpark som sticker ut är Skansen förvisso inte längre. Grills tanke om en park med europeiska mått, med arter från hela världen, förvaltas i dag i Eskilstuna, Kolmården och Borås. Vargar och björnar må locka publik men att hålla enbart inhemska djur är en målsättning även för Skånes djurpark, Lycksele zoo och Järvzoo. Alla dessa har uttalade bevarandeambitioner men spelar trots det en blygsam roll i så kallat *ex situ*-bevarande av svenska rovdjur, även om man vinnlägger sig om korrekta genpoler som i fallet lodjur. Lantrasdjur finns vidare att bese på 4H-gårdar runt om i landet. Björnarna förblir dock en publikmagnet för alla åldrar, men

Artur Hazelius uppfattning var att husdjuren skulle visas i sitt sammanhang. Vid Skånegården kan besökaren se skånegäss och gula ankor, i stadskvarteret hålls höns, vid lambgiften finns gutefår och russ. Buföringen till fäbodarna på försommaren är ett annat exempel. Skansen har dessutom aktivt bidragit till att bevara lantraser, bl.a. jämtget och fjällnära kor. Foto: © Marie Andersson, Skansen.

Skansen strävar inte längre efter att kunna visa fram björnungar varje år eftersom platsen inte räcker till och det finns små möjligheter till avsättning i andra djurparker.

Andra värden har emellertid tillkommit och inte minst har det skett betydande förbättringar av hägn och anläggningar. I takt med denna förnyelse har art- och individantalet reducerats medan av de kvarvarade djuren har fått större utrymmen och miljöberikning i syfte att främja artspecifika beteenden och motverka stereotypa beteenden. Möjligheterna för dem att dra sig undan bidrar till ökad trivsel. Mångfalden har minskat till förmån för kollektionsplaner, kring vilka djurparkerna i Sverige och Europa samarbetar om förvärv, förökning och förvaltning. Numera strävar man efter att finna en balans mellan bevarandeprogram, begränsade utrymmen, djurens behov, en strävan efter folkbildning, Jordbruksverkets föreskrifter och publikens förväntningar. Säldammen från

1990-talets början, med fiskebodar som kulisser, utgör mot denna sammansatta bakgrund ett bra exempel på en attraktiv design medan samgången mellan arter, som visent och vildsvin, är ett trivsamt inslag.

Lill-Skansen, ursprungligen invigt av kronprinsen 1955 såsom en zoologisk trädgård i miniatyr, utgör en viktig tillgång. Det har allt sedan dess varit populärt bland de allra yngsta och följt med i den föränderliga tidsandan. Förr hade man mängder av keldjur och djurungar. Kaniner bodde i pepparkakshus, kycklingar i en flugsvamp, ällingar i en båt och ett hamnkontor. Särskilda värdinnor engagerades för att övervaka barn och djur. Anläggningen förnyades 1971 och flyttades ett stycke västerut samtidigt som nya djur tillkom. Mot slutet av 1990-talet kändes Lill-Skansen föråldrat och fick ny skepnad 2012, bättre anpassad till dagens behov och krav. Det lockar i dag barnfamiljer med klappvänliga dvärggetter i kontakthagar och smådäggdjur och herptiler i terrarieanläggningar inomhus.

Djuren är en konstant i publikens förväntningar. En publikundersökning 2015 visade att en stor del av de tillfrågade svenska Skansenbesökarna angav djuren som ett viktigt skäl att komma dit. Skansen når fortfarande en stor publik, närmare 1,4 miljoner besökare årligen. Inte minst för barnfamiljer lockar djuren. Samtidigt har en djurparkspublik i dag *andra* förväntningar än för hundra år sedan. Många besökare är generellt kritiska till »vilda« djur i fångenskap, även om dagens djurparkspopulationer sedan länge är födda i fångenskap. Synen på djurhållning förändras över tid och Skansen både påverkar och påverkas av den förändringsprocessen. Det är en utmaning att kommunicera svåra frågor rörande djurhållning.

Skansen är förstås mycket mer än en djurpark. För många besökare är evenemangen och de kulturhistoriska miljöerna viktigare. En ambition är här att integrera den pedagogiska verksamheten mellan djurskötare och museipedagoger. Skansen bevarar och utvecklar därmed den ursprungliga tanken att visa djur och kultur tillsammans.

Om inte

Hur Tottieska gården kom till Skansen

EVA SUNDSTRÖM är chef för Klädkammaren på Skansen.

Tottieska gården på Skansen är för närvarande föremål för en omfattande renovering som rymmer både antikvariska och pedagogiska dimensioner. *Antikvariska* därför att vissa rum återskapas med metoder och verktyg som bör ha använts vid den tid då huset byggdes. *Pedagogiska* därför att parallellt med renoveringen pågår utvecklingen av ett nytt sätt att presentera huset med dess människor och miljöer enligt den berättarmodell som Skansen arbetat fram och som närmare beskrivs i en annan artikel i denna årsskrift. Trovärdighet är ett nyckelbegrepp i kommunikationen kring de kulturhistoriska miljöerna och för att kunna bygga en trovärdig berättelse måste det också finnas en kunskap om vad som är ursprungligt och vad som är nutida rekonstruktion i miljön och i berättelsen. Därmed är det angeläget att belysa de olika faktorer som samverkade i valet av just den Tottieska malmgården – som numera heter Tottieska gården – när Skansen behövde en borgerlig 1700-talsmiljö till sitt stadskvarter. Hur hamnade den egentligen där? I den här artikeln försöker jag svara på den frågan.

◂ Tottieska gården på Skansen. Foto: © Marie Andersson, Skansen.

Från malmgård till fabrik

I början av 1600-talet stadsplanerades malmarna i Stockholm, dvs. Södermalm och Norrmalm. På malmarna byggde de mer välbärgade familjerna gårdar som tjänade som familjernas visthusbodar. Dessa *malmgårdar* hade mycket gemensamt. Ofta var de omgärdade av plank. Innanför planken fanns förutom ett boningshus även ekonomibyggnader för djurhållning, något som inte rymdes på Stadsholmen, dvs. i Gamla stan. Till gårdarna hörde också trädgårdar där man odlade både nyttoväxter och – i orangerier – mer exotiska växter.

En av dessa malmgårdar tillhörde familjen Tottie, en av stadens framgångsrika handelsfamiljer. Den låg på östra delen av Södermalm, i nuvarande kvarteret Oljan, på Bondegatan 61–63. Byggnaden, som med sina flyglar innehöll 26 rum och kök, hade ritats av murmästaren Johan Willhelm Fries 1765 på beställning av grosshandlaren Charles Tottie. År 1773 stod den klar.

Sonen Anders Tottie tog över handelshuset och malmgården efter fadern som hade gjort malmgården till fideikommiss. Anders var barnlös, och i tur att ta över malmgården efter honom 1816 stod brorsonen Carl Tottie. Carl, som var brukspatron på Älvkarleö, sålde malmgården till kryddkramhandlaren Nils Holmlund, vilken arrenderade ut trädgården till blivande trädgårdsmästaren Gabriel Nyström.

År 1824 sålde Holmlund egendomen till klädesfabrikör Johan Isac Röhl. I den Tottieska malmgården inrymdes därefter ett klädesväveri och dess historia som fabrik var därmed inledd. Trädgården bytte arrendator och huset fick flera hyresgäster och verksamheter. År 1840 övertog firman Nordenmalm L. E. & Co lokalerna för att starta en tändsticksfabrik. Trädgården arrenderades ut till »tobaksplanteuren« Petter Andersson. Under perioden flyttade allt fler människor in i malmgården.

På 1850-talet startade Johan Fredrik Ögren tillverkning av bläck i Jönköping. År 1868 flyttades tillverkningen till kvarteret Barnängsbacken och den Tottieska malmgården, där fabriksrörelsen

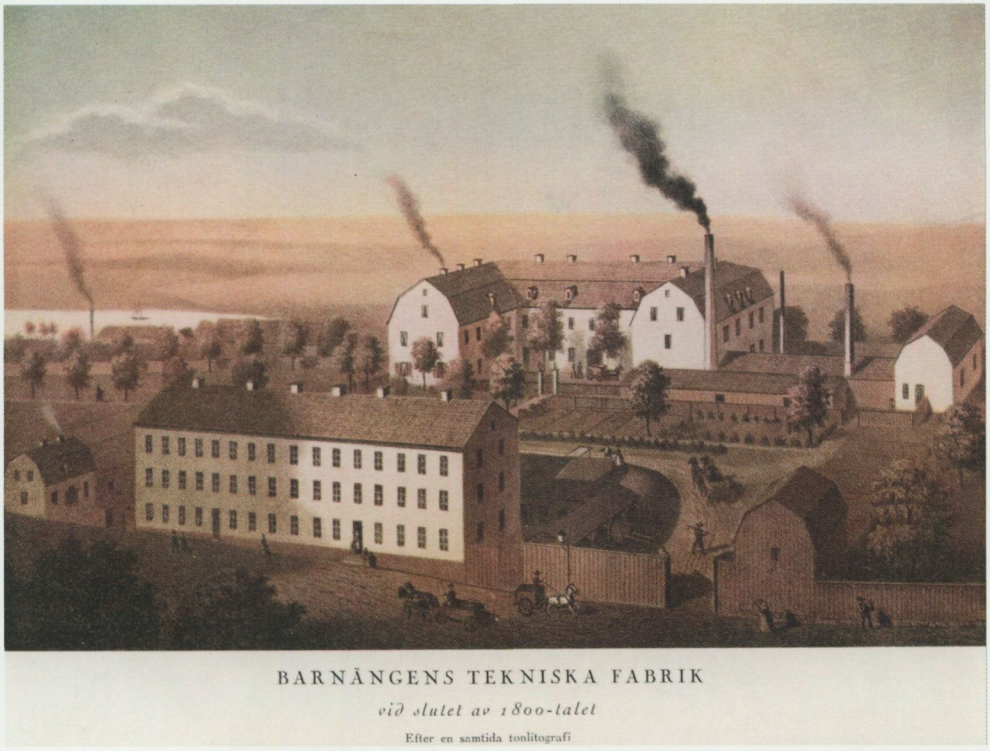

Kvarteret Oljan med Barnängens Tekniska Fabrik, sedd från Lilla Bondegatan (nuvarande Åsögatan). Litografi av G. Pabst ur boken *Sveriges industriella etablissimenter* från 1872.

drevs under namnet Barnängens Tekniska Fabriker, också kallad Barnängen. Ögren fortsatte att driva såväl tändstickstillverkning som bläck- och tvåltillverkning tillsammans med grosshandlare Johan Wilhelm Holmström, som också hyrde en av lägenheterna i malmgården, och ytterligare en kompanjon, Severin Dahlberg. År 1871 gick de skilda vägar. Tändsticksfabriken togs över av Ögren och bläck- och tvåltillverkningen av Holmström och Dahlberg. Den västra flygelns bottenvåning inreddes nu till en större fabrikssal

Västra flygelns bottenvåning inreddes till fabrikssal. Här tappades bläck på flaskor. Bilden är tagen 1894. Foto: Rydin, Stockholms Stadsmuseums arkiv.

Kontoret i malmgården låg i den östra flygelns bottenvåning. Bilden är tagen 1894. Foto: Rydin, Stockholms Stadsmuseums arkiv.

och ett mindre hus byggdes mot västra flygelns norra gavel där tvålen kokades.

År 1885 övertogs bläck- och tvåltillverkningen av Holmgrens svärson Carl Axel Backman som blev företagets första disponent. I manbyggnaden hade nu fabriken nästan trängt ut allt boende. De enda som bodde i malmgården var Backman med familj, en portvakt, kusken och en arbeterska. Fabriken fortsatte att växa och krävde mer utrymme. Det gamla fähuset byggdes på med en våning och de två små husen mot Bondegatan slogs ihop till ett och blev lokal för flaskskölj ningen. På tomten byggdes 1898 ett 24 meter långt skjul som lagerlokal. Under perioden då malmgården fungerade som fabrik inrymdes kontoret i den östra flygelns bottenvåning medan övervåning disponerades som bostad åt ägaren.

År 1917 slogs Barnängen ihop med Edgrens kemiska fabrikers AB i Hudiksvall och elva år senare gick Barnängen upp i det nybildade konsortiet AB Kema. Carl Axel Backmans son Nils övertog ledningen för Barnängen 1923. Under hans tid flyttades fabriken till Alvik i Bromma, väster om Stockholm. För området närmast malmgården, och för Nils Backman själv, stod nu stora förändringar för dörren.

Försäljning och rivning

Efter det att Barnängen hade flyttat sin verksamhet till Alvik styckades kvarteret Oljan i sjutton tomter. De flesta av malmgårdens byggnader fick omedelbart lämna plats åt den expanderande stadens bostadsbebyggelse, men delar av huvudbyggnaden och den östra flygeln fick tills vidare stå kvar. Redan 1929 hade de flesta nya ägarna fått bygglov och under de närmast följande åren byggdes hyreshus med sex våningar, vilka till slut omslöt resterande delar av malmgården. Den enda del som nu stod kvar var östra flygeln och en del av huvudbyggnaden, med nuvarande adress Bondegatan 63, i hörnet av Bondegatan och Ploggatan. Enligt Gösta Selling, som var amanuens vid Nordiska museet vid den här tiden och som skulle komma att spela en viktig roll i den fortsatta berät-

Malmgården före ombyggnaden 1907, då de gamla uthusbyggnaderna till höger byggdes om till fabrikslokaler. Fotograf okänd, Nordiska museets arkiv.

telsen om Tottieska malmgården, var Nils Backman och hans fru »lidelsefullt intresserade av den gamla gården och dess vackra, inredningar som de omsorgsfullt vårdade«. Nils Backman lät, enligt Gösta Selling, renovera byggnaden i förhoppning om att den skulle få stå kvar. Så blev inte fallet.

Om- och tillbyggnadsarbetet av fabriken i Alvik gick inte som planerat, något som tog hårt på krafterna hos Nils Backman. Den 25 november 1929 begärde han, enligt korrespondens i Barnängens Tekniska Fabrikers arkiv, en månads tjänstledighet för att vårda sin hälsa. I februari 1930 anmälde han att han önskade omedelbart avgå ur AB Kemas och dess dotterbolags styrelser. Året därpå tecknades ett köpekontrakt mellan byggmästare Olle Engkvist och Nils Backman som gjorde Engkvist till ägare av fastigheten Oljan 22, dvs. den resterande delen av den gamla malmgården.

Till Olle Engkvists första entreprenadkunder hörde grosshandlare Robert Ljunglöf och disponent Nils Westerdahl vid AB Kema. Både Ljunglöf och Westerdahl kom att bli personliga vänner till

Engkvist och kom också att ingå i Olle Engkvist Byggnads AB:s styrelse.

Olle Engkvist deltog i uppbyggnaden av det moderna Sverige men var samtidigt mån om att bevara kulturhistoriskt värdefulla byggnader och miljöer. I samband med en industriutställning i hans barndomsstad Gävle 1946 uttryckte han en vädjan om »bevarandet av gamla förnäma byggnadsminnesmärken i modern miljö«. Vidare:

> En enda 1700-talsgård i ett nybyggt eller sanerat samhälle [...] kan ge oanade trevnadsvärden. Bevarandet av ett sådant hus finge inte ses i omedelbart sammanhang med förräntningen av ett nedlagt kapital, men en sådan kapitalplacering skulle ändå alltid förränta sig på ett eller annat sätt, det behövde man inte oroa sig för.

Han fortsatte:

> Tag därför noga reda på de rester av gammal byggnadskultur, som ännu finns kvar! Vi kostar på oss så mycket som kan vara onödigt, men borde vi inte i stället lägga ned betydande summor för att bevara den gamla byggnadskultur, som är och förblir ryggraden i en stads andliga och materiella liv?

Exempel på Engkvists kulturhistoriska engagemang är hans donationer till Nordiska museet och Skansen av sommarnöjet Svinderssvik, Nygränd 21 i Gamla stan och Cirkus på Djurgården, vilka alla fick stå kvar på sina ursprungsplatser.

Tottieska malmgården ville han också bevara – men inte på ursprunglig plats. Inom en vecka efter förvärvet hade han fått tillstånd att riva det som fanns kvar. Men rivningsbeslutet var också kopplat till en bevarandeambition, som framgår av bevarad korrespondens i Olle Engkvists arkiv. I mars 1931 skrev han till byggnadsnämnden: »Rivningen av huset börjar måndag den 16 ds. Samtliga inredningar och byggnadsdetaljer av kulturhistoriskt värde överföras till Skansen, där de kommer att inredas i en för ändamålet liknande byggnad.«

Museivärldens aktörer

Vid tiden för den Tottieska malmgårdens rivning var Nordiska museet och Skansen i färd med att bygga upp ett stadskvarter. Med Andreas Lindblom som ny chef för hela verksamheten från 1929 genomgick Skansen en nydaning som bland annat innebar en komplettering av de kulturhistoriska anläggningarna med en herrgård och ett stadskvarter. Det året anställdes också arkitekten Erik Lundberg som chef för byggnadsavdelningen, bland annat med uppgift att leda planeringen av stadskvarteret. Redan vid sekelskiftet 1900 hade idén om ett »Stockholmskvarter« fötts men det var först nu som idén kom att förverkligas. Tanken från början var att bara rivningshotade Stockholmshus skulle flyttas till Skansen. År 1929 började Stockholms stad lämna ett årligt bidrag till Nordiska museet och Skansen för verksamheten med stadskvarteret.

En av de drivande personerna bakom Skansens stadskvarter var dåvarande amanuensen vid Nordiska museets högreståndsavdelning, Gösta Selling. Fyrtio år senare berättade han i Bromma hembygdsförenings årsskrift om hur han i slutet av 1920-talet hade till uppgift att medverka i arbetet med »Stockholmskvarteret«. De kunskaperna som han hade inhämtat genom dokumentationer av byggnader framför allt på Södermalm kom väl till pass. Redan som barn hade han besökt den Tottieska malmgården. Hans

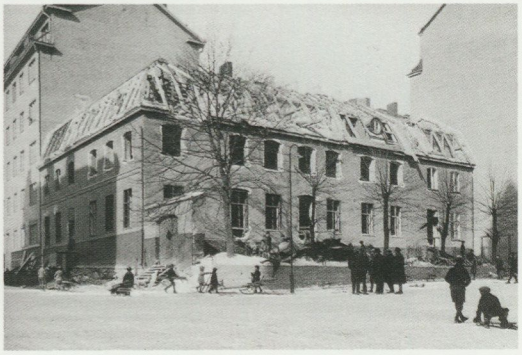

Sista delen av malmgården stod kvar till den 16 mars 1931. Då började även den rivas. Fönsteromfattningar och taktegel är bortplockade och förda till Skansen. Foto: Gösta Selling, Nordiska museet.

yngsta moster var nämligen gift med Nils Wilhelm Holmström, som var släkt med familjen som ägde Barnängen. Familjen bodde inte i huset men det gjorde däremot Holmströms syster Siri, gift med disponent Carl Axel Backman, chef vid Barnängen i början av 1900-talet. Familjen Backman var släktkär och gästfri vilket gjorde att Gösta Selling ganska ofta besökte malmgården.

Gösta Selling har berättat om hur han redan som liten »särskilt beundrade salens väggmålningar med romerska ruiner och staffage av rustningsklädda krigare, koketta kvinnor och män i mantlar och turbaner« och om hur han också beundrade »de gamla låsen av polerat stål och de mörka, bonade väggpanelerna«. När familjeföretaget upplöstes tappade han kontakten med familjen men den återupptogs när Carl Axel Backmans son Nils blev chef för Barnängen 1923 och flyttade in i den Tottieska malmgården (se ovan). Gösta Selling vistades nu åter på malmgården, där han kunde »beundra den eleganta väggdekorationen i de trivsamma rummen, vilka dessutom nu hade fått en mer stilenlig möblering.« Han bävade en smula inför uppgiften att återuppbygga malmgården, och hur intressant arbetet än tedde sig »fanns det många svårigheter att övervinna, och för mig tillkom det vemodiga i att plocka sönder en byggnad och ett hem, som rymde så många personliga minnen«.

Enligt Gösta Selling var det byggmästare Olle Engkvist som en höstdag 1930 erbjöd museet att som gåva motta Tottieska malmgårdens rumsinredningar. Museet svarade »att det kanske skulle gå att sätta upp hela huset med dess inredningar i stockholmskvarteret på Skansen«. Det fanns nämligen ingen plats för hela inredningen att placeras i högreståndsavdelningen på Nordiska museet. Lösningen tilltalade givarna som meddelade att de i så fall var villiga att också skänka fönster, dörrar, takstolar och annat byggnadsmaterial. Donatorerna var, förutom Olle Engkvist, de tidigare nämnda personerna disponent Nils Westerdahl och direktör Robert Ljunglöf, allt enligt Gösta Sellings minnesbild.

Museet tog in anbud från sex byggmästare, vilka fick göra en beräkning på vad det skulle kosta att bygga upp en kopia av en del av den Tottieska malmgården på Skansen. Handlingar i ärendet har

bevarats i Nordiska museets arkiv. Det förmånligaste anbudet lämnades av J.T. Pettersson, vilket slutade på 72 705 kronor. Den 10 mars 1931, dvs. sex dagar innan rivningen av malmgården skulle börja, skickades ett brev till byggmästare Engkvist med en förteckning över den inredning som man önskade tillvarata. I brevet finns specificerat önskemål om enkupigt taktegel, fyra runda takkupor, 23 fönsterkarmar med raka överstycken, lika många fönsterkarmar med stickbågiga överstycken, inkörsport av trä med beslag, källardörr och takstolar. Från rum nummer 1 bröstpanel, smygpanel, foder, helfranska dörrar, från rum 4–5 och 8–9 sockel, smygpanel, helfranska dörrar och foder, från rum 26 golv, helfranska dörrar och foder, från rum 27 golv med plansten, bröstpanel, dörrar och foder, från rum 28 dörrfoder och dörrar, från rum 29 planstensgolv, från rum 30 sockel, foder, dörrar och eventuellt golv, från rum 31 bröstpanel och dörrar med foder, från rum 32 fönsterfoder och dörrar, från rum 33 dörrar, ett fönsterfoder, två dörrfoder samt fönsterbänkar.

Så långt allt väl. Nu gällde det att få fram pengar. Den 16 mars 1932 skrev Andreas Lindblom till Stockholms Stads Brandförsäkringskontor där han, mot bakgrund av att Charles Tottie var en av dess grundare och räddare vid 1700-talets mitt, önskade erhålla 75 000 kronor för att kunna bygga upp en kopia av den Tottieska malmgården:

> För Skansen är det uteslutet att kunna bygga huset med egna medel. Möjligheterna att av stat, kommun eller enskilda under de närmaste kommande åren erhålla bidrag till ett sådant företag är praktiskt taget inga.

I brevet, som har bevarats i Nordiska museets arkiv, framhöll Lindblom hur »byggnaden genom sin ytterarkitektur utgör typen för det förmögnare stockholmska borgarhuset under Brandförsäkringskontorets tillkomsttid, en typ som numera dessvärre finnes bevarade endast i några få, till sin existens mycket starkt hotade exemplar«. Brandförsäkringskontoret svarade positivt och dess

styrelse fattade beslut den 22 april 1932 »att av 1931 års vinstmedel skall till Nordiska Museet för återuppförande inom det s. k. Stockholmskvarteret på Skansen av en del av den grosshandlaren Charles Tottie i livstiden tillhöriga malmgårdsbyggnaden med dess av enskilda donatorer förut till Skansen skänkta inredning överlämnas ett belopp av Sjuttiofemtusen kronor«.

Sommaren 1935 stod den Tottieska malmgården färdig på plats i stadskvarteret på Skansen, uppförd av J. T. Pettersson för den i offerten angivna summan. Av malmgårdens sex rum i bottenvåningen och sju rum och kök och jungfrukammare i övervåningen som Olle Engkvist omtalar i sitt svar till Stockholms stads byggnadsnämnd beträffande rivningen 1931 är bottenvåningens sal och förmak samt övervåningens »kafferum« och sal bevarade intakta. Övriga rum i den kopia av byggnaden som uppfördes på Skansen är ganska fritt komponerade.

Stämningar i tiden

Vid 1800-talets slut var intresset för de då ännu kvarvarande 1700-talshusen svagt. Det var i stort sett bara Kungliga slottet och kyrkorna som ansågs bevarandevärda. I övrigt planerade man för ny bebyggelse. Ett ökat intresse att slå vakt om den äldre bebyggelsen i staden märktes i början av 1900-talet. Samtidigt lanserades nya stadsplaneideal som gav utrymme för både terrängens och kulturhistoriska byggnaders bevarande. Stora Blecktornet, Christinehof, Reimersholme med flera malmgårdar fick stå kvar som blickfång och kulturhistoriska inslag i miljöerna.

Det fanns i början av 1900-talet krafter som verkade för att de röda kåkarna på Åsöberget, på andra sidan gatan sett från den Tottieska malmgården, skulle bevaras i form av ett kulturreservat. Men någon opinion mot rivningen av den Tottieska malmgården har jag inte kunnat påvisa vare sig i pressen eller hos Rådet till skydd för Stockholms skönhet. Tottieska malmgården revs men sparades ändå, fast på annan plats. I den bemärkelsen stämmer berättelsen med många andra samtida räddningsprojekt. I växande

Interiör från övervåningens sal. Bilden är tagen 1940. Fotograf okänd, Nordiska museets arkiv (NMA.0078440).

Malmgården på sin ursprungsplats vid Bondegatan 61–63 omkring 1920.

städer som Linköping, Härnösand och Örebro skapades särskilda reservat dit rivningshotade byggnader fördes.

Inredningarna i den Tottieska malmgården kan i sig ha betraktats som särskilt värdefulla i slutet av 1920-talet, då intresset för herrgårdskulturen och svenskt 1700-tal stod högt på dagordningen. På Nordiska museet hade man påbörjat herrgårdsundersökningarna 1925. Vid uppbyggnaden av malmgården på Skansen förstärktes interiörernas rokokoprägel. I stället för 1800-talets kakelugnar satte man in 1700-talskakelugnar som inte ingått i den ursprungliga inredningen. I »kafferummet« togs 1700-talets väggfält med målade blomstergirlander fram, vilka fanns kvar under de vävspända tapeterna i rummet.

Intentioner och sammanträffanden

Vem tar ansvar för kulturarvet? Vem bestämmer vad som ska sparas? Frågorna har stötts och blötts i utredningar och vid kaffeborden i museernas personalrum och recepten har varit många. Förslag om att överlåta på allmänheten att bestämma vad som ska sparas har bemötts med argumentet att sådana avgöranden bara kan tas av dem med utbildning inom museiämnen och byggnadsantikvariska frågor. Dokumentations-, insamlings- och forskningsprogram har författats, omformulerats och uppdaterats i syfte att spara rätt saker och göra rätt prioriteringar. Och omvänt: propåer om gallring i museerna och arkivens gömmor har avlöst varandra.

Dokumenten har varit bra att ha som vägledning, någonting att hålla sig till i den konkreta beslutssituationen. Men när allt kommer omkring är det ändå i många fall sammanträffanden, ibland slump och rena tillfälligheter, som avgör vad som sparas och vad som försvinner. Det gäller föremål såväl som arkivalier, immateriellt såväl som materiellt kulturarv. Det gäller kulturhistoriska miljöer och det gäller enskilda byggnader. Även historien om den Tottieska malmgårdens väg från Södermalm i Stockholm till Skansen kan skildras som resultatet av strategier och bevarandeplaner kompletterade med personliga kontakter och en rad sammanträffanden.

Från Skansen fanns en önskan om att berika sitt nya stadskvarter med en borgerlig 1700-talsmiljö. Det var ingen slump utan en tydligt uttalad intention. Resten av historien har en annan karaktär: Om inte Skansen varit i behov av en 1700-talsbyggnad, om inte Olle Engkvist hade varit intresserad av kulturhistorisk bebyggelse, om inte Gösta Selling varit förtrogen med inredningen i Tottieska malmgården och om inte Stockholms Brandförsäkringsbolag donerat medel för uppförandet av en kopia av delar av malmgården på Skansen hade dessa inredningar antagligen skingrats. Å andra sidan: om inte Nils Backmans hälsa hade vacklat hade han kanske kunnat bo kvar och fortsatt verka för att bevara malmgården på dess ursprungliga plats. Kanske hade den då stått kvar där än i dag.

Samevistet
Foto: © Marie Andersson Skansen

Att ha ett sameviste på ett berg mitt i Stockholms innerstad är svårt på flera sätt. Byggnaderna och den växtlighet som ska efterlikna en fjällmiljö är till att börja med anpassade till ett mycket kallare och torrare klimat. För pedagogerna kan utmaningen vara att formulera en angelägen berättelse som fungerar för både gäster och den samiska befolkningen. Hur gör man allt detta bäst utifrån dagens kunskaper?

Den samiska miljön på Skansen har funnits med ända sedan 1891. Den låg då i ett parklandskap nordost om Älvrosgården och bestod av torv-, timmer- och tältkåtor, parksoffor, redskapsskjul, njalla, slädhundar, renberg, grusgångar och offerplats på en liten holme. Byggnaderna hade hämtats från Lule lappmark och Jämtland. 1915 tillkom förrådsboden på sex stolpar från Offerdals socken. En samefamilj skulle bo i torvkåtan och sköta renarna eftersom Skansen, enligt Artur Hazelius, skulle »framställa folklifvet i lefvande drag«. Om detta påminner om dagens arbetssätt så står det samtidigt klart att vi numera har en mer nyanserad bild av att visa en levande kultur.

Under 1900-talet omdisponerades sameviste flera gånger. På 1930-talet önskades en hel sydsamisk miljö och vistet flyttades därför till norr om Fäboden. Sitt nuvarande läge fick det 2005, när en omgestaltning skedde i samarbete med samiska organisationer. Den gamla torvkåtan fick på traditionellt vis multna och en ny byggdes med material från den jämtländska fjällvärlden och med hjälp av en snickare från Tåssåsens sameby.

Redan tio år senare finns nya behov, kunskaper och frågor. Ska vi till exempel visa dåtid eller nutid? Det är svårt att levandegöra en historia som för omkring 20 000 människor är högst aktuell och handlar om bland annat utanförskap, fördomar och snäva livsvillkor – samtidigt som flertalet samer bor i villor, gör karriärer och försöker hantera konventionell vardagsstress. Vad gör vi vidare av relationerna mellan stat och minoritetsfolk och mellan skogsbrukare och renägare? Av naturvård och gruvindustri?

I anslutning till den samiska nationaldagen i februari, i sommarverksamheten och under visningar för skolan problematiserar vi och bjuder in till samtal om dagsaktuella frågor. Om vi vill hålla dessa diskussioner aktuella året runt så kan det krävas vissa förändringar i miljön och sättet att kommunicera. Redan den fysiska miljön ger som sagt särskilda utmaningar. Hur får man torvkåtan att hålla tätt och hur ska växtligheten bevaras? Och vad är viktigast: att musealt bevara ett byggnadsskick och en miljö med dess föremål och omkringliggande landskap eller berätta en angelägen historia? Helst vill vi göra både och. Hur det ska ske får jubileumsåret 2016 utvisa.

BOEL MELIN är byggnadsantikvarie på Skansen.

NORDISKA MUSEETS AFDELNING

Å SKANSEN

Kulturhistoriska samlingar.

Allmogebyggnader. Folkmusik. Folkdansar och Ringlekar m. m.

Zoologisk trädgård. Konserter. Vackra utsiktsplatser. Serveringar.

Öppet hela dagen fr. kl. 8 f. m. Inträdesafgift 50 öre, barn under 12 år half afgift.

A. BÖRTZELLS TR. A.B. STHLM.

När två var ett

Skansen och Nordiska museet

CECILIA HAMMARLUND-LARSSON är intendent på Nordiska museet.

Fram till den 1 juli 1963 var Skansen och Nordiska museet en och samma institution. Så hade det varit alltsedan Skansen grundades 1891 men mitt i sommarsäsongen 72 år senare klövs enheten itu och Stiftelsen Skansen respektive Stiftelsen Nordiska museet bildades. Det har nu hunnit gå drygt 50 år ytterligare men ännu i dag blir det ibland diskussion om »skilsmässan«, dess orsaker och konsekvenser. Många gånger ifrågasätts den: Var den verkligen nödvändig och vilka var egentligen drivkrafterna? Allt eftersom tiden går blir också frågan hur förhållandet såg ut »innan« allt vanligare. I den här artikeln – ingalunda den första i ämnet – ska jag ge en överblick och några kommentarer.

En odelbar enhet?

◂ Skansen som en av Nordiska museets avdelningar. Affisch från 1910. Foto: © Nordiska museet (NMA.0078624).

För Artur Hazelius, Nordiska museets och Skansens grundare, var de två institutionerna en odelbar enhet. De var varandras förutsättningar och Skansen på så vis en vidareutveckling av den utställningsverksamhet som hade inletts med Skandinavisk-etnografiska samlingen på Drottninggatan i Stockholm 1873 och som

fått fastare form genom bildandet av Stiftelsen Nordiska museet 1880. Vid »skilsmässan« 1963 var de ekonomiska argumenten centrala, som vi ska se, men för Hazelius var det föga märkligt att den del av institutionen som drog de största publikskarorna och som därför genererade ett ekonomiskt överskott skulle bidra till finansieringen av *hela* verksamheten. Hazelius beskrev upplägget i ett brev till vännen Thure Cederström 1892: »Skansen skall bli Nordiska museets ekonomiska stöd« – förutom givetvis att vara ett friluftsmuseum i egen rätt. Den redan existerande museiverksamheten skulle i gengäld ge Skansen kulturhistorisk näring.

Frågan om inkomstöverföringar mellan Skansen och Nordiska museet skulle då och då komma att dyka upp i debatten, faktiskt redan kort efter Hazelius död i maj 1901 och därefter vid flera tillfällen fram till 1960-talets början. Men inte vid något tillfälle blev svaret att enheten skulle splittras.

Enheten till vardags

Att i detalj rekonstruera hur den dagliga samverkan mellan Nordiska museet och friluftsavdelningen Skansen såg ut i praktiken låter sig knappast göras. I årsberättelserna är det förvisso tydligt att Skansen organisatoriskt var en av Nordiska museets avdelningar. Men av de tidiga årsberättelserna, från 1890-talet, går det inte att utläsa vilka av tjänstemännen som hade sin huvudsakliga tjänstgöring förlagd till Skansen. Däremot är det möjligt att sluta sig till vilka andra yrkeskategorier som specifikt hörde dit, som trädgårdsmästare, djurskötare, stenarbetare och timmerarbetare.

Utöver årsberättelserna är skildringarna få. Sigrid Millrath, en av de amanuenser som Artur Hazelius anställde, ger emellertid en målande beskrivning av arbetet under Skansens första tio år i boken *Tror fröken att det klarnar* (utgiven av Nordiska museet 1993). Av den kan man utläsa att kontakten mellan avdelningarna vid sekelskiftet inte var särskilt intensiv. Hazelius hade redan 1892 flyttat till Skansen och det var dit han kom att förlägga den största delen av sin arbetstid. Det hände att han besökte museet »i staden«

Stora affischer om Skansen vid entrén till Nordiska museets första lokaler på Drottninggatan. Fotografi från 1890-talet. Fotograf okänd, Nordiska museets arkiv (NMA.0050407).

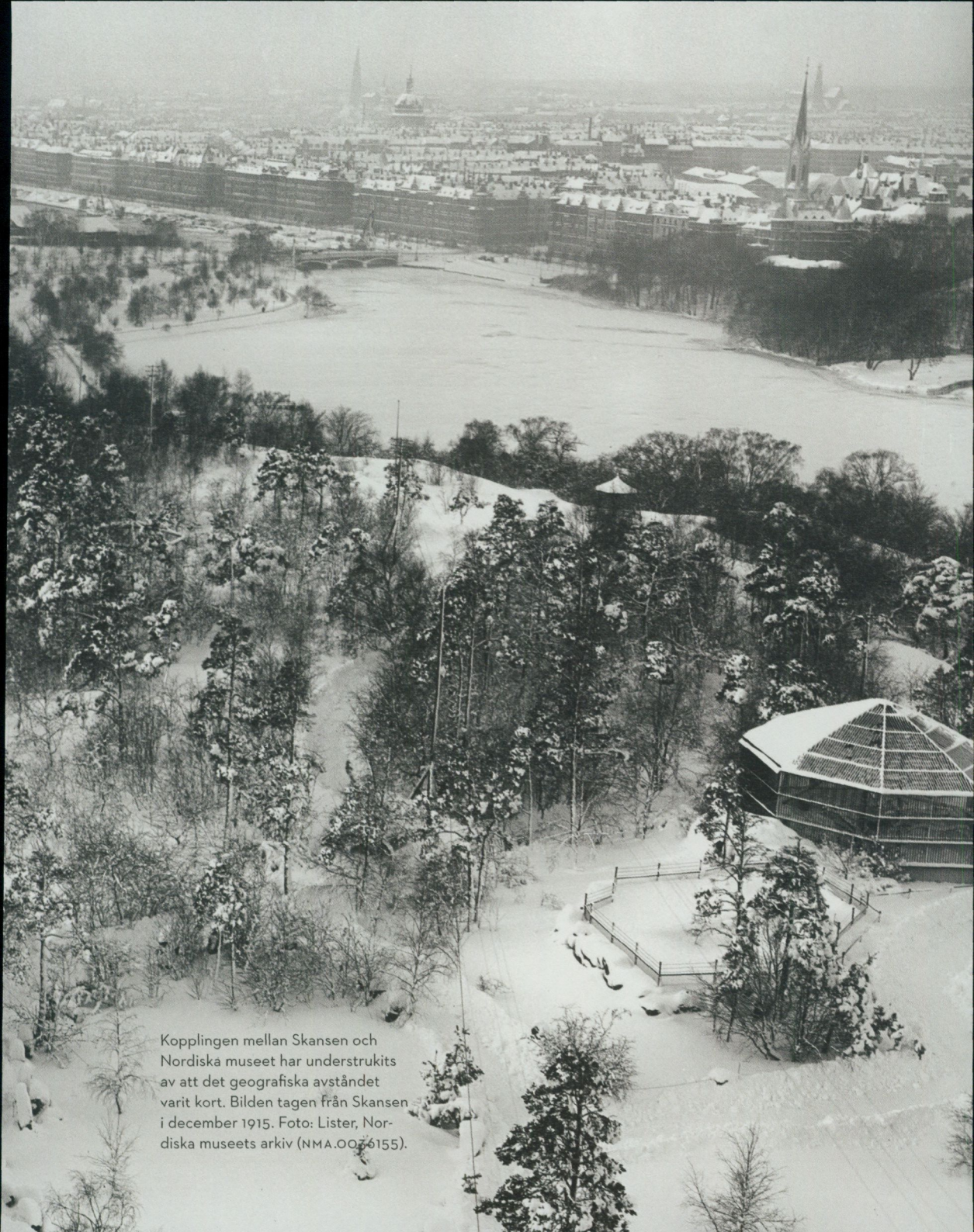

Kopplingen mellan Skansen och Nordiska museet har understrukits av att det geografiska avståndet varit kort. Bilden tagen från Skansen i december 1915. Foto: Lister, Nordiska museets arkiv (NMA.0057155).

– Nordiska museet hade ännu sin verksamhet på Drottninggatan – men då ofta sent på kvällarna när personalen hade slutat för dagen. I mer brådskande ärenden fick någon av Skansens amanuenser gå med meddelanden till kollegorna där. Under särskilt hektiska perioder, som vid de populära vårfesterna, kunde Hazelius ålägga personal vid Drottninggatan att också tjänstgöra på Skansen.

År 1912 – Hazelius var då borta och Nordiska museet hade flyttat till Djurgården – genomfördes en omorganisation genom vilken fem avdelningar bildades, var och en med sin egen chef (intendent). I museibyggnaden fanns Allmogeavdelningen, Avdelningen för de högre stånden och Avdelningen för arbetets historia, och på Skansen Kulturhistoriska respektive Zoologiska avdelningen. I huvudsak behölls denna organisatoriska indelning fram till 1963 även om det med tiden tillkom ytterligare avdelningar, sektioner och befattningar, bland dem en museilektorstjänst 1929 (som verkade inom hela museet) och en avdelning för de samiska samlingarna 1939. På Skansen fick Klädkammaren en självständigare ställning, ett ritkontor tillkom liksom särskilda avdelningar för vakthållning, verkstäder och parkvård.

Samverkan mellan friluftsmuseet och museet tycks ha påverkats positivt av den nya organisationen. Av dem som var verksamma vid *både* Skansen och museibyggnaden på Djurgården – som stod klar och öppnade för publik 1907 – var det stora flertalet tjänstemän, här i betydelsen akademiskt utbildade amanuenser och intendenter. Det gällde till exempel Nils Keyland, som var ansvarig för Skansens kulturhistoriska avdelning 1912–1924 men som även ansvarade för utställningar i museibyggnaden. Också på Skansen fanns utställningslokaler, utöver husen och gårdarna, för vilka museitjänstemännen producerade utställningar, till en början i Bredablicktornet och senare bland annat i hallen vid rulltrappan, invigd 1938. De insamlings- och dokumentationsresor som tjänstemännen vid Nordiska museet utförde kunde vara helt och fullt inriktade mot verksamheten på Skansen. När nya hus och gårdar skulle uppföras var samverkan intensiv: det gällde att välja lämpliga objekt, dokumentera, övervaka nedmontering och åter-

Laura Stridsberg (1888–1976) arbetade vid Nordiska museet bland annat som bibliotekarie. Under många år delade hon sin tid mellan handskriftsavdelningen och Skansens programavdelning och engagerades också tidigt i Skansens program med »folkvisedans«. Här syns hon i museiarkivet och invid Nyloftet. Foto: Nordiska museet (NMA.0055730 resp. NMA.0055731).

uppbyggnad. Val av inredning och möbler till husen var också ett gemensamt arbete för Skansens kulturhistoriska avdelning och avdelningarna i museibyggnaden.

Många av vägledningarna och guideböckerna till Skansen utarbetades också gemensamt. Tjänstemännen vid Nordiska museet såg överhuvudtaget Skansen som museets största utställningsarena. Här kunde insamlingsarbetet och forskningsresultaten presenteras för en bred publik. De bidrog också i hög utsträckning till

friluftsmuseets programverksamhet. Så ledde Nils Keyland under många år folkdansen och sånglekarna på Skansen, liksom senare museilektorn Ernst Klein. Ytterligare exempel på samverkan ges i Marianne Larssons artikel i denna bok.

Nästan hur man än gör blir dock beskrivningar som dessa förenklade. Det är missvisande att tala om enkelriktade flöden av kunskap och erfarenheter eftersom samverkan snarare var cirkulär. »Det var ett givande och ett tagande för båda parter«, som Sigrid Eklund beskriver det i sin artikel i Nordiska museets egen 125-årsbok (1998). Kunskapsutbytet skedde såväl formellt som informellt, det senare exempelvis vid intendenternas och amanuensernas gemensamma luncher på Skansen. Att det främst var tjänstemännen som kom att protestera mot skilsmässoförslaget 1963 är därför inte särskilt märkligt. Det var framför allt de som hade haft delar av arbetet förlagt både till Skansen och i museibyggnaden, även om de organisatoriskt inte hörde till friluftsmuseet. Rent av hade det varit onödigt att precisera detta arbete i detalj. På så vis var verkligen Skansen och Nordiska museet en odelbar institution. Det var bara det att omvärlden inte hade samma uppfattning.

»Varför måste det vara så dyrt att gå på Skansen?«

Så löd rubriken på en artikel i *Aftonbladet* den 29 maj 1962. Journalisten hade tillsammans med hustru och två barn besökt Skansen en lördag tidigare under månaden. Entréavgiften var hög, ansåg han, och därtill drabbades familjen av en rad extra avgifter för att få åka rulltrappa, få tillstånd att fotografera, besöka glashyttan, se björnarna eller ta en tur med Skansentåget. Och varför var maten så dyr? Allt som allt kostade Skansenbesöket denna vårlördag nästan 50 kronor (motsvarande det tiodubbla i dagens penningvärde). Journalistens upprördhet över detta var början på omvälvningen.

Två dagar senare kunde man i *Aftonbladet* läsa ett inlägg av Stockholms finansborgarråd, Hjalmar Mehr, som framhöll att det inte skulle behöva kosta så mycket att gå på Skansen om bara Skansen fick behålla sitt överskott. Som det nu var gick överskottet i stället

till att täcka kostnaderna för Nordiska museets övriga verksamhet. Mehr framhävde de bidrag som staden gav för att Stockholms skolor skulle kunna besöka Skansen utan kostnad samt till konsertverksamheten och Skansenteatern. Som finansborgarråd förklarade han sig villig att diskutera Skansens ekonomi för att se vad man skulle kunna göra för att »minska allmänhetens kostnader«. Villkoret var dock att Skansens och Nordiska museets ekonomiska resultat redovisades separat. Till saken hörde också att Hjalmar Mehr såg verksamheten vid Nordiska museet som en statlig angelägenhet: »Det kan inte vara rimligt att staden genom bidrag till Skansen indirekt åstadkommer en subventionering av Nordiska museet.«

De två artiklarna vittnar om att Skansen och Nordiska museet kunde uppfattas som två skilda – för att inte säga väsensskilda – verksamheter. Mot den bakgrunden föddes en närmast förbjuden tanke om att de inte behövde hänga samman. Så småningom, under våren 1963, blev just detta en vattendelare i debatterna både i pressen och internt. Dessförinnan skulle dock frågan utredas.

Varför en utredning?

Ecklesiastikdepartementet gav Statskontoret i uppdrag att utreda Nordiska museets verksamhet och ekonomiska situation. Bakgrunden eller anledningen till detta är en komplex fråga. Förmodligen fanns det flera samverkande faktorer. En var Nordiska museets ekonomi, en annan hur nära verksamheterna vid Nordiska museet och dess friluftsmuseiavdelning egentligen hörde samman. Den senare sönderfaller i flera ytterligare men handlar ytterst om förhållandet mellan museiforskning, insamling och publik verksamhet

Om vi börjar med den ekonomiska frågan kan vi konstatera att Nordiska museets finansiella situation var bekymmersam under tidigt 1960-tal. Så pass att museiledningen vid ett flertal tillfällen tvingades anhålla om tilläggsanslag, utöver det årliga grundanslaget från Ecklesiastikdepartementet för att kunna täcka kostnader-

na för löner och pensioner. Att höja entréavgifterna till Skansen för att kompensera underskotten var ingen framkomlig väg eftersom man då skulle riskera publiktillströmningen, särskilt som Skansen redan drogs med sjunkande besökssiffror. Ett friluftsmuseum är beroende av väderleken och 1960-talets första somrar hade varit kalla och regniga. När Nordiska museet tvingades ta lån och checkkrediter såg departementet ett behov av en grundlig utredning. Ett mer allmänt missnöje med höga priser bidrog till behovsbilden.

Utredningen påbörjade sitt arbete i juli 1962. Redan under hösten formulerades ett förslag om en skilsmässa men det avvisades då av Nordiska museets företrädare, som bland annat ansåg att utredarna hade gått utanför gränserna för sitt uppdrag. Att man senare skulle ändra ståndpunkt sammanhängde med att departementet gjorde tudelningen till ett villkor för fortsatta statliga bidrag.

Den 11 mars 1963 undertecknade staten och Stockholms stad ett avtal som skulle träda i kraft under förutsättning att Statskontorets utredningsförslag skulle komma att godkännas av riksdagen. Avtalet innebar att staten skulle ta ett ekonomiskt huvudansvar för Nordiska museet och Stockholms stad för Skansen. Företrädarna för museet hade haft önskemål om att få delta i underhandlingarna mellan staten och staden men fått nej på sin förfrågan. Statssekreterare Hans Löwbeer hade sagt till styresmannen (museichefen) Gösta Berg att dessa förhandlingar var förtroliga och att resultatet skulle göras offentligt genom en presskommuniké. Så skedde två dagar senare. Den 9 mars hade avdelningscheferna vid institutionen fått en första information om vad som väntade.

Samma dag som förslaget blev offentligt fick de övriga anställda de första beskeden om planerna på en skilsmässa. Mötet på Högloftet på Skansen har av flera beskrivits som en chock för personalen eftersom ingenting hade läckt ut. Många var upprörda och några lämnade mötet i protest. Thorleif Hellbom, Skansens krönikör för åren 1946–1963, beskriver det hela så här Skansens hundraårsbok:

> Under hösten började rykten gå bland tjänstemännen på museet om att ekonomin var mycket dålig och det låg oro i luften. Något var på gång, men man visste inte vad. Uppe på Skansen var man ännu omedveten eller bekymrade sig inte. För de flesta kom [beskedet om skilsmässan] som en total överraskning.

Nu vidtog en intensiv opinionsbildande verksamhet. Skilsmässomotståndarna skrev debattartiklar, kontaktade journalister och riksdagsmän. Tjänstemännen kontaktade Svenska Museimannaföreningens facksektion. Anna-Maja Nylén, chef för Etnologiska undersökningen vid Nordiska museet, men också ordförande i Nordiska museets och Skansens tjänstemannaförening, kom att leda protesterna och hon var i den egenskapen lika viljestark som hon var stridbar.

Debatten

Polariseringen mellan en ja- och en nej-sida var omedelbar, vilket skapade en dramatik som åtminstone delvis förklarar att dagstidningarna gav stor plats åt nyheten. Rubriker som »Skall Skansens vårdkase slockna?« och »Friluftsmuseum till salu« signalerade artikelförfattarnas motvilja mot själva tanken medan ännu mer braskande rubriker, som »Nej, Skansen ska inte bli ett tivoli« och »För museimännens raseri milde Herre Gud, bevare Skansen«, gav luft åt ja-sidans synpunkter. I några av artiklarna beskrevs museitjänstemännen som yrvakna och dammiga – som om de stred för en föråldrad idé och drev sin kamp som vore de helt obekanta med det moderna samhället. I *Aftonbladet* den 3 april 1963 stod till exempel att läsa:

> De snälla museimännen, trägna forskare i tomtar och dräkter och hus och gårdar har helt plötsligt kastat sig in i en strid för att hävda sina intressen på Skansen. Från sina naftalindoftande garderober och prydliga montrar träder de ut i samhällets organisationslabyrint och finner en för dem okänd och instinktivt fientlig värld.

Motståndarsidan kunde använda lika spetsiga och giftiga argument, som att en skilsmässa skulle ge Skansen åt Åsa-Nisse eller bli ett hem endast för kräldjur och alligatorer. Ingendera argumentationen var särdeles saklig men exemplen visar vilka föreställningar som satte ramarna för den offentliga debatten.

Om vi synar debatten lite närmare går det att urskilja olika typer av argument. En var att Skansenbesökarna, genom de höga entréavgifterna, inte skulle behöva subventionera Nordiska museets verksamhet med insamling och forskning. I denna argumentation – som blev skilsmässoförespråkarnas främsta – upprättades en gräns mellan kunskapsproduktion och publik verksamheten. I diametral motsats framhärdade motståndarna att en utarmning av Skansen *som kulturhistoriskt museum* stod att vänta – att skilsmässan skulle »innebära Skansens nivellering som vetenskaplig och kulturhistorisk anläggning« – och att man därför krävde professionella garantier. Detta argument hördes även från chefen för Skansens zoologiska avdelning Kai Curry-Lindahl: »framtiden för den vetenskapliga verksamheten blir osäker«.

Från motståndarna hördes också argument som hade svårt att få fäste och som handlade om själva den kulturhistoriska kunskapens odelbara enhet. Skansen och Nordiska museet var oskiljaktiga, de hade alltid hört samman, och därför var det omöjligt att skilja dem åt. Denna argumentation utgick ifrån att det ursprungligen var Nordiska museets personal som hade byggt upp friluftsmuseets kulturhistoriska verksamhet och att Skansen utgjorde en mycket viktig arena för mötet med publiken. Anna-Maja Nylén gav uttryck för detta när hon i en debatt sade att »Nordiska museet har skapat Skansen till en oförliknelig plattform, där man kan möta folket«. Chefen för Skansens kulturhistoriska avdelning Marshall Lagerquist skrev att »Skansen utgör en estrad där Nordiska museet träder fram inför en miljonpublik. Men förutsättningen härför är ett intimt samarbete.« Statssekreterare Hans Löwbeer bemötte honom med något som liknar en sarkasm: »Man kan väl ha kontakt ändå. Det är bara att lyfta telefonluren.«

Anna-Maja Nylén (1912–1976) var nydanare inom forskningen om folkligt dräktskick. Hon var också ordförande i Nordiska museets tjänstemannaförening och kom att leda motståndet mot »skilsmässan«. Foto: Herman Renninger, Nordiska museet (NMA.0078299).

En annan argumentationslinje hade bäring på den utredningsprocess som lett fram till förslaget. Varför hade de museianställda inte fått komma till tals? Och varför sändes inte utredningens förslag ut på remiss? Det är i dag svårt att få full klarhet i hur opinionen inom personalen såg ut, men den kan belysas genom en händelse under våren 1963, när företrädare för Svenska museimannaföreningens facksektion skriftligen begärde att Statsutskottet skulle avstyrka utredningens förslag. Nordiska museets och Skansens tjänstemannaförening instämde i denna uppfattning. När detta blev känt skrev »Skansenpersonalen«, med Thorleif Hellboms ord, i sin tur till Statsutskottet för att begära att museimannaföreningens avslagsyrkande skulle förbises. I deras skrivelse stod: »Genom en delning kan äntligen välbehövliga renoveringar genomföras på Skansen, såväl materiellt som på personalsidan. Vi är djupt oroade av tanken på en fortsatt verksamhet i nuvarande skick.« Om det av tidningsartiklarna att döma går att utläsa att majoriteten av tjänstemännen tycks ha varit emot tudelningen, så framträder här en djupare oenighet inom personalen som helhet.

Beslutet

Den 29 maj 1963 blev skilsmässan mellan Skansen och Nordiska museet ett faktum. I riksdagsomröstningen hade första kammaren röstat ja till regeringens proposition med 84 röster mot 60. I andra kammaren blev röstningsresultatet oavgjort med 106 röster för och lika många emot, och därför fick en lottdragning avgöra – och lotten föll på ja-sidan. Frågan avgjordes alltså, tämligen försmädligt sett från motståndarsidans perspektiv, av slumpen.

I korthet innebar beslutet att Skansen skulle avskiljas från Nordiska museet och bilda en självständig stiftelse med egen styrelse. Staten skulle utse styrelseordförande och ytterligare en ledamot, Stockholms stad tre ledamöter och Nordiska museet två. Husen och gårdarna vid friluftsmuseet skulle övergå i Skansens ägo och byggnaderna Cirkus och Novilla föras till den nya stiftelsen. De ca 30 000 föremål som var utställda i husen och gårdarna skulle

deponeras vid Skansen men även i fortsättningen ägas av Nordiska museet. Genom ett avtal mellan staten och Stockholms stad skulle Skansen som startkapital erhålla ett kontantbelopp om en miljon kronor från staten och två miljoner från Stockholms stad. Det stadgades också att Skansen inte skulle vara en vinstdrivande institution.

För Nordiska museets del innebar skilsmässan att staten åtog sig huvuddelen av det ekonomiska ansvaret för verksamheten – något som i realiteten innebar en rejäl höjning av det årliga statsanslaget. Museet erhöll också ett engångsanslag för att täcka det driftsunderskott som hade uppstått. Vidare skulle museets styrelse hädanefter utses av Kungl. Maj:t (dvs. av regeringen) som också skulle fastställa valet av styresman. Julita gård, Tyresö slott, Svindersvik och de andra fastigheterna utanför Stockholm skulle även fortsättningsvis tillhöra Nordiska museet. Enligt beslutet förväntades de båda stiftelserna samarbeta och för att trygga detta skulle ett särskilt avtal utarbetas.

Besvikelsen över riksdagens beslut var stor bland skilsmässans motståndare. Men i efterhand kan man konstatera att den tillbakablickande argumentationen inte hade räckt och inte varit tillräckligt gångbar. Jag vill påstå att museet som institution farligt länge hade tagit relationen till Skansen för given medan omvärlden hade gjort en annan bedömning. Det var som om museet inte hade reflekterat över nödvändigheten av att göra sin uppgift, roll och betydelse tydlig. Sådant kan vara vanskligt i en snabbt föränderlig tid.

Hur blev det?

De båda stiftelserna började sina nya liv den 1 juli 1963. För Skansens del väntade inga omedelbara organisatoriska förändringar. Den kulturhistoriska avdelningen fanns kvar och gör så än i dag, liksom den zoologiska. Under en tid tjänstgjorde ekonomichefen som direktör, som den nya chefstiteln var, men vid årsskiftet 1963/64 flyttade Nordiska museets styresman Gösta Berg över

Folkhemslägenheten på Nordiska museet är fullskalig hemmiljö med genomförd 1940-talskaraktär. Den öppnade 2013 och knyter på många sätt an till Artur Hazelius tanke om fantasins och inlevelsens betydelse för lärandet – en ledstjärna för både Skansen och Nordiska museet.

Museets pedagoger Christina Araskog-Toll, Katarina Hellsten, Lena Bergqvist, Wenke Rundberg och Leif Henrikson står i trapphuset. Foto: Karolina Kristensson, © Nordiska museet (NMA.0063475 och NMA.0064580).

till Skansen för att leda verksamheten. Den nya styresmannen vid Nordiska museet Hans Hansson – titeln behölls – kom närmast från Statens sjöhistoriska museum. Under hans tid omorganiserades museet i grunden, bland annat med målet att organisationen skulle vara bättre avpassad för museets uppgift att spegla det moderna samhället genom insamling, forskning och utställningar. Förslag till detta kom från både tjänstemän och Statskontorets utredare.

I det nya avtalet stadgades att »Stiftelsen Skansen skall verka i nära kulturellt och vetenskapligt samarbete med Stiftelsen Nordiska museet«. Formuleringen är något styvmoderlig i den meningen att den ena institutionen förväntas samverka med den andra, men inte vice versa, och har sannolikt sin grund i skilsmässomotståndarnas farhågor gällande Skansens kulturhistoriska fundament. I avtalet fanns en rad detaljerade punkter om samarbetets karaktär men frågan är i hur hög grad det har haft någon praktisk betydelse.

År 1983 trädde Stockholms läns landsting in som ny bidragsgivande huvudman för Skansen, vid sidan av staten, och Stockholms stad drog sig tillbaka. Beslutet föregicks av intensiv debatt – och drygt tio år senare väntade nya förändringar genom att staten 1994 övertog hela huvudmannaskapet. Numera är Skansen en statlig stiftelse med ett årligt anslag som täcker ca 30 procent av kostnaderna.

Under de år som gått sedan skilsmässan har Skansen och Nordiska museet upprätthållit ett samarbete kring de föremål som visas i Skansens hus och gårdar jämte andra gemensamma frågor. Diskussioner om föremålens vård och användning och om vem som skulle ha hand om den kulturhistoriska undervisningen på Skansen har förekommit men har som regel fått sin lösning. Skansen och Nordiska museet har hela tiden – på var sin sida av Djurgårdsvägen – utvecklat sitt kulturhistoriska arbete och sin respektive utställningsverksamhet.

Nordiska museets och Skansens vänförening förenar de två genom sitt stöd till bägge, exempelvis denna årsbok. Förenar gör naturligtvis också institutionernas gemensamma historia. Artur

Hazelius tanke om att göra kulturhistorien tillgänglig för en bred publik är alltjämt en gemensam ledstjärna.

Epilog

När jag i början av 1980-talet började min första tjänstgöring vid Nordiska museet blev jag snart medveten om att frågan om skilsmässan med Skansen kunde vara ömtålig. Varför? Det var så länge sedan, tänkte jag då. För mig var tudelningen ett faktum och jag uppfattade den heller inte som problematisk. Kanske berodde det senare på att jag då var anställd som museilärare och därför också hade en omfattande del av min tjänstgöring förlagd till Skansen. (Detta kom att ändras på 1990-talet, då Skansen övertog undervisningsansvaret.) På så vis upplevde jag att det fanns ett starkt band mellan dem. Det tog en tid innan jag förstod vilka djupa sår tudelningen hade skapat.

I efterhand är det lättare att se att det inte bara var skilsmässan i sig som ömmade utan också den process som hade lett fram till den. Varför hade så få fått komma till tals? Varför hade processen varit så snabb? Varför ställdes Nordiska museets företrädare inför ett ultimatum? Inte minst: Hade motiven verkligen blivit klarlagda? Hade skilsmässan överhuvudtaget varit nödvändig, Nordiska museets ekonomiska bekymmer till trots?

Många av dessa frågor har ännu inte fått sina svar. För den hugade finns här en intressant forskningsuppgift som kommer att röra frågor om kunskapssyn, publikens förväntningar, offentlig ekonomi och såväl lokal som nationell kulturpolitik.

Foto: © Marie Andersson, Skansen.

Five o'clock tea på Skansen

Ett internationellt besök 1924

MARIANNE LARSSON är forskare och intendent på Nordiska museet.

> Den 11 juli var hela kongressen inbjuden till Skansen på te och konsert. Allt var på ett ypperligt sätt arrangerat. Jag behöver ej säga, huru förtjusta främlingarna voro över Skansens härliga läge, över alla dess vackra och storstilade anläggningar, över den utmärkta konserten och ej minst över de synnerligen intressanta folkdanser, som där utfördes, och som väckte kongressisternas rättmätiga glädje och beundran. Här sågo de Sverige i förminskad skala och prisade det i höga toner. Det är ej många platser i världen, som kunna uppvisa något liknande som Skansen.

Så skriver generalpostdirektör Julius Juhlin i sin självbiografi *Minnen*, publicerad några år efter den stora världspostkongressen i Stockholm 1924. Fredagen den 4 juli hade kung Gustav V högtidligen öppnat kongressen i Rikssalen på Stockholms slott. Vid kungens sida satt drottning Victoria samt prinsarna Wilhelm och Eugen. Efter ceremonin hade kungen hälsat varje delegat välkommen med ett handslag. Det var statschefen och regeringen som bjöd in till kongressen och bidrog med huvuddelen av de ekonomiska anslagen. Kungl. Generalpoststyrelsen stod för värdskapet och generalpostdirektör Julius Juhlin var kongressens president.

◂ Kongressdeltagare framför ölandskvarnarna. Från vänster: Sanpakitch Preecha från Siam, fröken Juhlin (generalpostdirektörens dotter), en oidentifierad representant från Kina samt Berhane Marcos från Etiopien. Fotograf okänd, Postmuseum (POST.021636).

Världspostkongressen samlade drygt 250 deltagare från nära 80 nationer fördelade på fem världsdelar. De knappt 200 delegerade och andra representanter – varav två kvinnor – var utsedda av respektive lands regering. Till sällskapet hörde också ett fyrtiotal medföljande hustrur samt de svenska funktionärerna. En så stor internationell sammankomst hade aldrig tidigare ägt rum »någonsin någonstädes«, skrev *Dagens Nyheter* den 1 juli. Möjligheten att lansera Sverige togs väl tillvara. Redan dagen efter invigningen, under den 54 bilar långa kortege som introducerade huvudstaden, presenterades Skansen, Nordiska museet och Artur Hazelius. Skansen lyftes fram som:

> en nationalpark i miniatyr som visar levande vilda djur, både inhemska och främmande, samt ditflyttade gamla byggnader. Skansen är en älskad mötesplats där stockholmarna kan roa sig med förstklassig folkmusik och nationella danser utövade av ungdomar klädda i nationaldräkter etc. Skansen har liksom Nordiska museet tillkommit på initiativ av »*M. le docteur Arthur Hazelius*« [sic], vars outtröttliga energi har lagt grunden till dessa märkvärdiga institutioner.

Under bilkortegen fick Nordiska museet och Skansen fungera som en första introduktion till nationen. Kongressens besök på Skansen den 11 juli var ett andra steg i mötet med nationen, medan tanken med den sex dagar långa Norrlandsresan senare i juli var att gästernas fysiska närvaro och hudnära upplevelser skulle placera Sverige och dess näringar – skogen, vattnet och järnet – på den internationella kartan. Den här artikeln handlar om hur Skansen presenterades i detta både nationella och internationella sammanhang.

Uppfunna traditioner

Målsättningen med överläggningarna under den åtta veckor långa världspostkongressen var att åstadkomma snabb och billig posttrafik mellan världens länder. Vid den här tiden ansvarade postväsen-

det ännu för huvuddelen av mellanmänsklig kommunikation över avstånd och gränser. Utöver förhandlingarna var det generalpostdirektör Juhlins mening att kongressen skulle bidra till att neutralisera de internationella förbindelserna efter världskriget. Juhlin framhöll dessutom med bestämdhet sin avsikt att lyfta fram den svenska nationen som industristat och turistland. I *Minnen* skriver han att det kanske främsta syftet med att få kongressen förlagd till Sverige var »att göra vårt kära gamla Sverige, världens bästa och mest kultiverade land, känt och erkänt över hela världen«. Det var i det sammanhanget som Skansen, »le premier musée en plein air« – världens första friluftsmuseum – kom in i bilden. (Det internationella postspråket och även konferensspråket var franska.) Intendent Nils Keyland understryker i vägledningen *Skansens kulturhistoriska avdelning* från 1923 att Skansen »länge varit och fortfarande är, det främsta friluftsmuseet i världen«, trots att det ännu inte hunnit färdigställas till det Hazelius önskade, »nämligen en bild i smått av det stora fosterlandet« – ett Sverige i miniatyr.

Det var alltså ingen tillfällighet att Skansen valdes ut som besöksmål för de internationella gästerna. Det är samtidigt värt att minnas att världspostkongressen i Stockholm ägde rum under den tidsepok, mellan 1918 och 1950, som ekonomhistorikern Eric J. Hobsbawm har kallat för *nationalismens storhetstid*. Efter första världskriget bildades många nya stater, särskilt i Europa, som alla strävade efter att skapa en nationell identitet. Samma strömningar präglade generalpoststyrelsens presentation av Artur Hazelius livsverk. Eftersom den nya världskartan bäddade för fler medlemmar i världspostföreningen, blev kongressen i Stockholm den dittills största internationella sammankomsten någonsin. Hobsbawm har också intresserat sig för begreppet *uppfunna traditioner*, där skapandet av nationella ceremonier ingår som en viktig ingrediens. Hazelius har bland annat uppfunnit Svenska flaggans dag och våra numera traditionella midsommar- och luciafiranden, alla med hemvist på Skansen. Julius Juhlin, som bidrog med ett stort personligt engagemang i kongressen, skapade för sin del en besläktad ceremoni på samma plats, om än tillfällig och för en spe-

cifik internationell publik. Det följande visar hur Juhlin, som avslutning på första veckans överläggningar, skapade upplevelser av nationella ikoner och traditioner med Skansen som fond.

Guide till nationen

Extra kunskapstörstiga kongressdeltagare kunde innan besöket läsa den guidebok, med titeln *Skansen: le premier musée en plein air. Une institution d'éducation nationale*, som generalpoststyrelsen tagit fram för kongressens räkning. Redan i underrubriken tydliggörs att Skansen ska uppfattas som en institution för nationell fostran. Det framgår inte vem som är författare, men det står klart att generalpoststyrelsen, kanske med Juhlin i spetsen, tog tillfället i akt att introducera något av den historia som lagt grunden till det Juhlin kallade »världens bästa och mest kultiverade land«. Den första hälften av guidebokens fjorton sidor bidrar med historiska tillbakablickar, den andra handlar om Skansen. Vilken historia valde man då att berätta?

Guideboken tar avstamp redan vid istidens slut för 15 000 år sedan – en av de största landomvälvningarna på jordens yta. Starkt sammanfattat och fritt översatt konstaterar guideboken följande: Medan Europa fortfarande var försett med ett bördigt jordlager, hade isens rörelser över Sverige lämnat efter sig ett kargare och magrare landskap. Enligt geologen Gerhard de Geer hade det inte inträffat några betydande naturkatastrofer i landet sedan istiden, och inte heller några omfattande historiska katastrofer som utrotat befolkningen, eller lett till stor inflyttning av nya befolkningsgrupper. Den framstående arkeologen Oscar Montelius hade visat att utvecklingen från stenåldern till vår tids komplexa civilisation hade ägt rum utan abrupta övergångar. Vidare framhåller guideboken att svenska myndigheter hade intresserat sig för förfädernas historia, kanske mer än i något annat land, och inte bara för den militära och politiska historien utan även för folkets historia. Intresset för förfädernas traditioner sägs alltid ha varit en del av den svenska nationalkaraktären. Ända sedan 1600-talets

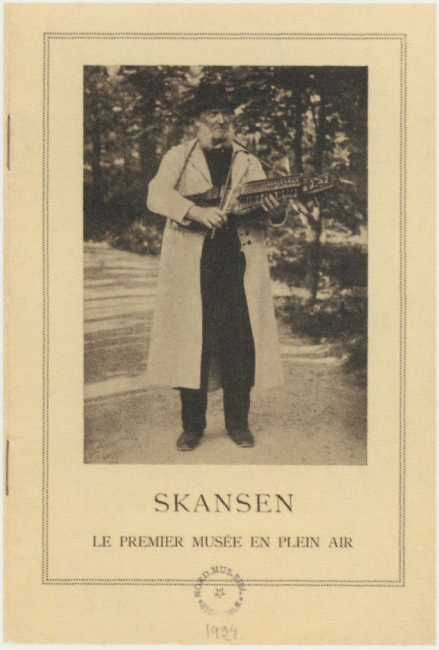

Nyckelharpspelaren Jonas Skoglund på omslaget till världspostkongressens guidebok om Skansen. Deltagarna bjöds in till åtskilliga resor och utflykter under de åtta veckorna. Till flera av dem framställde generalpoststyrelsen särskilda tryckta vägledningar. Ur *Skansen: le premier musée en plein air.*

första hälft hade svenska myndigheter strävat efter att inventera och bevara landets historia, och sedan 200 år tillbaka, med Carl von Linné som föregångare, hade studier om folkligt liv i landets olika delar varit viktiga. Guideboken antyder att den gynnsamma frånvaron av stora omvälvningar hade skapat ett folk av ovanligt enhetlig karaktär. Syftet med den långa tidsföljden torde vara att framhålla att Sverige, trots sitt karga och motsträviga landskap, var ett vetenskapligt framstående och homogent land med stort offentligt intresse för människor av alla klasser.

Efter den historiska upptakten, mer inriktad mot vetenskap än mot krig och kungar, kommer guideboken till själva kärnan: Artur Hazelius, en man lika känd för sina vetenskapliga framsteg som för sin glödande och upplysta fosterlandskärlek. Dessutom beskrivs Nordiska museet, med sina akademiskt skolade medarbetare, som

det första och ett av de största etablissemangen i världen, exklusivt avsett för vetenskapliga studier om den inhemska civilisationen. Med intresse för alla tidsepoker, alla provinser och alla sociala klasser var den mest angelägna uppgiften att rädda det äldsta och mest primitiva, det som överlevt men var hotat av förintelse. Med stor vidsynthet och otrolig energi hade Hazelius skapat Skansen som komplement till Nordiska museet, inte bara för att konservera det gamla, utan för att fostra de unga. Enligt guideboken var Nordiska museets imponerande byggnad en av de finaste prydnaderna på Djurgården.

Först i den senare hälften ger guideboken utrymme åt Skansenområdet med dess hus och gårdar. Samevistet (»un campements de Lapons«) lyfts fram som den plats som först ordnades på Skansen. Det skulle ha skett 1894 på den mark som då förvärvades, men i själva verket inrättades den samiska boplatsen redan under öppningsåret 1891. Guideboken beskriver kåtans konstruktion och berättar att samevistet på Skansen beboddes av äkta samer (»des Lapons authentiques«) klädda i sina främmande nationaldräkter (»leurs étranges costumes nationaux«), samt att de inte bara hade med sig vanliga bruksföremål utan även ett antal renar och hundar. Härigenom visar guideboken att samevistet på Skansen var en konstruerad gestaltning av samiskt liv, medan exempelvis Nils Keyland, i vägledningen från 1923, snarare presenterar samernas levnadssätt som fakta i en lärobok, där han bland annat förhåller sig till »lapparna« som en särskild »folkstam« och »ras«. Enligt Nordiska museets kulturhistoriska tidskrift *Fataburen* från 1925 beboddes samevistet under sommaren 1924 av »lappmannen« Anders Nilsson från Frostviken och hans familj.

Guideboken klargör att samevistet på Skansen var en konstruerad gestaltning av samiskt liv, medan Keyland i sin vägledning snarare presenterar samernas levnadssätt som fakta i en lärobok, där han bland annat talar om »lapparna« som en särskild »folkstam« och »ras«. Guideboken visar inget distanserat förhållningssätt till samerna, med undantag av de »främmande« dräkterna, men avslöjar heller ingenting om de konflikter som fanns. Under kongressen

Guideboken kommenterade att samevistet var en konstruerad boplats. Som inledande illustration i guideboken *Skansen le premier Musée en plein air* användes ett fotografi av Hellestadsstapeln, därefter följde fyra numrerade bilder: 1) Samevistet, 2) interiör från Bollnässtugan, 3) Blekingestugan, 4) Skansens folkdanslag som dansar Fryksdalspolska. Ur *Skansen: le premier musée en plein air.*

N° 1. *La hutte des Lapons.*

framhölls samerna vid flera tillfällen som ett exotiskt och intressant inslag i nationen. I *Minnen* skriver Juhlin att han från början hade tänkt låta Norrlandsresan gå ända till översta Norrland istället för endast till Åre, detta så att gästerna skulle »få skåda även midnattssolen och lapparna«. Det dubbla förhållningssättet till samerna, med både stolthet och distans, lyser igenom vid flera tillfällen i källmaterialet från kongressen.

Till sist nämns i guideboken Skansens målsättning att framstå som ett levande museum med inslag av årliga festligheter vid traditionella högtider. Helt i linje med såväl Hazelius som Juhlins ideal avslutas framställningen med att Skansen kunde ses som en plantskola för nya generationer i syfte att väcka brinnande kärlek till fosterlandet och fädernearvet.

Världspostkongressens marskalkar samlade framför mangårdsbyggnaden på Älvrosgården. Flertalet av herrarna tillhörde kongressens svenska sekretariat. Fotograf okänd, Postmuseum (POST.021645).

Runt Skansens höjder

Den 11 juli 1924 var en strålande högsommardag. Enligt deltagarnas personliga inbjudningskort, med en karta över Skansen på baksidan, skulle friluftsmuseet presenteras av en grupp kompetenta ciceroner. *Nya Dagligt Allehanda* ger en inblick i hur Skansenbesöket inleddes. Kongressdeltagarna skulle träffas klockan tre vid »Övre porten«, vilken låg ungefär där järnhandlarhuset ligger i dag. Vid mötesplatsen togs gästerna emot av Julius Juhlin och Nordiska museets och Skansens styresman Gustaf Upmark. Tidningen påpekar att de »främmande gästerna« inte var så noga med att komma i tid; de sista hälsades välkomna först efter en halvtimme. Allt eftersom kongressdeltagarna anlände delades de in i mindre grupper som togs omhand av språkkunniga marskalkar, som med något undantag tillhörde kongressens svenska sekretariat. Dessutom »besågs« Skansen »under ledning av« Nordiska museets tjänstemän, enligt en notering i *Fataburen* 1925.

Samling vid säldammen. Av de omkring 250 fotografier som har bevarats från kongressen härrör 15 från Skansenbesöket. Både ateljéfotografer och amatörer har bidragit. Foto: sannolikt Almberg & Preinitz, Postmuseum (POST.021573).

Nya Dagligt Allehanda berättar vidare att ciceronerna tog med gästerna »runt Skansens höjder och orienterade dem bland fornsamlingarna«. Sällskapet tycks inte ha varit nämnvärt intresserade av den nordiska faunan, möjligen med undantag av björnarna, rapporterar tidningen, »däremot fängslade synbarligen Skansens gamla allmogebyggnader och dessas interiörer.« Man kan föreställa sig att såväl generalpoststyrelsen som Nordiska museets tjänstemän betraktade de ortstypiska byggnaderna som nationella och kulturella uttryck värdefulla att lyfta fram på ett annat sätt än den inhemska faunan, framsprungen ur natur snarare än kultur.

Trots detta har en grupp gäster fångats på bild vid säldammen. Dessutom har kongressen lämnat efter sig en maskinskriven och mångfaldigad »Ordlista för Skansen-besöket«, som presenterar 47 djurarter, från and till örn, på fem olika språk – svenska, franska, engelska, tyska och spanska. Märkligt nog tycks detta vara det enda

Skansens folkdanslag. Dagen till ära dekorerades dansbanan med svenska flaggan i form av tvåtungade standar. Både herrar och damer bär hatt i sommarvärmen. Enligt *Dagens Nyheter* nådde temperaturen 18 grader den 11 juli 1924. Foto: Almberg & Preinitz, Postmuseum (POST.021535).

Skansens folkdanslag ackompanjeras på fiol och nyckelharpa. I mitten sitter spelmannen Jonas Skoglund och intill honom, uppe på scenen, en avslappnad och belåten generalpostdirektör, Julius Juhlin. Fotograf okänd, Postmuseum (POST.021638).

dokument från kongressen där en text översätts till något annat språk än franska. Listan var sannolikt en lathund för ciceronerna. Enligt *Fataburen* 1925 fanns det omkring 750 djur av knappt 200 arter i Skansens zoologiska trädgård – men i kongressens guidebok var djuren helt frånvarande.

Oxdans och Snurrebocken

Efter rundturen samlades kongressdeltagarna kring dansbanan vid Bollnässtugan. Ett tryckt programblad, *Programme du concert et des danses nationales à Skansen*, visar att deltagarna skulle få ta del av folkdanser och fosterländska sånger under en cirka en timme, med början klockan fyra. Tio dans- och fem körnummer är listade i programbladet. Fotografier visar att gästerna sitter i flerdubbla led kring dansbanan som är prydd med svenska flaggor i form av tvetungade vimplar. Skansens folkdanslag dansade schottis, polskor och kadriljer från olika delar av landet samt danslekarna Oxdans, Väva vadmal och Snurrebocken.

Skansens folkdanslag hade startat redan 1891, under Skansens första år. Dansarna rekryterades bland Nordiska museets personal, och eftersom Hazelius gärna värvade sina medarbetare från landsbygden hade många av dem redan nära förbindelser med den svenska allmogekulturen. Med Hazelius som föregångsman bidrog Skansens folkdanslag till att bevara och sprida kunskap om folkdanser och folkdräkter i huvudstaden. Dansen, folkmusiken och dräkterna var ett sätt att levandegöra iscensättningarna på Skansen, allt för att stimulera fosterlandskärleken.

Flera damer har tagit av sig kapporna medan männen i kostym behåller kavajen på. Det var inte kutym för en man att ta av sig kavajen offentligt, inte ens i högsommarvärme. I skuggan av trädkronorna, på en upphöjd scen intill dansbanan, sitter två spelmän i vita långrockar. Skomakaren och nyckelharpspelaren Jonas Skoglund och fiolspelaren Bernhard Jansson var ordinarie spelmän på Skansen 1924. Av utseendet att döma – långrocken, håret och de yviga vita polisongerna – är det »den välkände Skansenspelman-

nen« Skoglund som »beledsagar« folkdanslaget på nyckelharpa. Det är också Skoglund som avbildas på omslaget till guideboken.

Vid kongressens besök hade Skoglund spelat på Skansen i nära trettio år. Alltid klädd i sin ljusa långrock var han en välkänd ikon bland allmänheten. Enligt en skrift från 1899, av journalisten och folkmusiksamlaren Karl Peter Leffler, var Skoglund klädd i nationaldräkt när han spelade på eftermiddagarna, men på fotografierna bär han kostymbyxor och väst under den vita långrocken. På 1920-talet var det ännu inte givet att spelmän på Skansen bar folkdräkt, det är en senare företeelse.

Intill de två spelmännen, uppe på scenen, sitter generalpostdirektör Julius Juhlin. Avslappnat tillbakalutad på stolen blickar han ut över »kongressisterna«, som han kallar dem i sin självbiografi. Med bakgrund i sitt internationella engagemang var han initiativtagare och kongressens självskrivna president. Han var en omvittnat handlingskraftig person som inte generades över att föra fram sina egna förtjänster. Anställd som generaldirektör för postverket sedan 1908 närmade han sig dock pensionsåldern. Rikt belönad för insatserna under den framgångsrika världspostkongressen, bland annat med Kungl. Maj:ts medalj i guld av 18:e storleken, var kongressen i Stockholm både höjdpunkten och avslutningen på hans karriär i postverkets och nationens tjänst.

Te och kakor på Solliden

Det fortsatta programmet får extra färg genom *Svenska Dagbladets* reportage från Solliden. Vid femtiden strömmade cirka 400 »postkongressdeltagare« ned på planen framför restaurang Idunhallen, bakom de »allmogespelmän och den grupp allmogeungdom, som nyss visat dem gamla svenska danser«. Mellan Idunhallen och den stora flaggprydda gräsplanen sprang »färgrikt pyntade kullor« med stora kakfat som dukades ut på de många bord som var uppställda i det fria. Fotografierna visar ett myller av kongressdeltagare sittande vid bord med vita dukar. Mellan dessa rör sig servitriser klädda i folkdräkter från olika delar av landet. Teet tycks serveras

»Tefesten« uppdukad på Solliden framför sommarrestaurangen Idunhallen. Den var Skansens huvudrestaurang fram till 1950-talet, då nuvarande Restaurang Solliden uppfördes på samma plats. Foto: Almberg & Preinitz, Postmuseum (POST.021533).

vid sittande bord, medan gästerna fick resa sig för att välja bland bakverken på en särskild kakbuffé.

Enligt programbladet skulle Postmannakören, under ledning av Einar Bergström, ta över direkt efter folkdansuppvisningen, men källorna visar att kören framträdde först när gästerna hade förflyttat sig till Sollidens stora gräsplan. Under den pågående »tefesten« stod Postmannakören och Flottans musikkår för underhållningen, skriver Juhlin i *Minnen*. Om programbladet följdes framförde Postmannakören fem sånger. Efter »Vårt land« följde »Neckens polska«, »Fredmans sång nr 31: Opp Amaryllis«, »Till Österland« och »Jaktsång«. Den fosterländska »Vårt land«, vars första och sista vers i dag är Finlands nationalsång, var vid 1900-talets början nära att göras till svensk nationalsång. Att »Du gamla, du fria« inte fanns med på programmet speglar att den ännu inte hade etablerats i den funktionen. Den användes ofta i fosterländska samman-

hang men var omdiskuterad, bland annat eftersom den handlade mer om Norden än om Sverige.

Körframträdanden med fosterländska sånger var en ritualiserad komponent i tidens nationella fostran. Kongressdeltagarna fick ta del av åtskilliga körframträdanden under kongressens gång, inte bara på Skansen. Ibland presenterades endast titlarna översatta till franska, ibland hela sångtexter. På Grand Hôtel i Stockholm fick gästerna lyssna till manskören Orphei Drängar, ledd av Hugo Alfvén, och under Norrlandsresan fick de bland annat lyssna till de förenade körerna från Leksand, Mora och Rättvik i Rättviks kyrka. Vid det senare tillfället framfördes både »Vårt land« och »Du gamla, du fria«, om än bara som extranummer.

Postmannakören

I *Minnen* skriver Julius Juhlin att postiljonernas och brevbärarnas sångkör »voro iklädda sina vackra uniformer«. Men kanske minns han fel. På de svartvita bilderna ser postmännen snarare ut att bära civil kostym då kläderna framträder i skiftande toner av svart och grått. Vid den här tiden var postuniformen djupt mörkblå. Det enhetliga intrycket skapades istället av vita skärmmössor, kanske den ordinarie uniformsmössan överdragen med ett vitt sommarkapell.

Postmannakören var gäst på flera sätt i detta märkvärdiga internationella sammanhang. Postiljoner och brevbärare tillhörde den stora gruppen underordnade posttjänstemän, de så kallade lägre tjänstemännen. Denna grupp skulle kunna hänföras till en postal arbetarklass, men som uniformerade representanter för ett kungligt ämbetsverk ville de gärna höja sig aningen över kategorin arbetare. Mellan högre och lägre posttjänstemän fanns ett strikt glastak, tydligt markerat genom skilda utbildningar, arbetsuppgifter, fackförbund och inte minst uniformsregler. Enligt de lägre tjänstemännens fackliga tidskrift *Postmannen* gjorde Postmannakören likafullt succé på Skansen. Det framgår dessutom att ett par representanter från fackförbundet var inbjudna till tefesten. Samtidigt som det fanns en stark vi-känsla inom postverket, avslöjar texterna

Kakbuffén lockar och serveringspersonal klädd i folkdräkt springer med tekannor mellan borden. I bakgrunden formerar sig Postmannakören i vita skärmmössor. Längst bak syns Ferdinand Bobergs observatorium. Foto: sannolikt Almberg & Preinitz, Postmuseum (POST.021531).

i *Postmannen* en kritisk hållning till den hierarkiska överordningen och den styrande delen av den postala myndigheten. Skribenterna antyder även en upplevd underordning i relation till de internationella delegaterna, men påpekar samtidigt: »När nu Sverige och Stockholm har glädjen att den 4 juli hälsa världspostkongressen välkommen så kan man inte undgå att känna sig en smula stolt.« Enligt *Postmannen* sökte sig de inbjudna »inom vår kår« till samma bord under tefesten. Bordet döpte de till »proletärbordet«.

Vid sextiden var tefesten slut och det officiella programmet för dagen över. I den mån det fanns deltagare som ville se mer av Hazelius skapelser hade kongressdeltagarna tillträde till Nordiska museet och Skansen för nedsatt eller ingen avgift. Den emaljerade och förgyllda kongressknappen, fäst på kavajuppslaget, bekräftade deltagarnas identitet.

En del av det nationella projektet

Kongressdeltagarna hade hunnit tillbringa en vecka i Stockholm, de delegerade hade hälsat på kungen och hela sällskapet hade mött stadens representanter under högtidliga former. Generalpoststyrelsen hade redan hunnit imponera med utmärkt organisation. I bilkortegen hade gästerna fått ta del av huvudstadens vackraste sidor och på Skansen fick de möta den svenska nationen – ett Sverige i miniatyr. Det kultiverade landet långt uppe i norr, troligen okänt för många av delegaterna, visades från sin bästa sida. Av konflikter mellan majoritetssamhället och samerna syntes inte ett spår. Bortsuddade var innerstadens eländiga bostadsförhållanden och ålderdomliga industriområden, liksom alla tänkbara antydningar om att befolkningen på landsbygden decimerades som följd av migration. Arbetarklassen levde ännu under stor fattigdom och krisartade omständigheter. Arbetarrörelsen var under uppsegling. Postmännens fackförbund hade grundats redan 1886 som ett av de första i landet.

På 1920-talet var det inte ovanligt med stora kongresser, inte heller med utlandsbesök, men världspostkongressen var enligt

Kongressknappen var delegaternas deltagarmärke och identitetstecken. Den gav delegaterna tillträde till den dagliga lunchbuffén i Riksdagshuset, nedsatt entréavgift på flera museer samt fria resor på stadens spårvagnar. Foto: Bo Andersson, Postmuseum (POST.046653/ PM 5108).

uppgift det största internationella mötet som dittills hade ägt rum. År 1924 hade Skansen funnits i drygt trettio år och Nordiska museets byggnad hade invigts bara sexton år tidigare. Skansen och Nordiska museet var inte bara »en älskad mötesplats« där stockholmarna kunde »roa sig« – Hazelius institutioner på Djurgården var nyskapande och moderna, vetenskapligt underbyggda och dessutom världsberömda. Som uttryck för en svensk modernitet var Skansen ett självklart besöksmål för en världspostkongress.

En närstudie av officiella trycksaker, fotografier och pressklipp har visat hur gästerna tillbringade de tre timmarna på Skansen. Dagspressens notiser ska sällan uppfattas som ren sanning men när uppgifterna sammanfaller så väl, alternativt korrigerar varandra, torde resultatet kunna ses som en trovärdig berättelse.

Medvetet använde generalpostdirektör Julius Juhlin tillfället till att uppfinna och lansera en nära nog perfekt nation – med skön natur, utvecklad industri och levande kultur – inför kongressdeltagarnas förutsättningslösa blickar. Inga katastrofer hade stört utvecklingen. Hårt klimat och svårforcerad natur hade bäddat för framväxten av ett »kultiverat folk«, och de styrande hade tillvaratagit förfädernas arv till gagn för folkets bästa. Via Hazelius uppfunna traditioner, iscensatta på Skansen, lät Juhlin kongressdeltagarna lära känna nationen och folket. Ytterst hägrade förhoppningar om fruktbara handelsavtal och andra inkomster. Kongressen ägde rum under den epok som brukar kallas Sveriges andra stormaktstid med dess expansiva, internationellt uppmärksammade svenska industri.

Kanske möttes Artur Hazelius (1833–1901) och Julius Juhlin (1861–1934) vid något tillfälle, även om Hazelius var nära trettio år äldre. De hade mycket gemensamt, bland annat en övertygande entusiasm. Det står klart att båda herrarna hade ett glödande engagemang för nationens bästa och att de delade en orubblig fosterlandskärlek. De hade troligtvis trivts i varandras sällskap. I motsats till Hazelius är Juhlin okänd för det stora flertalet. Anonym eller inte: I Nordiska museets samlingar finns hans tolv kilo tunga resväska av fint kalvskinn bevarad, som ett påtagligt, materiellt uttryck för hans brinnande internationella engagemang.

Kulturarv som inspirerar

Skansen som källa för nyskapande

JOHAN KNUTSSON är professor i möbelkultur vid Carl Malmsten Furniture Studies, Linköpings universitet.

Skansen med dess hus och gårdar har alltid varit en reservoar av kunskaper: ett skafferi av formidéer och en vallfartsort för studerande vid arkitektur-, inrednings-, konst- och slöjdutbildningar. I grupp eller enskilt har man sökt sig hit för att lära och inspireras till eget skapande. I denna essä tas läsaren med på en vandring i tid och rum i jakten på det Skansen som bidragit till att skapa trender inom arkitektur, möbel- och inredningskonst – det Skansen som format vår uppfattning om det typiskt svenska och vår föreställning om hur en gustaviansk herrgårdsmiljö eller ett välbärgat allmogehem bör se ut.

Själv besöker jag regelbundet Skansen med mina studenter vid Carl Malmsten Furniture Studies. Vi gör stilhistoriska studier i de olika miljöerna men försöker också förstå hur Carl Malmsten och andra möbelformgivare under 1900-talet använde sig av kulturarvet i sin verksamhet på ett nyskapande sätt.

◂ Le Corbusier besöker Skansen tillsammans med prins Eugen 1930. Här lämnar de Bollnässtugan. Foto: TT Nyhetsbyrån.

På flera sätt går jag i upptrampade spår. Som anställd vid Nordiska museet på 1990-talet med det antikvariska ansvaret för folkkonst, slöjd, allmogemöbler och allmogeinredningar medverkade jag i utbildningen i slöjdhistoria vid Handarbetets Vänner. Givetvis

förlade jag den lärandeaktiviteten till just Skansen, tvärs över gatan från HV:s lokaler. Byggnads- och föremålsbeståndet är rikstäckande, möjligheterna till inlevelse i de praktiska förutsättningarna stora. Det bleka ljuset, de dunkla skuggorna, den råa kylan och de ofta begränsade utrymmena gör det lättare för oss att förstå livsbetingelserna, inredningen och den praktiska funktionen hos möbler, redskap och husgeråd.

Hem från hela Sverige

Skansen blev på kort tid en av våra stora arenor för det nationella identitetsbygget. Men också en källa för konstnärlig förnyelse och på sätt och vis en utgångspunkt för funktionalismens och folkhemmets idéer. Det var opinionsbildaren och folkbildaren Ellen Keys tid, det var hembygdspionjärerna Karl-Erik Forsslunds och Gustaf Ankarcronas tid, det var de radikala arkitekterna Ragnar Östbergs, Ivar Tengboms och Lars Israel Wahlmans tid. Skansen och Nordiska museet formade deras uppfattning om det svenska kulturarvet men gav dem också svaret på samtidens frågor om ett hållbart samhälle – etiskt, estetiskt, ekologiskt och ekonomiskt. Det var en tid präglad av den engelska Arts & Crafts-rörelsen, en tid präglad av uppgörelsen med historismen inom arkitektur och inredning och av ansträngningarna att skapa goda hem åt alla och envar – fattig som rik. Nationalromantik och visionen om en ny tid och en ny stil knöt an till idén om det goda livet och det goda hemmet, där Skansen med sina »statister« i folkdräkt stärkte bilden av det trygga och stabila.

Tiden sammanföll med tillkomsten av en rad offentliga byggnader. En av dessa var Nordiska museet, invigt 1907, vars hörntorn kan ses som en blinkning åt klockstapeln på Skansenberget ett par stenkast bort, byggd 1892 som en kopia av den i Håsjö i Jämtland. För den monumentala byggnadskonsten i övrigt har Skansens formförråd knappast spelat någon roll. Desto större betydelse har det haft för utformningen av enfamiljsbostaden. Bostadsfrågan stod i centrum för arkitekternas intresse och högt på inrikespo-

litikens dagordning. Och här hade Skansen mycket att erbjuda redan från början. De första hus som flyttades dit, som Morastugan, Kyrkhultsstugan, Bollnässtugan och Laxbrostugan, var just bostäder, hem. Egentligen var de solitärer, utbrutna ur sitt gårdssammanhang. Moragårdens huvudbyggnad från byn Östnor och Bergsmansgårdens manbyggnad, från Laxbro i Kopparberg, Ljusnarsbergs socken, skulle först långt senare kompletteras och byggas ut till de hela gårdsmiljöer de är i dag.

Hemslöjdsrörelsens Nordiska museet och arkitekternas Skansen

Ellen Key uppmanade till besök på Skansen för att studera hur det enkla och funktionella också samtidigt kunde vara det vackra. Hon beskrev Skansenbyggnadernas inredningar, möbler och husgeråd som en brukskonst där »de praktiska krafven och de glada behofven« levde i »harmoni med hvarandra och med sitt ändamål«. Den unge arkitekten Ragnar Östberg instämde. Han, Ellen Key och många andra hörde till den skara som med allt större eftertryck

Porträtt av Ellen Key 1899. Fotograf okänd, Nordiska museets arkiv (NMA.0033051).

hävdade att det som fungerade bra också var vackert, att en form måste vara funktionell för att kunna anses estetiskt fullödig.

I hemslöjdskretsar gladde man sig åt den nya möjlighet som erbjöds att i Nordiska museets nya basutställningar kunna ta del av hela landets folkkonst. »För att rätt kunna fatta den ortskaraktär som utmärker den egna slöjden i den egna bygden, måste man också bli i tillfälle att göra jämförelser med andra trakters produktion«, som Stina Rodenstam, en av initiativtagarna till Svenska hemslöjdsföreningarnas riksförbund, formulerade saken.

Vad Nordiska museet var för hemslöjdsrörelsen var Skansen för arkitekterna. Det var här som de under utbildningen fick skolning i traditionell folklig timmerbyggnadskonst. Axel Nilsson, i efterhand kallad »den bäste kännaren av de svenska allmogebyggnaderna«, var både lärare i träbyggnadskonst vid Tekniska högskolan och museitjänsteman vid Nordiska museet och Skansen. Hans och Skansens betydelse för de unga arkitekternas syn på, och attityder till, det byggnadshistoriska kulturarvet måste ha varit avgörande.

Mönsterbildande detaljer

Morastugan, Bollnässtugan, Kyrkhultsstugan, Oktorpsgården och Bergsmansgården – alla kom de tidigt till Skansen. De har alla varit ikoniska och arketypiska i en eller annan bemärkelse, genom planformen, byggnadssättet, dekoren eller alltihop. Och alla stod de i fokus för arkitekters, hembygdspionjärers och egnahemsförespråkares intresse gällande form, funktion, byggnadssätt, materialbehandling och idéinnehåll.

I en typologisk serie teckningar i boken *Svenska allmogehem* 1909 presenterade arkitekten John Åkerlund den svenska stugans utveckling från det enkla eldhuset till parstugan. Någonstans efter kedjans mitt fanns enkelstugan, med den planform som representeras av Morastugan, den första byggnaden som flyttades till Skansen 1891. Det var i princip den planform som arkitekterna Evert Milles och Gustaf Odel tog som modell när de ritade prototyper till sportstugor – en ny byggnadstyp som lanserades i början av

båda dörrarna stå öppna, så att vid ruskväder ändå en vindpust kom in rakt på elden. Detta botades genom att flytta yttre dörren till långsidan. Bortre ändan af förstugan kom så att bli plats för en del husgeråd och afbalkades därför så småningom till »kove», numera skafferi. Eldhärden hade under tiden blifvit en öppen spisel med skorsten och stod nu i hörnet åt koven till. Den murades helt och hållet innanför väggarna med ett par tums afstånd från dem för eldsäkerhetens skull. Denna bostadshusets form (bild 24) återfinnes i en mängd torpstugor, särskildt soldattorpen.

Bild 20 b.

Bild 21 b.

Bild 22 b.

Bild 23 b.

Bild 24 b.

Bild 25 b.

Men gårdarna arbetades upp, och större utrymmen behöfdes. Då tillbyggdes vanligen två kamrar, som synas å bild 25, af hvilka den ena vardt »kistekammare» och den andra »sofkammare» för far och mor. Barn, drängar och pigor samsades som förut godt i »storstugan», dagligrummet.

I en del trakter, förnämligast norrut, tillbyggdes emellertid i stället för dessa kamrar en »sal», lika med storstugan, men då på andra sidan förstugan och koven, så att därigenom en fullt symmetrisk typ uppstod. Utvidgades ett sådant hus, skedde det genom påbyggnad af ännu en våning i plan lika med den undre. Rummen i denna stodo, utom »lillkammaren», som motsvarade koven, tomma eller nyttjades blott såsom klädkammare. På månget ställe var hela denna påbyggnad blott ett sätt att ge gården ett rikare utseende. Det lär t. o. m. ha gått så långt, att i öfvervåningens fönster hängdes upp gardiner och spikades fast lösa stolsryggar för att åfven där skulle se möbleradt ut — utifrån.

Men i vanliga fall kom dock efter de förut nämnda kamrarna ett nytt behof, d. v. s. om gården blef än rikare och större. För kalasen byggdes nämligen då en »gillestuga». Denna lades på andra sidan om förstugan med ingång därifrån.

171

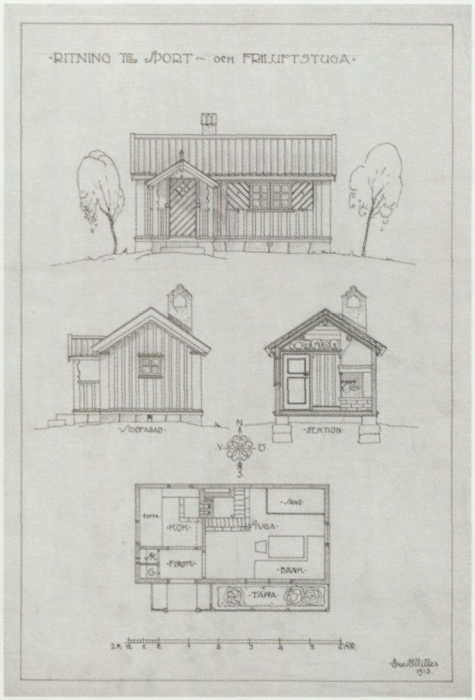

Den svenska stugans typologi i teckningar av John Åkerlund. Ur boken *Svenska allmogehem* (1909).

Skorstensformen från Bollnässtugan togs upp av arkitekten Evert Milles i ett förslag till »sport- och fritidsstuga« 1913. Arkitekturmuseet.

seklet. Den timrade Morastugans rumsgestaltning med platsbyggda möbler och våningssängar, nakna timmerväggar, öppen eldstad och synliga takbjälkar ansågs vara lämplig som förebild.

Inom såväl villabyggandet som sportstugerörelsen i början av 1900-talet var dalatraditionen och återklangen från Skansen tydlig. Morastugan, med dess utbyggda farstutak och långsmala låga blyinfattade fönster, har säkert bidragit till att sprida dessa detaljer i tidens villa- och sportstugearkitektur. Arkitekterna använde

Bollnässtugan, återuppförd på Skansen 1892. Foto: Peter Segemark, © Nordiska museet.

Arkitekten Alf Landén har i sin villa Torshem för konstnären Anton Genberg tagit upp Bollnässtugans 45-gradigt ställda verandapelare i kombination med Morastugans dekorativt kontursågade farstutak. Foto: Johan Knutsson.

hem. Plantera sedan raderna af fruktträd, häckar och buskar så, att de bli armar, som famna dina byggnader. Tro ej att endast gräsvallar och prydnadsblomster kunna göra detta vackra. Nej, alla örter, bönor och andra baljväxter, kål och sparris, persilja och dill, morötter och rädisor, för att ej nämna rabarberns saftiga blad, allt detta blir, om det ordnas väl, en den allra härligaste och mest rika omramning till ditt eget hem.

Så ligger det hela där, vackert i former och färg, i grönska och blommornas lif. Det är ett hem, som lockar så fort du ser en skymt däraf nerifrån vägkröken. Det är något härligt att ta i besittning, att äga, att värmas uti.

Bild 66. Möblering i svensk gård.

Men skall den där hjärtevärmen slå dig riktigt till mötes, när du öppnar dörren och träder in i stugan, då skall också där vara ordnadt med samma fröjd, med samma sinne som allt där utomkring. Du skall ordna allt själf med egen hand, med din och din hustrus. I skolen hjälpas åt att slöjda och snickra, att väfva och sömma om möjligt hvarje nödvändig möbel, hvarje värmande matta och alla små prydnader till hemmets pyntande. Gör då så mycken inredning som möjligt väggfast. Icke endast skåp i köket utan gärna bänkar och skåp i andra rum. Ofta är köket dagligrum, där målen ätas. Använd ena hörnet till plats för en liten vägghänk, som går i vinkel. Och snickra ett bastant bord, som ställes där framför. Slöjda sen några enkla vackra stolar, som sättas ikring. I andra hörnet behöfs ett skåp för duktyg och servis. Gör det

206

I boken *Svenska allmogehem* från 1909 användes Oktorpsgårdens interiör som illustration till hur en möblering av en svensk gård kunde och borde se ut.

dem i kombination med former från andra Skansenmiljöer – som Bollnässtugan, flyttad till Skansen 1892. Dess höga vitkalkade skorstenar, formade efter förebilder från Bergfors by några kilometer norr om Bollnäs hörde till det som man gärna tog upp. Bollnässtugans förstukvist med verandapelare vridna i 45 graders vinkel och dekorativa nockspira skulle återkomma i det tidiga 1900-talets villor och sommarhus.

Kyrkhultsstugan från Blekinge och Oktorpsgården från Halland kom till Skansen 1891 respektive 1896. De är båda exempel på den sydgötiska ryggåsstugan som bland andra Alf Landén tog som utgångspunkt för konstnären Anton Genbergs villa i Storängen 1908, en av de villastäder som växte upp i Stockholms närhet under åren kring sekelskiftet. Interiören i Oktorpsgårdens storstuga med dess drättadukar och målade bonader avbildades i boken *Svenska allmogehem* som exempel på »Möblering i svensk gård«. Så borde ett hem inredas med hemsnickrade möbler, väggbänk i hörnet och »ett bastant bord som ställes där framför«.

Det rotfasta, nära och funktionella

Återupptagandet av detaljer från Skansens hus och gårdar var för den tidens formgivare och arkitekter mer än citat för enbart formens skull. I nationalromantikens och »hemtrefnadens« tid fanns det en stark tro på att de gamla byggnadstyperna inte bara var estetiskt och praktiskt hållbara utan också avgörande för den nationella identiteten och formandet av svenska ideal. 1900-talets förra hälft var hembygdsrörelsens mest offensiva period. Rörelsens idéer gestaltades i de hembygdsgårdar som runt om i landet skapades av äldre byggnader, sammanförda från olika platser i regionen och nästan alltid rekonstruerade till ett äldre utseende. 1800-talets förstukvistar, glasverandor, förstorade fönsteröppningar, paneler av maskinsågat virke och moderna takmaterial rensades bort.

Det bakåtblickande inslaget, vurmen för tiden före 1800-talets industrialisering och urbanisering, kombinerades med en vilja att se framåt, mot ett samhälle där det moderna förväntades kunna

Morastugans interiör tilltalade många som ett ideal, ett rum där allt tycktes ha sin bestämda funktion. Foto: Peter Segemark, © Nordiska museet (NMA.0078770).

ingå lycklig symbios med det förflutna. Karl-Erik Forsslund, rörelsens främste vapendragare, hoppades att hembygdsgårdarna och bygdemuseerna skulle både konservera det gamla och »vara en förebild för de levandes hem, de som nu och framgent byggas i näjden«. Och arkitekterna var med på banan. John Åkerlund uppmanade till att gå ut och mäta upp och rita av, både i museer och ute i bygderna: »Och på detta gamlas grund skall utvecklingen sundt föras framåt.«

När det gäller idéinnehållet var man särskilt noga med att framhålla det enkla, hållbara och funktionsanpassade. Ellen Key hänvisade till bondehemmen såsom svåröverträffade vad gäller skönhet och ändamålsenlighet. För henne var det en huvudregel »att var sak skall motsvara det ändamål för vilket den är till«. Och de hem som bäst motsvarade detta ideal var just allmogens. Enkelhet och »hemtrefnad« på samma gång! Hon beskrev lyriskt Skansens Morastuga med dess väggfasta möbler där allt var »ändamålsenligt, varaktigt och smakfullt«, där inget var onödigt och där intrycket av enhetlighet var totalt »emedan människor ha fyllt sina verkliga behov«.

Det går att skönja en utvecklingslinje från det tidiga 1900-talets »hemtrefnads«-ideal och favorisering av det enkla och funktionella fram till funktionalismens folkhemsideologi och sociala välfärdsprogram – ett samband som av kulturhistorikern Kirsten Rykind-Eriksen nyligen har framhållits som ett drag också i dansk arkitektur och formgivning. Funktionalismens banerförare Le Corbusier skulle långt senare komma att uttala sig i pressen om sin beundran för det funktionella i den gamla bondebebyggelse han mötte på Skansen utställningsåret 1930. Men det fick Key aldrig uppleva.

Den svenska enkelheten

I 1900-talets kulturhistoriska och konstvetenskapliga litteratur har man gärna betonat sådant som passat särskilt bra in i idén om det sparsmakat kärva, motsvarande de karaktärsdrag som man

Laxbrostugans sal presenterades som »storstugan« eller »tingssalen« i boken *Bilder från Skansen* (1898).

ansåg utmärkte svenskens »lynne«. Museimannen Sigurd Wallin, med inriktning på möbler och inredning, beskrev på 1930-talet hur svenskens »folklynne« tydligast framträder »när vi uppsöka och skärskåda karolinsk stil i dess tillämpningar av mindre slottsmässig men det dagliga arbetslivet mer närstående karaktär, så som den framstår t ex i ett landskaps smärre herrgårdar«.

I sin svenska konsthistoria från 1944 beskrev Nordiska museets och Skansens chef Andreas Lindblom den svenska herrgårdskulturens byggnadskonst och dess främsta egenskaper: »en manlig och stor resning, rena, stora ytor och linjer, en värdig och knapp

enkelhet i utsmyckningen«. Det är lätt att se författarens sökande efter en svensk karaktär som ett uttryck för de nationalistiska stämningar som rådde i skuggan av ett pågående världskrig. Men värderingarna och de retoriska greppen var vid den tiden sedan länge ordentligt etablerade. Konstkritikern August Brunius ger i början av 1900-talet uttryck för en liknande syn på dessa miljöers enkla, återhållsamma men monumentala karaktär. Han imponeras av Laxbrostugans sal, med dess »värdiga pompösa verkan«. Rummet hade redan före sekelskiftet väckt beundran för sin prägel av »storvulen förnämhet« och arkitekten Ragnar Östberg använder en bild av samma interiör för sin skrift *Ett hem* 1905.

Samhörigheten mellan byggnad och plats

Det fanns sedan lång tid tillbaka en idé om att naturen med dess landskapsformer och växtliv präglade människans uppfattning om skönhet och människans »lynne« i stort, vilket i sin tur påverkade utseendet hos folkkonsten och landskapets arkitektur. John Åkerlund sammanfattar sin berättelse om hur den svenska bostadens form utvecklats i olika delar av landet: »På så vis afspeglades karaktär, kraft och skönhetssinne i alla dessa Sveriges gamla präktiga stugor och gårdar«. I detta låg ett nationalromantiskt patos som bottnade i såväl en äldre tids klimatlära som den inom Arts & Crafts-rörelsen etablerade uppfattningen om samhörigheten mellan byggnad och plats. En ung Ivar Tengbom fängslas av landsbygdens hus, »gamla byggnadsverk, som vuxit fram ur jorden«. Trefaldighetskyrkan i Arvika, ritad av honom och invigd 1911, blev också en demonstration av detta ideal i praktiken, uppförd i stort sett med enbart material som utvunnits och förädlats inom en radie av några mil.

Lars Israel Wahlman var den arkitekt som kanske mest målmedvetet tog vara på den gamla allmogekulturen för att ur den och ur den engelska Arts & Crafts-rörelsens idéprogram skapa »det goda hemmet«. Det finns i hans uttalanden ett ideologiskt ställningstagande av liknande slag. Ett hus »bland tall och gran« borde enligt

honom givetvis vara byggt av skogens timmer. Och om platsen valdes »bland ekar på feta leråkrar« borde väggarna muras av lerans tegel och fönsterbågarna tillverkas av ek.

Klimatet, naturen, lynnet – och inredningen

Idén att byggnaderna till form, byggnadssätt, funktion och material kan bära på ett budskap, uttrycka något, spillde också över på inredning och löst bohag. När forskningen om den folkliga inredningskulturen utvecklades i början av 1900-talet var det självklart att förklara en rik folkkonst som en återspegling av de ekonomiska förhållandena, i sin tur ett resultat av naturens förutsättningar på platsen. Sambandet mellan natur, »lynne« och konst tyckte man sig kunna uppleva tydligast på landet, i folkkonsten. Inom den engelska Arts & Crafts-rörelsen hade man sökt sig ut till landsbygden i

Trefaldighetskyrkan i Arvika, ritad av Ivar Tengbom och invigd 1911, är byggd huvudsakligen med material från trakten i enlighet med det engelska Arts & Crafts-idealet. Foto: Peter Segemark, © Nordiska museet.

jakt på den engelska folksjälen och den nationella identiteten. Och i Sverige följde man exemplet.

Möbelformgivaren och pedagogen Carl Malmsten besökte flitigt Nordiska museets utställningar och Skansens miljöer och under intryck av det han såg där formade han sina ideal och sin egen bild. Skånes folkliga möbelmåleri beskrev han som drypande av »den skånska jordens ymnighet« och de skånska möblernas linjer som »sävliga«. Lilli Zickerman, initiativtagare till Föreningen för svensk hemslöjd, överförde resonemanget till textilierna: »Det bördiga Skåne tyckes ha haft de kraftigaste färgerna, starkast i välmående trakter, mera dämpat i de kargare«. I de norrländska bondehemmen kunde Carl Malmsten förnimma »en pust av viddernas storhet«, fortplantande sig i både »lynne och inredning«. Han tyckte sig se hur det i områden »där nordlandets stora skogar vidtaga, där vintermörkret växer och landskapets linjer bli vidare« också fanns en tendens till »en tyngre och kärfvare karaktär« i rum där mörkret »dämpar färgfantasin«.

I Sveriges avlånga land var det de olika landskapens skiftande karaktär från norr till söder som tillsammans gjorde nationen. Allt detta fanns att se på Skansen. Och bakom Carl Malmstens minst sagt yviga och ibland missvisande generaliseringar döljer sig en önskan att i de olika områdenas traditionella inredningskonst hitta fram till en »konstkultur« med en »svensk karaktär«, som han själv uttrycker det.

Landsbygdens möbler – ett ideal

En svensk möbelstil var något som även arkitekten Lars Israel Wahlman, anglofil med ett särskilt starkt intresse för svensk allmoge, eftersträvade. 1904 höll han en föreläsning med titeln »Om förenkling och försvenskning af våra möbler«, där han bland annat propagerade för återinförandet av ett »livligare« målningssätt – som hos allmogemöblerna. Intresset för det allmogemässiga och provinsiella, för färgen och färgglädjen och för det enkla och rustika skulle följa både honom och Malmsten genom hela livet. Båda

hänvisade till Karin och Carl Larssons konstnärshem i Sundborn, till Ellen Keys skrifter och till svensk hemslöjd. Och båda hämtade inspiration på Skansen.

Det var sannolikt de svenska bygdesnickarnas sätt att fritt och fantasifullt förvandla de borgerliga skråsnickarnas modemöbler till något eget och nytt som tilltalade dem. Det fanns också en idé om de lantliga hantverkarna som med rötterna i den egna myllan och med en stor portion sunt förnuft och inbyggd stilkänsla löste sina uppgifter utan åthävor. Och gärna improviserat under arbetets gång – precis som de gamla slöjdarna.

Vissa ansåg till och med att snickarna på landsbygden gjorde det bättre än de med konstnärlig och akademisk utbildning. Den engelska Arts & Crafts-rörelsens arkitekter gick till angrepp mot samtidens hetsiga strävan mot originalitet och varnade: »Do not pretend to cleverness, nor originality«. Nej, varför krångla till? Gör i stället möbler som på landet, med deras bestående skönhetsvärde, rena former och hållbara material.

Förebilder för rekonstruktioner

Skansens hus och gårdar har alltid varit normgivande och arketypiska i bemärkelsen »skolexempel« eller »idealtypiska«. Skogaholms herrgård och Delsbogården bekräftar vår uppfattning – eller förutfattade mening? – om hur en typisk svensk herrgård respektive en bondgård från Hälsingland bör se ut. Och inte bara det. De har fått bli sinnebilder för det svenskt gustavianska respektive den svenska folkkonsten i största allmänhet. De har använts som illustrationer i byggnadshistoriska och inredningshistoriska uppslagsverk och som miljöer i tv- och filminspelningar och i förmedlingen av Sverigebilden i stort.

Delsbogården är resultatet av en omsorgsfull *research*. Den hör till de Skansenmiljöer där man varit mest noggrann med en trovärdig berättelse om hur rum, redskap, möbler och andra husgeråd brukats, av vem, och varför allt ser ut som det gör. Stor möda har lagts ned på varje detalj. Det arkivaliska källmaterialet har

Skogaholms interiörer har sedan 1930-talet ofta använts i förmedlingen av svenskt 1700-tal. Miljön har, tillsammans med 1700-talsrummen på Gripsholm och den sengustavianska Hagapaviljongen, hört till de besöksmål dit allmänheten haft tillträde. Här en bild från restaureringen 1931. Foto: Nordiska museet (NMA.0048960).

genomsökts; uppteckningar och intervjuer har varit en viktig utgångspunkt. Allt detta har gjort Delsbogården till, med antikvarien Ingemar Tunanders ord, »mönstergården framför andra, när det gällde flyttning av kulturhistoriska byggnader«. Poeten – och intendenten – Gunnar Mascoll Silfverstolpe prisade för sin del Skogaholm som ett monument över de två perioder »som forskningen en gång för alla betecknat som de betydelsefullaste i den svenska herrgårdens kulturhistoria – den karolinska och den gustavianska« i samband med invigningen 1931.

Skogaholm och Delsbogården har haft större betydelse för det museala rekonstruktionstänkandet och konsolideringen av ett svenskt inredningsideal än som förebilder för nybyggnation. [Bild] En orsak är förstås att de ännu inte fanns på Skansen när de exklusiva villaidealen under engelskt inflytande och med allmogeinslag formades i början av förra seklet och när egnahemsrörelsen var som mest aktiv på 1910- och 20-talen. Dessutom har formatet, storleken i sig, och byggnadernas karaktär av bostäder för överklassen och de mest välbärgade bland bönder gjort dem mindre lämpade som förebilder för lantarbetarbostäder och sportstugor.

Delsbogården representerar den typiska hälsingegården, den gård som i olika sammanhang fick klä skott för kritiken av det överdådiga. Gävleborgs läns hushållningssällskap kunde redan vid 1800-talets mitt beskriva de stora hälsingegårdarnas »gagnlösa« och »oinredda« byggnader som uttryck för »en fåfänga, som lyser med det stora och granna istället för att med till det yttre mindre iögonenfallande, men desto mera trevliga, bekväma och ändamålsenliga hem befrämja och underlätta husflit och lantlig verksamhet.« Arkitekten John Åkerlund exemplifierade hälsingebondens svaghet för det pråliga med berättelsen – kanske var det en skröna – om hur man i den oinredda övervåningens fönster spikade upp »gamla afbrutna stolsryggar, så det skulle se möbleradt och rikt ut – utifrån«. Det var en allvarlig kritik. Det dög inte i en tid som värnade det sparsamma och återhållsamma.

En personlig utgång

Som privatperson återvänder jag gärna till Skansen för att hämta idéer till någon detalj i den egna trädgården eller till det egna k-märkta huset. Inte för att jag känner något djupare släktskap med det som Skansenhusen representerar av allmogeromantik eller har något behov av trygghet i en svensk tradition och historia. Däremot inser jag att en plantering eller veranda på Skansen helt enkelt till sin form passar in i karaktär och storlek i min egen boendemiljö. Och för att jag litar på att det som världens äldsta friluftsmuseum gör inte kan vara antikvariskt fel.

Annat var det när Skansens hus och gårdar för hundra år sedan anbefalldes som förebilder. Under 1900-talets två första decennier, när egnahemsrörelsen var på offensiven och villahemsidealet som mest i stöpsleven, tycks Skansens betydelse för arkitektkåren ha varit som störst. Det handlade om att förmedla en idé, ett med de olika miljöerna och inredningsstilarna förknippat budskap, om något allmänt sparsmakat och kärvt, enkelt som upplevdes som svenskt. Det var en tid präglad av nationalromantikens och Arts & Crafts-rörelsens idéer om att det på landsbygden tillkomna var det som allra bäst uttryckte ett lands själ, vare sig det nu var i det tyska Bayern, det engelska Cotswold eller svenska Dalarna.

Kanske är vi på väg dit igen – i en tid när begreppet *storytelling* färgar så mycket av designdebatten. Att lyfta de dolda betydelserna som finns inbäddade bakom timmerknutar och blyspröjsade fönster och att synliggöra och göra oss medvetna om våra egna reaktioner, känslor och associationer inför mötet med olika stilar i möbler, inredning och arkitektur kan ge ett mervärde åt det som skapas i dag. Inte för att tvinga in det i ett krystat, långsökt och snårigt resonemang om »svensk karaktär«, »skånskt« eller »norrländskt« lynne eller allmogemässiga dygder som rotfasthet och trygghet. Utan för att inse att form blir så mycket mer intressant om vi också tar oss tid att reflektera över budskapet i den.

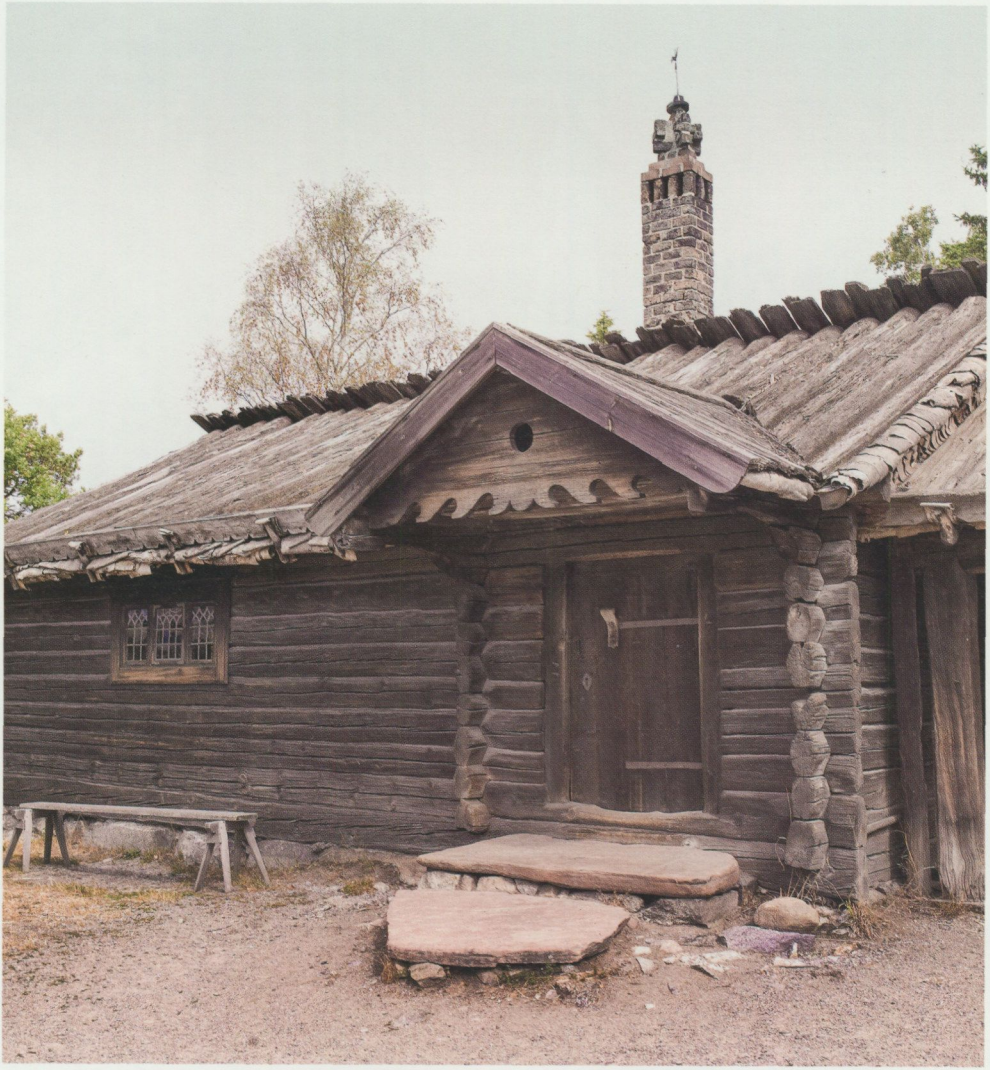

Morastugans farstutak och långsmala blyinfattade fönster hörde till de detaljer som samtidens villa- och sportstugearkitekter gärna använde sig av. Foto: Peter Segemark, © Nordiska museet.

Foto: © Marie Andersson Jonsen

Så småningom hamnar många av Skansens besökare på Finngården. Denna gård ligger i utkanten av ett område med syd- och mellansvenska kulturhistoriska miljöer och gränsar mot nordiska djur. Anläggningen omringas av en gärdesgård och dess placering i sluttningen bakom tornet Bredablick skapar en sorts oas. Gården i sig utgörs av fem byggnader med olika bakgrund: en rökbastu, en rökstuga med tillhörande kokhus samt en loge med lada, alla från Lekvattnets socken i Värmland, förvärvade 1902–1904. Därtill finns en stolpbod från Gräsmarks socken. De flyttades alla till Skansen för att representera den särpräglade skogsfinska kultur som kännetecknade finnmarkerna i mellersta Sverige.

Här finns en berättelse om folkförflyttningar och om att representera en minoritet att ta fasta på. Vi kan peka på finnarnas kolonisation av de mellansvenska skogarna på 1500- och 1600-talen och därmed framhålla de politiska och sociala villkoren för svedjebrukande bönder i mellersta Finland. Vid samma tid uppmuntrade myndigheterna nyodlingar i gränslandet mellan Sverige och Norge, vilket ledde till en omfattande migration från öster till väster.

Samtidigt riskerar en sådan berättelse att bli splittrad. I husen finns få originalföremål och byggnaderna bildar ingen naturlig helhet. De är intressanta var för sig men utgör ingen typisk finngård. Det saknas exempelvis ladugård och de befintliga husen representerar olika skeden, olika sociala skikt och skilda ekologiska förutsättningar. För att motsvara kraven på en fullt fungerande Skansenmiljö skulle Finngården behöva en omgestaltning med en användbar berättelse och en idé som går att använda i modern museipedagogik.

Anläggningens placering erbjuder dock möjligheter till olika andra pedagogiska aktiviteter som vi har funnit utvecklingsbara. Brister eller luckor fyller vi med kreativitet och skapar en framgångsrik verksamhet på egna villkor. Just det faktum att man kan stanna till en stund gör att barnen kan ges möjligheter att pröva på olika praktiska moment. Våra redskap är de enklast tänkbara: en näverbit eller lite ull i handen som gör att barnen lyssnar. De får känna på och skapa med materialet. Sedan sommaren 2007 har vi också haft en »hjälpa till«-verksamhet, där vi har arbetat med ylleåtervinning, vilket har gett oss bra redskap att reflektera kring hållbarhet och resursslöseri. Denna verksamhet skapar fina möten mellan generationer. Trots alla luckor i platsens historik ger Finngården på så vis ändå möjlighet att samtala om att människor alltid har flyttat på sig och om att migrationen mellan den finska och svenska rikshalvan varit en liten del i ett större helt som kan kallas människans historia.

OSVA OLSEN är museipedagog på Skansen.

1637 : : 1662
1662 : : 1876
1680 : : 1694
1821 : : 1872
DUFFUS
LEWENHAUPT
MORÉN
UNGERN-STERNBERG
BÄCKSTRÖM
SKANSEN

Julita skans

Om förkärlek till gammalt onyttigt skräp

GUNILLA HISING BOHM är utställningsproducent och FREDRIK EHLTON byggnadsantikvarie vid Nordiska museets avdelning Julita gård.

År 1922 besökte *Östergötlands Dagblad* storgodset Julita gård i Sörmland. Där hade de bestämt möte med godsets ägare, löjtnant Arthur Bäckström, för en visning av en klunga äldre hus i den stora herrgårdsparken. »Vi bereda oss att studera en tämligen ny och högst intressant företeelse, som om somrarna är vallfartsmål för tusentals människor, nämligen Julita skans.« Följdfrågan med svar kom direkt därefter: »Vad är Julita skans? Svar: Ett slags Skansen i miniatyr; ett hembygdsmuseum, fullkomligt enastående i sitt slag.« Journalistens förtjusning över den starka kopplingen till Artur Hazelius och Skansen gick inte att ta miste på.

Under de följande åren, fram till mitten av 1930-talet, växte Julita skans till att också omfatta ett nybyggt, unikt museum med kyrka och klostergård. Dessutom flyttades flera byggnader dit som användes av bland andra kyrkans ungdomar under flera års återkommande sommarläger och av Julita sockens invånare för fester och sammankomster. Men Skansenstugorna, som det ursprungliga Julita skans numera kallas, står som en klunga rödfärgsgnistrande juveler i den stora parken på Julita gård, med sin alldeles egensin-

◂ Julita skans. Detalj ur akvarell målad av C. R. Forslund. Målningen, som hänger i huvudbyggnadens bibliotek, visar i sin helhet Julita gård samt Nybble och Skansen. Foto: Peter Segemark, © Nordiska museet (NM.0506202).

Skansenstugorna blev starten på Julita gårds eget Skansen, Julita skans. I förgrunden den gamla smedjan som Arthur Bäckström gjorde om till museum, Smedjestugan. Foto: Peter Segemark, © Nordiska museet.

niga utsmyckning och allmogeromantiska miljö. Frågan kvarstår: Vad är det vi ser? Vad är Julita skans?

Privatsamlaren Arthur Bäckström

Arthur Bäckström var en förmögen kulturintresserad stockholmare som förblev ungkarl hela sitt liv. Likt många välbärgade borgare och kulturpersonligheter flydde han kring sekelskiftet 1900 från larmet, smutsen och bråket i staden till det »goda lifvet på landet«. Helt utan staden ville han emellertid inte vara och han behöll sin våning på Grev Turegatan på Östermalm.

Arthur Bäckström, i mitten, tog ofta med sina vänner till Julita skans. Till vänster står ett lusthus med vällingklocka – ett exempel på ett fritt och lekfullt återskapande som genomsyrar hela parken på Julita gård. Fotograf okänd, Julita gårds arkiv.

Arthur Bäckström hade vuxit upp i den våg av både utveckling och tillbakablick som genomsyrade det allt mer industrialiserade Stockholm vid mitten och slutet av 1800-talet. Hans mor Lilly var en av Artur Hazelius närmaste och trognaste sympatisörer, både vad gällde ekonomiskt stöd och personligt engagemang. Under några år satt hon också som ledamot av Samfundet för Nordiska museets främjande – i dag Nordiska museets och Skansens Vänner.

Trettio år gammal, med löjtnantstitel men mer begåvad inom musik och konst, flyttade Bäckström in på Julita gård 1891. Godset ägdes då sedan fjorton år tillbaka av fadern, grosshandlaren Johan Bäckström. Men det var inte av lust att driva ett stort gods

som Arthur arrenderade faderns herresäte – det lämnade han till en godsförvaltare att styra över. Augusta Jonsson, hushållerska under många år, ger en bild av de verkliga motiven:

> Löjtnanten var mycket ute och åkte på somrarna antingen i bil eller med häst och vagn. Han fick ju frisk luft på det sättet, men inte blev det väl någon vidare motion. Det fick han väl när han var ute och strövade omkring i trädgården och tittade på sina Skansenstugor. Trädgård och blommor och planteringar, det var hans intresse det. Men lantbruk ville han helst inte tänka på.

Arthur Bäckström formade herrgårdsbyggnader och park efter eget huvud men i tidens anda. Julita skans, som då omslöts av ett kraftfullt rödmålat plank, var en värld för sig. I den övriga parken anlade han stilträdgårdar, som likt Julita skans bär på samma romantiska tanke att fritt återskapa en dåtid där även samtiden existerade. Målet var inte en korrekt återgivning utan snarare att skapa något vackert. De historiska parkerna fick verka som inspiration snarare än som kunskapskällor. Detta gör dem inte mindre intressanta för oss i dag. Tvärtom är de tydliga exempel på hur de nationalromantiska idéerna kom till uttryck.

Ett eget Skansen blir verklighet

I artikeln i *Östergötlands Dagblad* förklarade Arthur Bäckström hur idén om ett eget Skansen hade blivit verklighet genom en gammal uttjänad smedja som stod nere vid sjökanten.

> Den såg så pittoresk och trevlig ut, att jag mer och mer kom att tänka på hur bra den skulle passa till museum. Och så ställdes smedjan i ordning och jag började samla gamla saker i den. Nu är det den som heter Smedjestugan och utgör en av de förnämsta sevärdheterna i Skansen. Flertalet övriga stugor och bodar ha hämtats hit från de under godset lydande torpen.

Smedjestugan inreddes efter det hemideal som nationalromantiken förordade.
Foto: Peter Segemark, © Nordiska museet.

Smedjestugan hade varit början till Bäckströms privata hembygdsmuseum och han talade här om tiden runt 1907. Redan då kallades området runt omkring för »Julita skans«, vilket tyder på inspiration från Skansen på Djurgården i Stockholm. Arbetena med att ställa i ordning, restaurera samt måla den gamla smedjan hade inletts 1906. Under de följande åren flyttades ett antal ytterligare byggnader dit, inte bara från Julitas egendomar utan även från orter utanför socknen. Byggnaderna anpassades för att stämma överens med den bild som Bäckström ville förmedla med *sitt* Skansen. Det viktiga, återigen, var inte att visa upp originalmiljöer utan

att skapa en trevlig plats, där byggnader och föremål skapade en historisk fond och kunskapsbank till upplevelsen.

Av det skälet blir nog många besökare i dag förvirrade när de kliver in i Smedjestugan. De möts av en teatralisk kuliss, föreställande ett hemideal i allmogeromantisk anda. Storstugan har väggfasta bänkar intill den öppna spisen och tallrikshyllor över de småspröjsade fönstren. En väggfast våningssäng är en ren kuliss; bakom förhänget finns en vägg med knoppbräda för föremål. En smideskrona hänger i taket och mycket textil från tiden ger »hemtrefnad«. I hela stugan finns ett mustigt dekorationsmåleri av blommor och hjärtan på både snickerier och möbler. Tankarna går närmast till Artur Hazelius utställningar av historiska inredningar på Nordiska museet och Karin och Carl Larssons Sundborn.

Det var Bäckström själv som tillsammans med artisten och kyrkokonservatorn Carl Richard Forsslund skapade denna miljö. Om vi i dag slås av hur pietetslöst man behandlade äldre möbler – på ett sätt som inte heller för hundra år sen var korrekt i museisammanhang – så är det viktigt att minnas att Bäckström var väl medveten om sina åtgärder. I *Östergötlands Dagblad* tog han dem i försvar. »Jag vill emellertid påpeka, att byggnaderna här icke alldeles befinna sig i sitt ursprungliga skick«, citerades han, och vidare:

> För att få plats med massan av museiföremål ha nya rum måst inredas, varvid fantasin fått vara avgörande men äktheten och helhetsintrycket torde nog icke härigenom i så hög grad ha skadats.

Reportern biföll:

> Det är förvånansvärt vilken hemtrevnad, som skapats i museets olika lokaler [...]. Man frapperas av trovärdigheten i de gamla rummen [...] där åldriga skamfilade allmogemöbler stå som om de varje dag användes. Vilken förträfflig åskådningsundervisning utföra inte dessa gamla rum och vad ha de ej att berätta för den, som förstår konsten att se och lyssna!

En växande turistattraktion

Julita skans byggdes ut i etapper. Från 1907 och fram till 1911 använde man sig bland annat av dagsverken från boende på Julitas ägor för att flytta husen. Arbetet gick relativt fort och som en första etapp flyttades sju byggnader från ägorna ner till området kring den gamla smedjan. En gödstia med avträde från Vindstugan i Floda socken flyttades också dit. Även fortsättningsvis förändrades byggnaderna när de sattes upp vid Julita skans. Den gamla smedjan skulle representera en allmogebostad och till stugan från Lövhagen byggdes en modern groggveranda ut mot sjön. Backstugan från Lilla Daviken benämndes »soldattorpet« och fick en rikt dekorerad farstukvist med vita snickerier.

Redan från början strömmade besökare hit för att titta, och *Östergötlands Dagblad* skrev att Julita skans hade blivit en kär tillflyktsort för traktens befolkning, oavsett klass och stånd, under

Lövhagsstugan, från torpet Lövhagen, fick en egen groggveranda med tegeltak vid återuppförandet på Julita skans. Fotograf okänd, Nordiska museets arkiv.

somrarna. Titt som tätt kom också långväga besök, ibland stora sällskap på lastbilar från Örebro, Arboga, Köping och Katrineholm med flera städer. Bäckström fick avsluta artikeln oblygt: »Ingen avgift upptages vid Skansens visande. Visserligen kostar den mig mycket pengar och mycket arbete, men det är belöning nog för mig, säger löjtnanten till slut, att folk visar intresse för museet och har nöje av att se det.«

Enligt detta reportage från 1922 hade Julita skans legat rätt i tiden. Människor uppskattade att komma till platsen och intresset för det historiska arvet var starkt – men det var lika viktigt att ha trevligt. Julita skans utvecklades för varje år och växte successivt fram som attraktion.

Allmogevurm och samlande kring 1900

Uppbyggnaden av Julita skans påbörjades under en brytningstid gällande konstnärliga stilepoker. Under slutet av 1800-talet blandades de historiska stilarna inom både möbeldesign och arkitektur. I många länder i Europa hade nationalismens idéer funnits sedan länge. Inom konsten och arkitekturen kom idéerna i uttryck inom nationalromantiken och till detta hörde att uppföra byggnader med material som ansågs vara traditionella för nationen. Trä, tegel och natursten var vanligt förekommande. Allmogestilen och den hantverksmässiga produktionen framhölls också inom konststilen. Julita skans har tydliga drag från nationalromantikens stilideal då de små stugorna inte bara inretts som rena utställningslokaler. De visar egentligen den idealbild av ett hem som rådde vid tiden. Konstnärligt är det en blandning av historiserande stilar uppblandat med måleri inspirerat av allmogestil.

Även insamlandet av föremål i syfte att skapa en historisk kuliss kan ses som ett tidstypiskt uttryck. Vid sekelskiftet 1900 sökte många godsägare och adelsmän påvisa sina släkters höga åldrar och på så sätt hävda rätten att existera i framtiden. Detta kunde rent visuellt visas upp med målningar eller medeltidsinspirerade salar inredda med antikviteter. Ett bibliotek fyllt med gamla böcker, an-

»Gammalt onyttigt skräp« blev en turistattraktion i de trivsamma stugorna. Smedjestugan ca 1915. Fotograf okänd, Nordiska museets arkiv (NMA.0053011).

tika vapen och porträtt av anfäder skapade en känsla av odödlighet. Samlingarna behövde inte vara äkta utan fungerade som legitimerande rekvisita. Ofta blandades kopior med äkta antikviteter. Företeelsen kallas för *show-case* eller *romantic interior* och påkallade ibland särskild expertis med kunskap om antikviteter, historia och inredningskonst.

Sedd på detta vis ger Julita skans – som retorisk föremålssamling betraktad – intryck av att Arthur Bäckström bröt mot gängse normer i sitt samlande. I borgerliga sammanhang samlade män vanligen på mynt, vapen och böcker medan kvinnor samlande på saker som prydde hemmen. Bäckström visade på stort intresse för folklivsforskningen och var mer inriktad på just prydnadsföremål från både allmoge- och borgerliga miljöer. Smedjestugan blev snart fylld av insamlade föremål. Där var saker och textilier i alla vrår och en folkdräkt från Vingåker hängde i kammaren. I stugan från torpet Lövhagen var blandningen delvis en annan, med föremål från både borgarklass och högre stånd.

Och han köpte hela tiden mer. Somligt kom direkt från de arbetslydande på torpen som tillhörde godset, annat från auktioner. I *Östergötlands Dagblad* kan vi läsa om hur Bäckström under femton års tid aldrig försummat de tillfällen som givits honom att förvärva antikviteter. Bäckström berättade själv att han »nog fått lida lite smälek här i orten till följd av min förkärlek för 'gammalt onyttigt skräp'. När folk sedan fått se det 'gamla skräpet' här inne i museet, ha de emellertid börjat ändra mening och numera är det just ingen som skrattar, när jag köper de gamla sakerna.« På en auktion i Österåker ska han ha kommit över femton olika saker för en krona: »Det var en tid det! Nu begärdes nyligen 45 Kronor för en tennskål på auktion. Inte minst gulascheriet med antikviteter under kristiden drev priserna starkt i höjden.«

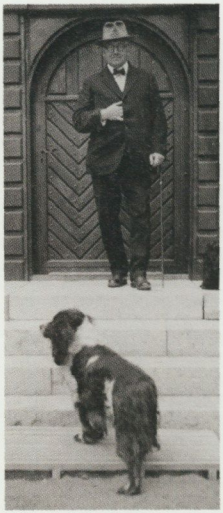

Löjtnant Arthur Bäckström på trappan till sitt museum på Julita gård. Hundarna Tussan och Toppan är med på bilden. Fotograf okänd, Nordiska museets arkiv (NMA.0057546).

En storstilad gåva

Nordiska museet och Skansen var på olika sätt en del av Arthur Bäckströms liv. När han var tretton år gammal öppnade Hazelius den Skandinavisk-Etnografiska samlingen som senare skulle bli Nordiska museet. Det är inte heller svårt att hitta spår på Julita gård som kan härröra från det mer folkliga och pedagogiska Skansen. Men med tiden svängde åsikterna om hur utställningar skulle presenteras för besökarna. Efter Artur Hazelius död blev utställningsprinciperna, med Nordiska museets tjänstemän i spetsen, allt

mer historiskt korrekta och katalogiserande. Det påverkade även Julitas godsherre. När reportern på *Östergötlands Dagblad* frågade om Bäckströms närmaste planer för Julita skans svarade han:

> Mitt önskemål, som jag väl även skall söka realisera, är att få samlingarna ordnade efter fullt vederhäftiga principer. Fördenskull har jag någon gång tänkt hitkalla en på området framstående vetenskapsman. I sitt nuvarande skick gör det rikhaltiga materialet, sammanfört som det är utan genomfört urval litet för mycket intryck av mixtum compositum. Av en hel del saker finnas många exemplar utställda, vilket är onödigt och icke heller har deras ordnande i rummen skett efter några strängare museala principer. Naturligtvis skulle en katalogisering och schematisering av samlingarna ge dem i sin helhet ett ökat värde.

Kanske var kontakten med Nordiska museet redan då tagen. Från 1926 vistades i vilket fall en amanuens (museiassistent) ständigt på Julita gård enligt Bäckströms önskan. Under samma tid blev det klart att Nordiska museet skulle få ärva hela gården, med mark och utgårdar, totalt 2 200 hektar. Men det hölls hemligt ytterligare några år fram till 1931.

Reportern på tidningen fick också ta del av en dröm som grodde hos Arthur Bäckström: »Så har jag hyst en annan stor plan, som ännu så länge fullständigt hänger i luften men som ligger mig varmt om hjärtat: att en gång i framtiden uppföra en byggnad, modellerad efter Julita gård, sådan denna tedde sig på 1600-talet.«

Skansenmuseet

Med hjälp av Nordiska museet realiserades planen på en stor, ny museibyggnad – Skansenmuseet. Som en etapp två i utvecklingen av Julita skans påbörjades bygget 1926. Hur det gick till när Skansenmuseet ritades beskrivs i en artikel om Julita gårds byggmästare Alfred Gustafsson ur en okänd tidning från 1940-talet. Han berättade där att Bäckström visserligen kallade till sig en del arki-

Skansenmuseet. Arthur Bäckström själv och gårdens byggmästare Alfred Gustavsson var »arkitekter« till det egensinniga bygget. Foto: Peter Segemark, © Nordiska museet.

tekter men att han förkastade alla förslagen. Det hela slutade med att byggnaden blev ett verk av Gustafsson och Bäckström själv. Resultatet blev en på många sätt egensinnig byggnad med ett centralt placerat atrium och en gårdskyrka sammanlänkade av en klostergård. Allt stod klart 1932.

Interiört är museet lika iögonfallande. Från entrén öppnar sig ett atrium med mörkbruna träpelare kring en försänkt fontän. Rakt ovanför är taket höjt i ett tornhus med perspektivmålning över Julitabygden. Det hela ger intryck av att både vara byggt för att imponera och ge en lite intim nationalromantisk villakänsla. Från början visades här i två våningar stilhistoriska rum och yrkes- och hantverksspecifika utställningar, exempelvis för fiske och krukmakeri. I dag är museet delvis förändrat vad gäller utställda föremål, men rummen är till större delen intakta och de minutiöst iordningställda stilrummen kan fortfarande studeras. Dessa iordningställ-

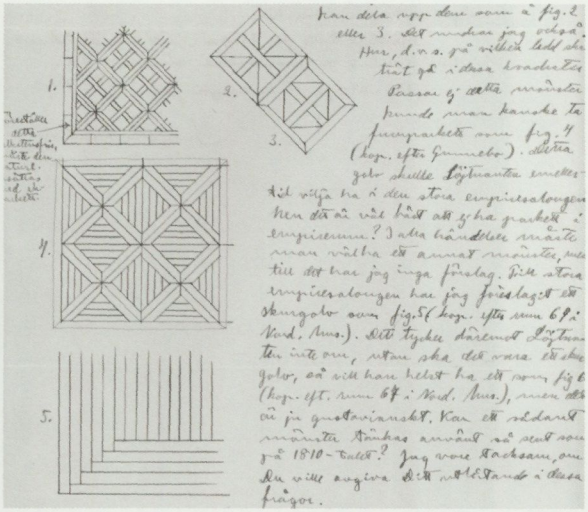

Nordiska museets personal var redan från 1920-talet och fram till övertagandet på plats på Julita gård. Fotograf Karl Ramsell, Nordiska museets arkiv.

Till höger. Brevet från Nordiska museets Sven Drakenberg skvallrar om ett inte alltid smärtfritt samarbete med godsets ägare. Nordiska museets arkiv.

des av Nordiska museets personal efter tjänstemännens dåvarande principer för utställningar.

Nordiska museet och Arthur Bäckström lade ner stort arbete på Skansenmuseet. Det var säkert ett givande och tagande från båda håll. Bäckström, som förverkligade en dröm, var van vid att ha sista ordet medan arvtagarna måste se till att bygga något som de kunde stå för professionellt sett. Att arbetet inte var smärtfritt förstår vi av ett brev från dåvarande amanuensen Sven Drakenberg i sitt brev till Sigurd Wallin i november 1929:

> Vi skulle ha ett ekparkettgolv i den gustavianska sängkammaren, och jag har föreslagit mönstret på fig. 1 (kop. efter Gunnebo). Det är emellertid svårt att få virke till kvadraterna. Löjtnanten undrar, om man kan dela upp den som å fig. 2 eller 3. Det undrar jag också. Hur, d.v.s. på vilken ledd skall trät gå i dessa kvadrater?

Passar ej detta mönster kunde man kanske ta furuparkett som fig. 4 (kop. efter Gunnebo). Detta golv skulle Löjtnanten emellertid vilja ha i den stora empiresalongen. Men det är väl bäst att ej ha parkett i empirerum? I alla händelser måste man väl ha ett annat mönster, men till det har jag inga förslag.

Till stora empiresalongen har jag föreslagit ett skurgolv som fig. 5 (kop. efter rum 69 i Nord. Mus.). Det tycker däremot Löjtnanten inte om, utan ska det vara ett skurgolv, så vill han helst ha ett som fig. 6 (kop. efter rum 67 i Nord. Mus.), men det är ju gustavianskt. Kan ett sådant mönster tänkas använt så sent som på 1810-talet?

Jag vore tacksam, om Du ville angiva Ditt utlåtande i dessa frågor.

Drakenberg berättade vidare om att en del möblerings- och monteringsarbeten i museet och på »Skansen« skulle utföras, men att dessa fick vänta tills Arthur Bäckström skulle resa bort om en tid: »så får jag göra det litet mera ostört«. Brevet avslutas med en inblick i amanuensens liv på Julita gård, också utanför arbetstid: »Allt står väl till i alla fall, och Löjtnanten rådfrågar mig om allt möjligt ifrån korsord till testamentesangelägenheter. I går ramlade Tussan [en av Bäckströms hundar] utför vindstrappan, när jag skulle hjälpa ner henne. Det var tur, att hon klarade sej, annars hade jag knappt vågat stanna kvar här!«

Julita skans expanderar

Nordiska museets roll var stor även i de planer som drogs upp på ytterligare utveckling av området Julita skans under slutet av 1920-talet. Andreas Lindblom, styresman för Skansen och Nordiska museet från 1929 till 1956, berättade om det i sina memoarer:

Under medverkan från olika forskare, främst Sigurd Erixon och Sigurd Wallin, blev gården på berömvärt sätt studerad och inventerad. Stora planer välvdes för detta »Skansen«, en hel sörmländsk bondgård med alla sina ekonomibyggnader skulle sålunda uppföras i parken.

Karta över Julita gård. Inom det markerade området växte Julita skans fram i takt med att fler byggnader flyttades till gården.

Kuskbostaden, Abottshuset och Tegelbruket skulle inkorporeras i området och en typisk gård från Södermanland var planerad att uppföras. Idéerna om Sörmlandsgården förverkligades aldrig. I stället fortsatte expansionen av Julita skans österut med ett gästgiveri som flyttades från Biby nära Eskilstuna. Kring gästgiveriet placerades även andra byggnader för att skapa en gårdsmiljö. Till dessa hör en stuga från torpet Ovankil och en visthusbod från torpet Bryntorp. 1933 kompletterades gårdsmiljön kring gästgiveriet med ett magasin från Åkerö. Längre österut placerades ett hus från prästbostället Bäck. Byggnaden hade fungerat som stall och loge, men Bäckström inredde det till en samlingslokal. Bäckstugan, som den döptes till, invigdes 1935 och var den sista byggnaden som flyttades till Bäckströms Julita skans.

Smedjestugans interiör är till största delen bevarad. Med en varsam förtätning av textilier och föremål återskapas framför allt den allmogeromantiska känslan. Foto: Hannes Andersén, Nordiska museet.

Nordiska museet som ägare

Arthur Bäckström avled i december 1941 efter många års sjukdom. I de tidiga Skansenstugorna mötte fortfarande allmogekultur det samtida inredningsidealet i början av 1900-talet. Vid det officiella övertagandet 1944 hade idealen förändrats och Nordiska museet hade nu fria händer att förvalta arvet. Museet valde att visa en mer autentisk bild av allmogekulturen. Successivt plockades vissa detaljer som Arthur Bäckström lagt till husen bort, framför allt exteriört. Stugornas snickarglädje och Lövhagsstugans groggveranda ansågs inte tillhöra allmogekulturen och togs därför bort. Det staket som omgärdade Julita skans revs. Det är tydligt att Nordiska museets ambitioner var att få Julita skans att likna Skansen i Stockholm, som då fortfarande var integrerat med museet. Under 1900-talets senare del förändrades tankarna kring Julita gård och dess skans ytterligare.

I dag arbetar Nordiska museet med fokus på *hela* Julita gård, såväl herrgårdsmiljön som åker- och skogslandskap, som ett uttryck för en välbevarad historisk storgodsmiljö från tiden omkring 1900. I det arbetet ingår i högsta grad Julita skans eftersom det finns ett stort värde i att bevara den allmogeromantik som blommade ut i och kring stugorna där. Sedan 2007 pågår ett projekt med att återskapa vissa delar som försvunnit under årens lopp, innefattande såväl exteriör som interiör restaurering av stugor och bodar. Lika viktigt är det arbete som läggs ner på trädgården kring husen, med restaurerade rabatter och nyplanterade ekar.

Riktigt allt kan inte återställas med fysiska rekonstruktioner men det är inte heller det viktigaste. I dag har vi uppgiften att förmedla helheten på flera sätt, inte minst via Arthur Bäckströms tidsenliga entusiasm över det förgångna, där det viktigaste inte alltid var äkta i sak utan i hjärtat. Med den största lust att levandegöra historien för folket är föregångaren Artur Hazelius med sitt livsverk Skansen alltid närvarande.

Foto: Marie Andersson, Skansen.

SKANSEN

VINTERTID: STORT FRILUFTSMUSEUM
NORDISKT IDROTTSLIF

SKIDÅKNING EFTER REN OCH HÄST, PULKAFÄRDER EFTER REN, KÖRNING MED ESKIMÅ-HUNDAR, KÄLKBACKSÅKNING O.S.V. ZOOLOGISK TRÄDGÅRD.

»Världens första friluftsmuseum«

Skansen som internationell förebild

STEN RENTZHOG är f.d. chef för Stiftelsen Jamtli och Nordiska museet.

När man försökte få till stånd ett nordtyskt friluftsmuseum i mitten av 1950-talet hade initiativtagarna svårt att få gehör. Frågan löstes när man chartrade skeppet Nordland och bjöd alla berörda på en resa till Stockholm och Skansen. Resultatet blev det stora schleswig-holsteinska friluftsmuseet i Kiel. Det var varken första eller sista gången som Skansen fick stå modell. Friluftsmuseet i Kiel kan tvärtom inordnas i en rörelse med tusentals verksamheter, från små bygdemuseer till gigantiska anläggningar, tio eller tjugo gånger så stora som förebilden.

Att mängden av *svenska* friluftsmuseer och hembygdsgårdar är en funktion av Skansens framgångar är välkänt. Ibland har förebilden följts så nära att hembygdsgården fått en onaturlig placering på en höjd ovanför den övriga bygden, i några fall till och med på en plats som av gammalt kallats »skansen«. Skansens *internationella* inflytande är inte lika känt – men kan betraktas som en betydande exportframgång. Artur Hazelius skapelse fick snabbt nästan ofattbart många besökare och ryktet om »världens första friluftsmuseum« spred sig som vinden. I den här artikeln tecknas en övergripande bild av detta internationella museilandskap.

◂ Skansens första konstnärliga affisch, ritad av Gustaf Ankarcrona, februari 1901. Foto: © Nordiska museet (NMA.0027964).

Den första vågen

Även om man kan diskutera vilket friluftsmuseum som *egentligen* var först, har museihistorikerna aldrig tvekat om att »friluftsmuseernas första stora grundläggningstid« började med Skansens öppnande 1891. Inom kort fanns efterföljare i de övriga nordiska huvudstäderna, och även många regionala friluftsmuseer har en tillkomsttid före 1914. Hans Aall, som grundade Norsk Folkemuseum, har berättat hur han länge hade upprörts över allt gammalt som försvann och en dag stötte på en tidningsartikel om Skansen – och plötsligt insåg vad han ville göra. För att få stöd placerade han bilder från Skansen i huvudstadens skyltfönster och berättade om det på möten och i pressen. Ungefär samtidigt började Skansens genomslag märkas även i andra delar av Europa, även om första världskrigets utbrott hindrade tillkomsten av ett stort antal friluftsmuseer i flera länder. Utöver några tyska och polska småmuseer med en hembygdsgårds storlek hann bara två förverkligas före kriget.

Livligast var intresset i Tyskland, där Artur Hazelius genom resor och brevväxlingar hade livliga förbindelser. Grunden till Skansens internationella berömmelse lades av de tyska författare, journalister och kulturpersoner som lockades till Stockholm. Böcker och artiklar utmålade Skansen som »utan motsvarighet i världen«, »epokgörande« och »en ouppnåbar förebild«. Författaren Louis Passarge hyllade rentav Skansen som ett nordiskt Pompeji. Precis som man där kunde uppleva antikens kultur, så skulle de skandinaviska folkens kultur leva vidare genom Hazelius skapelse. Snart kom konkreta museiförslag.

I våra dagar är det radikala draget i den tidiga hembygdsrörelsen bortglömt. Därför bör det nämnas att det inte bara var i konservativa kretsar som Skansen sågs som en förebild. Enligt socialdemokratiska röster skulle ett »tyskt Skansen« bli som en »folkhögskola« för de arbetande klasserna. Den senare revolutionären Karl Liebknecht ville lägga Skansen till grund för preussisk kulturpolitik. Vad som särskilt prisades var Skansens kombination av kul-

Illustration av Oktorpsgården, utförd av Folke Hoving. Ur *Bilder från Skansen*, utgiven av Artur Hazelius 1898.

turhistoria med djur och natur – en tanke som senare kom helt i skymundan. Med hänvisning till denna målsättning byggdes 1909 kontinentens första större friluftsmuseum i Königsberg, Ostpreussens huvudstad, invid stadens zoo.

Stor uppmärksamhet väckte Skansen också i Nederländerna. Ledande holländska kulturpersonligheter reste till Sverige för att se museet. Liksom i Tyskland hyllade man de pedagogiska inslagen och man tog också upp tanken med Hazelius motto »Känn dig själv«. Denna målsättning förenades med viljan att rädda äldre be-

byggelse. Efter många, utförligt dokumenterade resor till Skansen och övriga Skandinavien öppnade 1918 det nederländska friluftsmuseet i Arnhem – i dag ett av Europas ledande. Att just det museet kunde förverkligas berodde på att Holland var neutralt under kriget.

Så lyckligt gick det inte i Central- och Östeuropa, där kriget avbröt alla förberedelser. Ett flertal friluftsmuseer kunde ha öppnat inom Österrike-Ungern, där både staten och nationella minoriteter från ömse håll såg möjligheter i Skansenidén som en identitetsskapande kraft. Närmast förebilden kom förslaget till museum i Linz. Här följde man i detalj Hazelius i spåren, med utsiktstorn, djur och natur, restaurang och till och med en konserthall. Husgrupperna skulle skiljas åt av skogsridåer, så att byggnader från kejsardömets olika delar inte skulle störa varandra. Andra städer som var på väg att få stora friluftsmuseer var Prag, Budapest, Czernowitz (Tjernivtsy, huvudstaden i den österrikiska delen av Ukraina) och Graz, i ett par fall även de med djurpark. Också i Ryssland tog man intryck av Skansen. Särskilt aktiva var lokalpatriotiska kretsar i Baltikum och Polen.

I Storbritannien föranledde Skansen en intensiv diskussion, men framför allt i museikretsar. Eftersom England inte hade några museer för folkkultur utan bara för »the ruling elite« och främmande kulturer, förenades tanken med drömmen om ett kulturhistoriskt museum i Nordiska museets efterföljd. Diskussionen kom så långt att The Museums Association 1912 utsåg en kommitté som skulle verka för tillkomsten av ett nationellt friluftsmuseum för Storbritannien intill Crystal Palace i Hyde Park i London.

Efterföljare och medtävlare

Bakom den tidiga uppmärksamhet som Skansen fick fanns grundarens energi och enastående känsla för marknadsföring. Svenska och utländska journalister, författare och kulturpersonligheter bjöds in och lät sig inspireras till att skriva hänförda böcker och artiklar, inte minst om Artur Hazelius förtrollande personlighet.

Miljöer från friluftsmuseet i Rumšiškės, Litauen. Ovan en gård från Kaišiadorys-distriket i centrala Litauen, nedan en byggnad från Samogitien i Östersjöregionen. Foto: Wikimedia Commons.

Akvarellen »Arthur Hazelius Skansens skapare«, utförd av Fritz von Dardel 1896. Foto: Hans Koegel, © Nordiska museet (NMA.0076816).

Inte sällan blev de så påverkade att de använde hans egna ord och formuleringar.

Men Hazelius fick också kritik, särskilt inom Norden. I Köpenhamn, Oslo (Kristiania) och Lund ansåg museikollegerna sina museer vara bättre. Framför allt kritiserade man det som grundaren av det danska Frilandsmuseet kallade för Hazelius »tillfälliga hopplock« och »halva förlustelseapparat« – en brist på ett sammanhållande koncept. Få friluftsmuseer utanför Sverige kom att godkänna Skansens programverksamhet och folkliga upptåg.

I Oslo och Arnhem följde man till en början Hazelius nära i spåren och planerade museerna för en bred, folklig programverksamhet, men i båda fallen stramades målsättningen åt efter öppnandet. En förklaring finns i den mer ortodoxa anda som började dominera museerna efter sekelskiftet och som också tog sig uttryck i att utställningarna på Nordiska museet *inte* kom att byggas enligt grundarens visioner. Ingen museichef ville bli beskylld för ovetenskaplighet, och när freden kom 1918 hade man därför gått miste om mycket av den mångfald som fanns i friluftsmuseernas barndom. Vad man nu framför allt tog efter var att bygga ett museum med flyttade byggnader och Skansens planering som en vacker park med vindlande småvägar. Friluftsmuseerna utvecklades på så vis till stillsamma parkmuseer, där publiken skulle gå runt och jämföra gamla byggnader från olika tider. Bara vid särskilda festdagar kunde museerna leva upp, men då inte i de gamla husen utan vid museets friluftsscen.

Planeringen av nya friluftsmuseer tog likafullt fart igen – tills ett nytt världskrig kom i vägen. Först ut var Riga och tjeckiska Roznov, båda med direkta band till Skansen. Det tjeckiska museet var avsett som ett »tjeckoslovakiskt Skansen« även om grundarna inte ville kalla det för »friluftsmuseum« utan föredrog »museum i naturen«. Ännu starkare var behovet att markera egenart i Bukarest, där grundaren av »bymuseet« noga framhöll att man inte såg något tidigare friluftsmuseum som förebild, »varken Skansen, Bygdö eller Lillehammer«. Dessa sågs som alltför romantiska och etnografiska, mer inriktade på museala värden än på dagens människor och deras liv. Målsättningen med bymuseet var i stället att vara »ett sociologiskt museum över en samtida rumänsk by«.

Problem kunde det ha blivit när Nordiska museets och Skansens styresman Andreas Lindblom uppvaktades av generaldirektören för de preussiska museerna. Ärendet var att »vår Führer« skulle fylla femtio år 1939 och att man diskuterade en lämplig gåva från det tyska folket. Kanske ett tyskt Skansen? Varje »gau« i Tyskland skulle välja ut en typisk bondgård till ett friluftsmuseum nära Berlin. I *Fataburen* 1949 berättar Lindblom hur han försökte avråda,

Friluftsmuseet Dimitrie Gusti i Bukarest, Rumänien. Foto: Wikimedia Commons.

och hur han sammanfattade: »Man kan inte kopiera ett (organiskt framvuxet) konstverk som Skansen, allra minst på ett och ett halvt år«. Planerna grusades av den politiska utvecklingen – femtioårsdagen inföll kort före krigsutbrottet. Varken detta eller något annat av mellankrigstidens friluftsmuseiprojekt kunde fullföljas. Men i två viktiga fall kom man så långt att ritningarna kunde ligga till grund för ett senare förverkligande.

Skansen som tolkningsobjekt

Upprepade resor till Skandinavien inspirerade till drömmar om »en liknande samling historiska byggnader« i Wales. En avgörande knuff framåt fick man där 1930, då Nordiska museet och Skansen medverkade vid en museikonferens i Cardiff. Följden blev ett förnyat Stockholmsbesök och därefter markförvärv, med målsättningen att skapa »ett Wales i miniatyr«. En av de egenskaper hos Skansen man särskilt tog fasta på var att visa alla samhällsklasser, »rich and poor alike«. Av detta samarbete blev efter kriget ett av Europas populäraste friluftsmuseer.

En annan Skansenbesökare var den berömde museimannen Oskar von Miller, grundare av det teknikhistoriska Deutsches Museum i München. En av hans idéer var att komplettera sitt museum med en friluftsavdelning men det visade sig svårt. I stället blev han idégivare till ett teknikhistoriskt friluftsmuseum i den westfaliska staden Hagen, planerat före kriget men öppnat först i början av 1960-talet. Arne Biörnstad från Skansen kom dit och inspirerades i sin tur till Skansens industrihistoriska avdelning. Så slöts en av många cirklar.

Först vid den här tiden hade återuppbyggnaden efter kriget kommit så långt i Europa att de uppskjutna friluftsmuseiplanerna kunde börja realiseras. Ett av de första var nordirländska Ulster Folk and Transport Museum, som av sin förste chef George B. Thompson fick uppgiften att, med historiens hjälp, överbrygga konflikter och skapa förståelse mellan Nordirlands stridande grupper. I detta sammanhang tolkades Skansen och Hazelius strävan att skapa nationell gemenskap in i arbetet. Thompson anknöt uttryckligen till Hazelius tankegångar: friluftsmuseets uppgift är att ge förståelse och visa alla sidor av historien, »icke-materiella lika väl som de materiella«, som han skrev. Förtrytsamt hävdade Thompson att »många friluftsmuseer är inspirerade av Skansen snarare än av hazelianska principer«.

Vid det sydengelska friluftsmuseet Weald and Downland känns frändskapet med Skansen ännu tydligare – föga förvånande efter-

som det planerades med direkt hjälp från Skansen. Likaså blev Skansen en direkt referens när man diskuterade bevarandet av de industrihistoriska lämningarna kring Ironbridge. Dessa skulle utvecklas till en »rekreationsanläggning [...] som Skansen«. Här var det alltså Skansen som turistattraktion man utgick ifrån. Annorlunda var det vid det jättelika Beamish utanför Newcastle. Grundaren fick ett stipendium för att se skandinaviska friluftsmuseer men föredrog norska Maihaugen som förebild.

Landskapsmuseerna

På kontinenten började synen på Skansen att förändras. Hänvisningarna till Skansen och resorna dit gjordes inte längre för att finna förebilder utan för att studera friluftsmuseernas urmoder. Skansen var ett magiskt varumärke, synonymt med begreppet friluftsmuseum, som man måste ha sett för att kunna argumentera i endera riktningen.

Låt oss därför återvända till Kiel. Visserligen tog man sin utgångspunkt i Skansen, men planeringen av det schleswig-holsteinska friluftsmuseet kom inte att följa tidigare mönster. Det blev i stället ett av många som byggdes med belgiska Bokrijk som förebild. Bokrijks inflytande berodde – som i Skansens fall – mycket på grundaren Jozef Weyns ovanliga förmåga att förmedla sina idéer till andra. Också han hade ingående studerat Nordiska museet och Skansen: förebildens dräktklädda stugvärdar, musik, dans, folkfester och återupplivande av äldre hantverk – allt detta såg han som en viktig del av det blivande museet. Ett museum, särskilt ett friluftsmuseum, ska vara så levande som möjligt, skrev han. Utan det mänskliga elementet saknas kontakten med husens invånare.

Riktigt så blev det inte. Kanske hann Weyns aldrig längre än till byggnadsfasen. Sin betydelse fick Bokrijk därför i stället genom sin blotta storlek och Weyns sätt att planera det. Här fanns gott om mark, och det blivande »folkhemmet i Bokrijk« kunde därför bli det första museet med hela rekonstruerade byar. »För första gången i Västeuropa användes ett nytt system, dvs. varje byggnad

Sajalabohus på Giorgi Chitaia friluftsmuseum i Tbilisi, Georgien. Vid den megreliska byggnaden från 1800-talet får besökare lära sig mer om traditionellt liv och arbete. Museet grundades 1966 av den kände georgiske etnografen Giorgi Chitaia. Foto: Wikimedia Commons.

är inte bara en enhet i sig, utan ingår i ett större sammanhang, en by«, skrev Weyns.

Under 1960- och 70-talen grundades rader av liknande jättelika friluftsmuseer i Tyskland och dess grannländer – i Italien och Frankrike dock bara i tysktalande områden. De kallades *bymuseer* och hade husklungor i realistiska landskap, ibland med realistiska avstånd emellan. Skansen, Arnhem och andra föregångare ville man nu närmast se som etnografiska museer med byggnader som museiföremål, vackert utplacerade i en park och utan inbördes sammanhang.

Frånsett storleken bör skillnaderna dock inte överdrivas. Strävan efter hela miljöer fanns hos nästan alla, från Hazelius och hans närmaste efterföljare, fram över mellankrigstiden. Och redan han försökte placera byggnaderna i de delar av museiområdet som bäst

motsvarade deras ursprungsmiljö. Men sällan eller aldrig hade man tillräckligt med mark. Det som i första hand skiljer de efterkrigstida museerna från de förkrigstida är nog därför bilismen, som möjliggjorde lokalisering utanför städerna där det fanns mera mark.

Skansenologi

Att så många nya friluftsmuseer grundades på bara några få årtionden kan delvis hänga samman med en internationell museideklaration, skriven vid ett möte som hölls i Stockholm, Köpenhamn och Århus 1957. Deltagarna kom från fjorton länder, däribland Frankrike, Spanien, Indonesien, Israel och Turkiet. Med hänvisning till Hazelius och Stockholm rekommenderades varje land att anlägga ett centralt friluftsmuseum för att bevara folkliga byggnader. För att riktigt inspirera nämnde man att Skansen hade drygt två miljo-

Miljöer från friluftsmuseet Skanzen i Szentendre utanför Budapest, Ungern. Foto: Wikimedia Commons.

ner besökare i ett land med bara sju miljoner invånare. Särskild betydelse fick deklarationen i det kommunistiska Östeuropa. Redan samma år publicerades den två gånger i polska facktidskrifter, och omedelbart efteråt grundades det första större polska friluftsmuseet i Sanok i sydöstra Polen. Det följdes snart av flera, främst efter bymuseets modell med separata byar från olika landsdelar.

En avvikelse från väst är hur de östeuropeiska museerna ofta anknöt till 1890-talets Skansen, med patriotism, folkliga traditioner, folkdräkter, folkdans och stora folkfester. Och mest anmärkningsvärt: I flera av dessa länder hade *skansen* eller *skanzen* tidigt blivit ett låneord, synonymt med ordet *friluftsmuseum*. Även när museerna heter något annat, blir det i folkmun lätt »skansen«. I just Polen blev »skansenologi« eller *skansen museology* ett nytt kunskapsområde. En ledande roll spelade Sanokmuseets chef, Jerzy Czajkowski, som också var ordförande i en statlig friluftsmuseikommission. Genom polska och internationella konferenser försökte han höja friluftsmuseernas status och gav även ut en skriftserie, »Acta Scansenologica«, och en katalog (på polska) över samtliga de 2 045 europeiska friluftsmuseer som han lyckats spåra.

»Livets sanna värden«

Friluftsmuseer finns nu i nästan alla delar av världen. Många finns i Japan och Australien, och allt fler i Afrika. I enstaka fall har Skansen aktivt medverkat vid tillkomsten. Längst friluftsmuseitradition utanför Europa har USA, där ett par stora museer etablerades redan under mellankrigstiden. Även här har man alltid satt en ära i att känna till Skansen, »prototypen för ett agrart friluftsmuseum«, och att någon gång i livet ha varit där.

Liksom i Europa kom i USA en våg av nya museer efter kriget. Men verksamheterna där blev helt annorlunda än i bymuseerna. De amerikanska friluftsmuseerna blev mycket mer levande, med rollspel och fungerande gårdsmiljöer – *living history*. Återigen åberopade man Hazelius som inspirationskälla såtillvida att man på Skansen kunde lära med alla sinnen och med både känsla och in-

Friluftsmuseet i Arnhem bjuder på både stadsmiljöer och mer lantliga idyller. Torget där olika butiker finns inrymda lockar besökarna till både lek och vila. Foto: Wikimedia Commons.

tellekt. Inspirationen till trots var det sällan som de amerikanska museerna kom till efter direkta kontakter med Skansen.

Ett undantag är dock Old World Wisconsin, vars historia började med att arkitekten Richard Perrin 1953 kom till Skandinavien för att se Skansen och dess systermuseum i Köpenhamn. Det ledde till brevkontakter och fortsatta studier av europeiska friluftsmuseer, allt sammanfattat i en bok som han gav ut strax före museets invigning 1976 – en sorts testamente över användningen av en idé. Old World Wisconsin är sannolikt också det amerikanska museum som är mest likt de europeiska. Landskapsmuseernas mönster med husgrupper i skog passade utmärkt för Perrins målsättning att visa

Friluftsmuseet i Arnhem. Foto: Wikimedia Commons.

immigrantgruppernas olika kulturer. En planerad svensk husgrupp blev tyvärr inte förverkligad, däremot en finsk, en dansk, en norsk och många andra. Även i museets målsättning kan man skönja ett eko från Hazelius, som när Perrin skrev att museet inte bara skulle visa arkitekturen utan också levnadssättet och atmosfären.

Ett levande museum

Richard Perrins perspektiv är högaktuella i dag, även vid de mest »vetenskapliga« museerna, när upplevelser, känslor och deltagande åter är i ropet. Förebilden är i detta sammanhang inte längre 1900-talets Skansen utan 1890-talets. Vid två av vår tids ledande friluftsmuseer internationellt sett, i danska Århus respektive holländska Arnhem, är och förblir Artur Hazelius fältrop om »ett levande museum« en ledande princip. Även i detalj lever Skansens legat kvar. Många museer har tagit efter temat *födelse och död* i gårdarna – liksom julmarknaden.

Vi kan också fundera över vad man *inte* har tagit efter på andra håll. Djurparken har i de allra flesta fallen valts bort, programverksamheten likaså. En bestående skillnad mellan svenska och flertalet utländska friluftsmuseer är därför öppenheten för samverkan med utomstående arrangörer. Här finns, allt sammantaget, en nyckel till ytterligare utveckling, om inte annat för att Skansen ännu efter 125 år hör till de museer som har högst besökssiffror.

Vilken är slutsatsen? Kanske att Skansen inte längre är »utan motsvarighet i världen« men ändå en sällsamt lysande stjärna. Richard Perrin var något på spåren när han knöt strävan efter framgång till att publiken måste känna deltagande och helt enkelt ha roligt. Genom sin tolkning ställde han en diagnos på den moderna eran: »Besökaren ska finna förströelse och avkoppling från sin hektiska [...] vardagstillvaro och åter få upp ögonen för livets sanna värden.«

»Ett Skansen i Danmarks andra stad«

Om Den Gamle By i Aarhus

THOMAS BLOCH RAVN er direktør for Den Gamle By og tidligere præsident for Association of European Open Air Museums.

»Et Skansen i Danmarks andra stad«. Sådan kaldte intendent ved Nordiska Museet og Skansen, Gösta Selling, det aarhusianske søstermuseum, da han i en artikel i Stockholms Tidningen fra 1934 hyldede Den Gamle By i anledning af museets 25-års jubilæum. Han havde da besøgt Den Gamle By adskillige gange, ligesom Den Gamle Bys grundlægger Peter Holm også havde besøgt Skansen.

Museumsskandinavisme i 1920erne og 30erne

For Den Gamle Bys vedkommende kan kontakten med Skansen og Nordiska Museet føres helt tilbage til museets grundlæggelse i forbindelse med Landsudstillingen i Aarhus i 1909.

Da Den Gamle Bys direktør Peter Holm tre årtier senere, i 1939, bød velkommen til fejringen af 30 året for museets grundlæggelse, nævnte han først og fremmest Skansen i Stockholm og Maihaugen i norske Lillehammer som vigtige støtter og inspirationskilder i arbejdet med at skabe Den Gamle By. »Allerede ved Borgmestergårdens første tilsynekomst på Landsudstillingen 1909 gav mænd

◂ Algade i Den Gamle By, som den har set ud siden ca 1920. Foto: Knud Nielsen.

Museumsfolk samlet i Den Gamle By i 1939. Som nummer tre fra venstre ses Peter Holm. Den unge mand midt i billedet er Gösta Selling og til højre ses, med siden til, Skansens styresmand Andreas Lindblom.

fra Nordiska Museet os venlige opmuntringer«, fortalte han, »og således er det blevet ved – med voksende styrke«.

Blandt jubilæumsgæsterne var bl.a. Skansens og Nordiska Museets styresmand, professor Andreas Lindblom og direktøren for Stockholms Stadsmuseum, Gösta Selling, som under sin ansættelse ved Skansen og Nordiska Museet frem til 1937 havde været en central person i realiseringen af 1930ernes store udviklingsplaner på Skansen, herunder ikke mindst Skansens stadskvarter.

Jubilæet i 1929 faldt sammen med et møde i Skandinavisk Museumsforbund, og det var en imponerende kreds af museumsfolk fra hele Norden, der i dagene 1. og 2. september 1929 holdt deres møde i Den Gamle By. Heriblandt fire af de store friluftsmuseers grundlæggere, Georg Karlin fra Kulturen i Lund, Hans Aall fra Norsk Folkemuseum, Anders Sandvig fra Maihaugen samt naturligvis Peter Holm fra Den Gamle By.

Korrespondance i Den Gamle Bys arkiv viser, at der var et tæt netværk blandt friluftsmuseernes ledende personer. Et netværk som både var professionelt og fagligt, men som i flere tilfælde også i høj grad bar præg af personlige venskaber.

Hele Sverige og hele Danmark

Skansen er som bekendt blevet et begreb, som i flere lande, og navnlig i Østeuropa, bruges synonymt med ordet friluftsmuseum. Mere præcist refererer det til det forhold, at Skansen som det første museum lagde vægt på at give et billede af hele Sverige med bygninger og historiefortællinger fra alle landets regioner.

I den artikel, der har givet titel til mit bidrag til denne bog, beretter daværende intendent Gösta Selling om Den Gamle By i anledning af museets 25 års jubilæum. Når han bruger begrebet Skansen om Den Gamle By, tænker han især på Peter Holms ambition om ikke bare at fortælle hjembyen Aarhus' historie, men alle de danske købstæders historie – akkurat på samme måde, som Skansen viser et billede af hele Sverige med alle landets regioner.

Gösta Selling, som var en nær ven af Peter Holm, fortæller at vennen var dybt betaget af det storværk, som han så realiseret på Skansen. Han erkendte ifølge Selling, at han var »et stadsbarn med interesse for stadskultur« og derfor skulle det være hans ambition »at kalde den danske stad til livet«. Allerede i 1934 var det stort set lykkedes, mener Gösta Selling. »Denne i Peter Holms ögon tydligen blygsamma uppgift skulle väl för de flesta tett sig övermäktig, men faktisk är idéen nu, endast et kvartsekel senare, stort sett genomförd«.

Købstadmuseum og stadskvarter

Skansen og de øvrige nordiske friluftsmuseer bestod næsten udelukkende af landbygninger fra den førindustrielle periode. Kun Karlin i Lund havde på Kulturen enkelte stadsbygninger, men ikke noget egentligt stadskvarter.

Under besøget i Den Gamle By så de nordiske museumsfolk for første gang et friluftsmuseum, der ikke fokuserede på landbygninger, men på stadens kulturhistorie, og som allerede på det tidspunkt, i 1929, fremstod som en hel lille købstad.

Centrale aktører fra Bergen fortæller, at det var på dette møde, at ideen til Gamle Bergen blev født, og deltagere fra Finland har fortalt, at Hantverksmuseet Klosterbacken i Åbo her kom vigtige skridt nærmere sin virkeliggørelse. Det var også her Andreas Lindblom og Gösta Selling, de senere skabere af Skansens stadskvarter, for første gang oplevede, hvordan et stadskvarter kunne tage sig ud i virkeligheden.

Siden kom også Gamla Linköping til, og den senere mangeårige direktør Gunnar Elfström fremhæver Den Gamle By og Skansens stadskvarter som de vigtigste inspirationskilder.

Skansen er mangfoldig

Skansen er mangfoldig og består af langt mere, end de fleste kolleger fra friluftsmuseer forestiller sig, når de besøger stedet første gang.

Ved mit første besøg for snart 20 år siden, kendte jeg som udgangspunkt kun Skansen som et friluftsmuseum med bygninger fra hele Sverige og formidlere, som var klædt i dragter fra de regioner, hvor husene kommer fra. Herunder naturligvis også stadskvarteret, og jeg var bekendt med, at det især rummer huse fra Stockholm. Kort sagt kendte jeg Skansen som et friluftsmuseum.

Men at Skansen også er en stor zoologisk have for nordiske dyr, det var jeg ikke klar over. Lill-Skansen for børn kendte jeg heller ikke, og da slet ikke Galejan, hvor stockholmerne mødes for at

Tegning af Den Gamle By fra 1930erne. Sådan fremstod museet, da en række nordiske museumsfolk her for første gang så et friluftsmuseum, der viser en stad.

danse. Det kom også som en overraskelse, at Skansen er scene for events og store koncerter, herunder den såkaldte Allsång på Skansen, som hver sommer udsendes på landsdækkende TV. Jeg kendte heller ikke Skansens regionale events, som siden 1930erne har gjort Skansen til et nationalt samlingspunkt for hele Sverige.

Skansen og Nordiska Museet som museumstyper

Jeg erfarede, at man på Skansen, helt i Hazelius' ånd, kombinerer historie, dyr og underholdning, og Skansen er i dag vel nærmest en kombination af folkepark, zoologisk have og friluftsmuseum. Sådan har det ikke mindst været siden skilsmissen fra det samlingstunge og videnskabelige Nordiska Museet i 1964.

Jeg er personligt dybt betaget af Hazelius' oprindelige vision om at kombinere den faglige tyngde med publikumsvirksomhed i én stor kulturinstitution. Altså en enhed af det klassiske museum,

Nordiska Museet, med de store samlinger og den høje videnskabelighed, og så Skansen med fokus på publikum og på formidling.

Jeg er taknemmelig for, at Den Gamle By fortsat rummer begge aspekter. På den ene side samlingerne og forskningen og på den anden side formidlingen for publikum.

Ser man på Den Gamle Bys historie og udvikling, kan man sige, at museet begyndte som et Skansen, men at museet efterhånden mere og mere kom til at ligne Nordiska Museet, indtil vi for snart 20 år siden besluttede at søge tilbage til museets rødder og dermed atter kom tættere på Skansen.

Helheder og historie frem for ting

Den Gamle By opstod som et museum i Skansen-traditionen med bygninger fra hele landet og med fokus på formidling af det daglige liv, som det blev levet blandt den jævne befolkning. Museets samlinger blev fra starten bygget op med dette for øje, dvs med fokus på bygninger, håndværk, butikker og folks hjem, som alle havde til formål at danne grundlag for etablering af helheder, som kunne udstilles i de historiske bygninger og miljøer.

Men allerede fra 1920erne, og især fra 1930erne og 40erne, begyndte Den Gamle By at opbygge museumssamlinger af mere klassisk art. Man kan sige, at Den Gamle By udviklede sig i retning af at være et mere traditionelt borgerligt dannelsesmuseum med fokus på enkeltgenstande. Akkurat som det skete på flere andre friluftsmuseer. Af samlinger opbyggede Den Gamle By først tekstilmuseet, og sidenhen urmuseet, sølvsamlingen, fajance- og porcelænssamlingen, legetøjsmuseet, apotekssamlingen, ovnsamlingen, mønt- og medaljesamlingen, våbensamlingen, cykelsamlingen, musiksamlingen og teatersamlingen.

Det er alle sammen vægtige samlinger af stor værdi, men set i tilbageblik kan man konstatere, at museets fokus på disse samlinger havde den uheldige og sikkert utilsigtede konsekvens, at Den Gamle By glemte publikum og blev mere indadvendt og fokuseret på enkeltgenstande og traditionelt museumsarbejde.

Giftskab fra Skanderborg, som er udstillet i Den Gamle Bys apotek. Peter Holm skriver: »Takket være Nordiska museets varme kollegialitet modtog Den Gamle By i maj 1931 skabet«. Det var Artur Hazelius, der på en af sine mange rejser havde erhvervet det, men med Andreas Lindbloms velvilje kom skabet atter »hjem til Østjylland«. Foto: Knud Nielsen.

Det gjorde vi op med i 1998. Det år skrev jeg sammen med daværende overinspektør Birgitte Kjær en artikel i Den Gamle Bys årbog med titlen »Tilbage til Peter Holm!« Pointen var, at Den Gamle By i højere grad skulle vende tilbage til de værdier, som oprindelig kendetegnede museet. Nemlig at være et publikumsorienteret friluftsmuseum med fokus på samspillet mellem bygninger, mennesker og miljøer. Samtidig skal vi naturligvis respektere, at Den Gamle By også rummer de store samlinger. Men der må aldrig herske tvivl om, at Den Gamle By først og fremmest er og skal være et friluftsmuseum i den tradition, der har sit udspring på Skansen.

Således rummer Den Gamle By i dag fortsat begge de aspekter, som indgik i Hazeliuz' oprindelige vision for fællesinstitutionen Nordiska Museet og Skansen. Dog med den væsentlige forskel, at det er Den Gamle Bys virke som friluftsmuseum, der er styrende for den samlede museumsvirksomhed – og ikke omvendt!

Friluftsmuseer lærer af hinanden

Friluftsmuseer lærer af hinanden, og deres chefer og ledende medarbejdere er ofte både kolleger og venner. Sådan er det fortsat i dag, hvor de to vigtigste netværk er FRI-Norden og Association of European Open Air Museums.

Personligt har jeg lært uendeligt meget af Skansen og af andre kollegamuseer. Ja, jeg vil vove den påstand, at de fleste af de initiativer, vi har taget i Den Gamle By gennem de 20 år, jeg har været direktør for museet, på en eller anden måde er inspireret af diskussioner, vi har haft med kolleger, eller ting, vi har set under besøg hos vore kolleger. Ikke som imitation, men snarere i form af ideer, der er opstået og så omformet, så de passer i regi af Den Gamle By.

Vi har udviklet en helt ny højsæson, Jul i Den Gamle By, vi har udviklet særlige tilbud for ældre, der er ramt af demens, og vi har udviklet et særligt samarbejde med Aarhus Universitet om driften af Dansk Center for Byhistorie, som vi ejer i fællesskab. Ikke mindst har vi nu snart realiseret et stort projekt om at opdatere Den Gamle By med to kvarterer, som viser livet i staden i det 20. århundrede.

Og så har vi udviklet Den Gamle By med aktører og levende museum samt for nylig iværksat en større satsning på events. Disse to sidste dele er i høj grad inspireret af, hvad vi har oplevet på Skansen.

Aktører og levende museum

Det var helt fra begyndelsen Peter Holms ambition, at Den Gamle By ikke blot skulle vise huse, hjem, værksteder og butikker, men at disse skulle indrettes på en sådan måde, at den besøgende her

Julen er blevet en stadig vigtigere sæson for Den Gamle By. Her ses julebordet hos den velstående købmandsfamilie i 1625. Foto: Knud Nielsen.

Den Gamle Bys levende museum agerer i første person, så publikum kan gå i dialog med mennesker med en erfaringshorisont fra for exempel 1864. Foto: Den Gamle By.

ville opleve et nærvær af fortidens mennesker. Han brugte samme udtryk, som Anders Sandvig og mange andre kolleger også brugte, nemlig interiørprincippet, hvor publikum skal få fornemmelsen af, at de, der bor eller arbejder i de forskellige huse, lige er gået et øjeblik, mens vi kigger ind. Peter Holm gik ikke så langt, at han placerede personale i dragt i de forskellige miljøer, sådan som man for eksempel har gjort det på Skansen helt fra begyndelsen.

Det ændrede vi imidlertid for 15 år siden, da vi tog initiativ til det, vi i Den Gamle By kalder Levende Museum. Baggrunden var ikke mindst mine besøg på Skansen, hvor jeg havde oplevet betydningen af at have dygtige historieformidlere i boliger og værksteder. Jeg husker for eksempel en interessant dialog med konen på Skånegården, og jeg husker den vidunderlige duft, der bredte sig, da den unge mand i stadskvarteret ristede kaffebønner ved det åbne ildsted. Ikke mindst var det interessant at opleve, hvordan

man på Skansen brugte husenes ovne og ildsteder, for det kunne man dengang ikke tillade sig på et museum i Danmark.

I arbejdet med Den Gamle Bys levende museum hentede vi også inspiration fra Gamla Linköping, Jamtli, Nederlands Openluchtmuseum i Arnhem, Zuiderzeemuseum i Holland og Bokrijk i Belgien. Og senere fra amerikanske museer som Plimoth Plantation i Massachusetts og Conner Prairie i Indiana.

Mens man på Skansen især formidler i tredje person, valgte vi i Den Gamle By at formidle i første person, hvor den besøgende så at sige møder og samtaler med personer, der agerer som om de lever i en anden tid.

Flere events

Skansen er kendt for sine store events og omfattende programvirksomhed. Efter i mange år at have holdt lav profil på dette område, er Den Gamle By nu begyndt at arrangere flere events. Det har især to årsager. For det første skyldes det, at Aarhus Kommune har bedt Den Gamle By om fra 2011 også at være museum for Aarhus by, således af Den Gamle By nu både er et nationalt museum for byernes historie og et lokalmuseum for Aarhus. For det andet fordi vi har en tro på, at forskellige tematiske events kan sætte fokus på, synliggøre og markedsføre nyheder og særlige kompetencer i Den Gamle By.

Således har vi udviklet et særligt koncept for en Håndværksweekend, hvor alle Den Gamle Bys håndværkere viser frem, forklarer og er til rådighed for spørgsmål om kalkning, linoliemaling, reparation af bindingsværk osv.

Tilsvarende har vi udviklet Havedage, Bryggedage samt Legedage, hvor museets fagfolk er til stede og deler ud af deres viden inden for disse områder.

Efter åbningen af de første dele af Den Gamle Bys nye 1974-kvarter har vi udviklet en 70'er Festival, som hvert år falder i tre weekends i september og hvor vi aktualiserer Den Gamle Bys mange nye boliger, butikker og andet, som viser hverdagen i Velfærds-

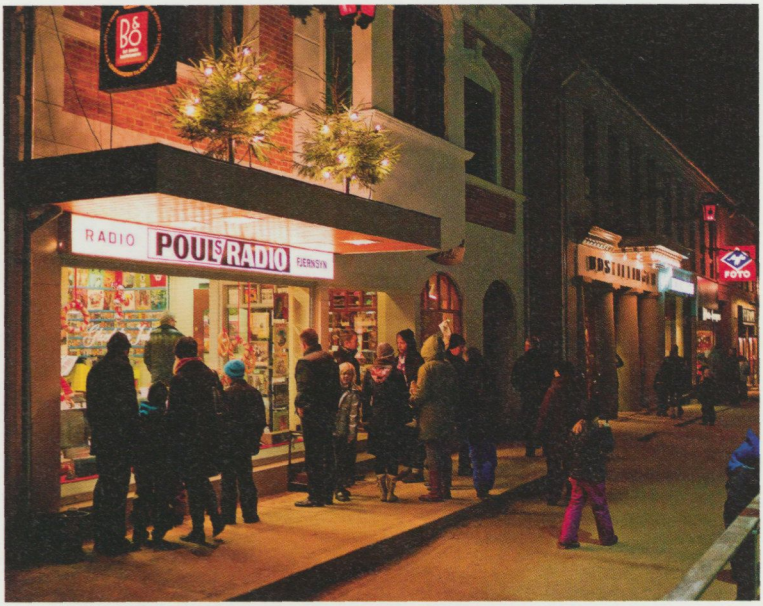

Pouls Radio i butiksgaden i Den Gamle Bys kvarter, der viser 1960erne og 70erne med udgangspunkt i året 1974. Foto: Thorsten Overgaard.

danmark, som livet tog sig ud i 1960erne og 70erne. Her er der koncerter med bands, der spiller musik fra 1970erne, modeopvisninger, biltræf, knallertløb og en række andre arrangementer, der kan medvirke til at gøre opmærksom på de nye oplevelser, som Den Gamle By nu rummer.

I de kommende år er det planen at satse endnu mere på events, og det er ambitionen, at alle weekends fra medio februar og resten af året skal rumme et særligt tilbud til publikum, som ligger ud over den basale oplevelse af Den Gamle By. Disse events kan være små eller store, udendørs eller indendørs. Det afgørende er, at de relaterer sig til kompetencer eller ting, der aktuelt er væsentlige i Den Gamle By.

Veteranbiler i 1974-kvarteret. De private ejere af bilerne holder meget af at få mulighed for at vise deres klenodier frem i Den Gamle By. Foto: Den Gamle By.

Det er vores håb, at museet på den måde i højere grad vil blive et mødested for aarhusianerne, ligesom det også er håbet, at vi kan øge antallet af besøgende i perioder, hvor der er god plads og hvor museet i forvejen rummer masser af oplevelser.

Museet må ikke virke akademisk

Det giver sig selv, at Den Gamle By som et museum, der er omfattet af den danske museumslov, skal virke på et videnskabeligt grundlag. Den videnskabelige basis var allerede vigtig for Peter Holm, som de første mange år overhovedet ikke blev anerkendt i traditionelle fagkredse, men som alligevel endte med at blive udnævnt

til æresdoktor ved Aarhus Universitet. På den anden side, var det også vigtigt for den læreruddannede Peter Holm, at Den Gamle By ikke kom til at virke akademisk og distancerende over for det brede publikum. I dag udtrykker vi det på den måde, at det gerne må være morsomt at gå på museum, for vi tror, at bedreviden og pædagogiske pegefingre nemt kan ødelægge oplevelsen. Det mener vi er helt i Hazelius' ånd om at kombinere underholdning og historiefortælling med det for øje, at nå ud til folk, som de er flest.

Jeg tror, det er sigende for Den Gamle By, at vi i 2001 både lancerede det formidlingsorienterede levende museum og det mere fagligt orienterede Dansk Center for Byhistorie, som er et forsknings- og undervisningssamarbejde med historiefaget ved Aarhus Universitet. Begge dele fungerer fortsat i bedste velgående og er med til at udvikle Den Gamle By som museum.

Historien skal ud til folk

Den walisiske museolog og museumsmand John Williams-Davies har i en interessant artikel fra 2009 pointeret, at den første generation af friluftsmuseer blev skabt ud fra et demokratisk ønske om at være relevante for almindelige mennesker. Det betød dels, at de ønskede at fokusere på almindelige menneskers historie, hvilket var ganske nyt i årtierne omkring år 1900, og dels betød det, at de ville fortælle historien på en måde, så den var til at forstå for almindelige mennesker uden finkulturel dannelse. Det var også nyt.

I Den Gamle By tror vi på, at historien betyder noget for os mennesker. Så vi kan lære os selv bedre at kende og se ud over vores egen næsetip og dermed sætte os selv og vores samtid i perspektiv. Det er derfor også Den Gamle Bys ambition at nå ud til så mange mennesker som muligt, også til de, der oftest betragter museer som elitære og kedelige.

Derfor sætter Den Gamle By fortællingen og formidlingen i højsædet. Og det er den vinkel, fortællingen for publikum, der er styrende for museets virke.

Den danske museumslov har i mange år opereret med de såkald-

te »fem søjler«, altså de fem primære opgaver, som museerne skal varetage. Det drejer sig om indsamling, registrering, bevaring, forskning og formidling. Opgaverne er i princippet ligestillet, men i Den Gamle By har vi altid defineret formidlingen som den styrende og krævet, at der skal være sammenhæng mellem det, der sker inden for de forskellige søjler.

Det betyder at indsamling og forskning skal indrettes efter museets aktuelle formidlingsfokus. I de senere år har fokus været at opbygge to moderne bykvarterer, således at Den Gamle Bys publikum kan besøge en tid, de har et personligt forhold til. Derfor er museets forskning og indsamling (samt naturligvis den tilhørende registrering og bevaring af de indsamlede effekter) blevet målrettet opbygningen af disse nye kvarterer, som – i parentes bemærket – er blevet en enestående publikumssucces.

Som for de fleste friluftsmuseer, er det også for Den Gamle By helhederne, der er i fokus, og ikke så meget de enkelte genstande, sådan som det er tilfældet på de mere traditionelle museer. For friluftsmuseernes særkende er jo netop, at vi fortæller historier om mennesker, og vi gør det via helheder i form af ægte bygninger og andre fysiske strukturer, i størrelsesforholdet 1:1 og i tre dimensioner. Dermed bliver det at gå tur i historien på et friluftsmuseum næsten ligesom at besøge et fremmed land som turist.

At lære af temaparker og kommercielle attraktioner

Museer er oplevelser, og som sådan er vi i konkurrence med en lang række kommercielle aktører. Det gælder ikke mindst for museer som Skansen og Den Gamle By.

Om denne problematik skrev jeg i 1995 kronikken »Lær af Disney!«. Min pointe var, og er, at museerne bør sætte publikum i fokus og tage ved lære af de kommercielle attraktioner.

Min øjenåbner var den visionære canadiske museumsmand George F. MacDonald, som i flere spændende analyser har beskrevet den voksende konkurrence fra sciencecentre, temaparker og andre, mere kommercielt baserede oplevelsescentre. George F.

I de kommende år vil Den Gamle By fokusere på restauranter, butikker og andre periferiydelser med henblik på i højere grad at blive et mødested for aarhusianerne. Foto: Poul Madsen.

MacDonald konstaterer nøgternt, at det i dag er attraktionerne, der »spiller den melodi, vi alle er nødt til at danse efter«. Hans forfriskende, offensive synspunkt er, at museerne skal se dette som en udfordring, at museerne skal gøre op med deres lidt elitære og kedelige image, og at de i stedet begynder at bruge de samme »våben« som »modstanderne«. Med våben tænker han bl.a. på at sætte publikum i centrum, og på markedsføring, forretningsmæssig drift og mere showbetonede oplevelser.

Bl.a. med inspiration fra George F. MacDonald siger vi i Den Gamle By, at museet ikke er til for tingenes skyld eller for fortidens!

For tingene er døde og fortiden er forbi. Nej, museet er til for menneskene i nutid og i fremtid.

Vi ved også godt, at rene toiletter og en god kop kaffe nemt kan være lige så vigtige for en god museumsoplevelse som udstillinger og installationer.

Og i forbindelse med den evige diskussion om, hvorvidt man skal betale entré til museerne, er vi nået frem til, at det er det eneste rigtige – i hvert fald for et museum som Den Gamle By. Men vi siger klart, at vi ikke laver museum for at tjene penge – vi tjener penge for at lave et stadigt bedre museum.

Det er naturligvis vigtigt, at museerne ikke falder i den anden grøft og bliver helt som de kommercielle attraktioner. Museerne skal om jeg så må sige »gå på to ben«. De skal fastholde deres faglige troværdighed, og samtidig skal de orientere sig mod publikum.

Fremtiden

I Den Gamle By inspireres vi fra mange sider, og museet er under konstant udvikling omkring sin kerne. Jeg ser fire overordnede udviklingslinjer for de kommende år.

For det første skal Den Gamle By også i fremtiden vise miljøer, som er så tæt på samtiden, at publikum her vil opleve, at Den Gamle By også er deres historie. Museets kvarter fra 1974 har været en fantastisk succes, men da 1974 allerede er mere end 40 år siden, er der behov for allerede nu at planlægge endnu en opdatering. Det vil ske i form af en 2014-gade, som planlægges at åbne i 2021. Gaden vil bestå af fire bygninger, tre hjem og fem butikker. Det er tanken, at hjem og butikker senere skal kunne opdateres, således at man for eksempel i 2060 vil kunne indrette gaden som den var i 2040. Derved vil Den Gamle By til stadighed indeholde et link til de besøgendes egen historie.

For det andet skal Den Gamle By i fremtiden spille en større rolle som mødested for aarhusianerne, akkurat som Skansen altid har været et mødestedet for stockholmerne. Et sted man besøger som en slags »good-day-out« – vel at mærke »a-good-day-out« med ind-

Den Gamle By satte i næsten 100 år fokus på den førindustrielle stad, men har de senere år blevet udvidet med kvarterer, der viser den nyere historie. På 47 kvm bor der seks tyrkiske fremmedarbejdere. Vi viser ikke tyrkerne i deres anderledeshed, men som en integreret del af Danmark anno 1974. Foto: Poul Madsen.

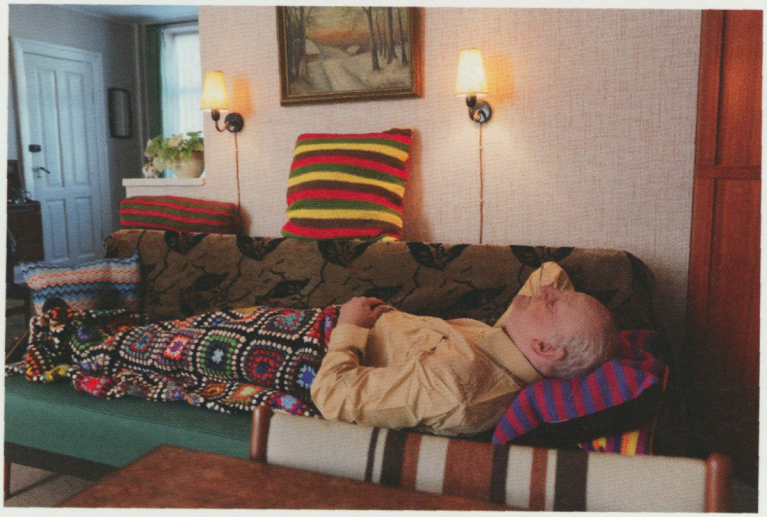

I en to-værelses lejlighed i 1974-kvarteret kan man møde pensionisten, der får sig en lur på sofaen, mens han hører søndagsgudstjeneste i radioen. I samme kvarter findes kollektivet Tårnborg. 2015 åbnede Jazzbar Bent J og i 2016 også en børnehave.

hold og substans. Det betyder større fokus på de såkaldte periferiydelser som restauranter, butikker og steder, hvor det bare er rart at være. Som en konsekvens heraf har Den Gamle By besluttet at flytte hovedindgangen, så museet fra 2021 vil komme til at vende facaden ned mod Aarhus' centrum, hvorved by og museum bliver tættere for bundet.

For det tredje skal Den Gamle By styrke sin position som besøgsmål for den internationale turisme. Akkurat som Skansen er Den Gamle By i dag et af de få museer, der har de maksimale tre stjerner i Guide Michelin, hvilket betyder, at de to museer i sig selv regnes for at være en rejse værd. At Den Gamle By virkelig er unik, fik vi bekræftet i 2015, da vi havde besøg af to krydstogtsdirektører fra Miami. Ifølge dem var Den Gamle By en af de mest interessante attraktioner, de nogensinde havde oplevet. Deres begrundelse var dobbelt. Dels at man i Den Gamle By kan gå en tur gennem hele landets historie, og dels at Den Gamle By er det eneste sted, hvor man kan opleve det danske (og skandinaviske) velfærdssamfund i fuld udfoldelse, sådan som det sker i museets nye kvarter, der viser 1960erne og 70erne. Disse »unique selling points« skal vi fastholde og udbygge.

Og for det fjerde skal Den Gamle Bys styrke sin rolle som stedet, hvor alle danskere kan opleve Danmarkshistorien uden løftede pegefingre. Et nationalt historieikon, som sætter fortællingen om hverdagen i højsædet. Den Gamle By skal ikke fortælle historien med de tre store K'er: krige, konger og København. Nej, vi skal lægge vægt på hverdagen, på de ufortalte historier og de glemte steder. Almindelige menneskers historie er som oftest både rigere og mere rørende, end de store, nationale historier. Vi skal fortælle historier, som den almindelige dansker kan spejle sig i, og det er vores håb, at publikum vil komme til at huske ting, de havde glemt, at de måske vil genopleve stumper af deres egen erindring, og at de vil hygge sig og være sammen om at opleve eller genopleve historien.

Heri ligger, tror vi, nøglen til fremtiden for Den Gamle By – og måske også for andre friluftsmuseer?

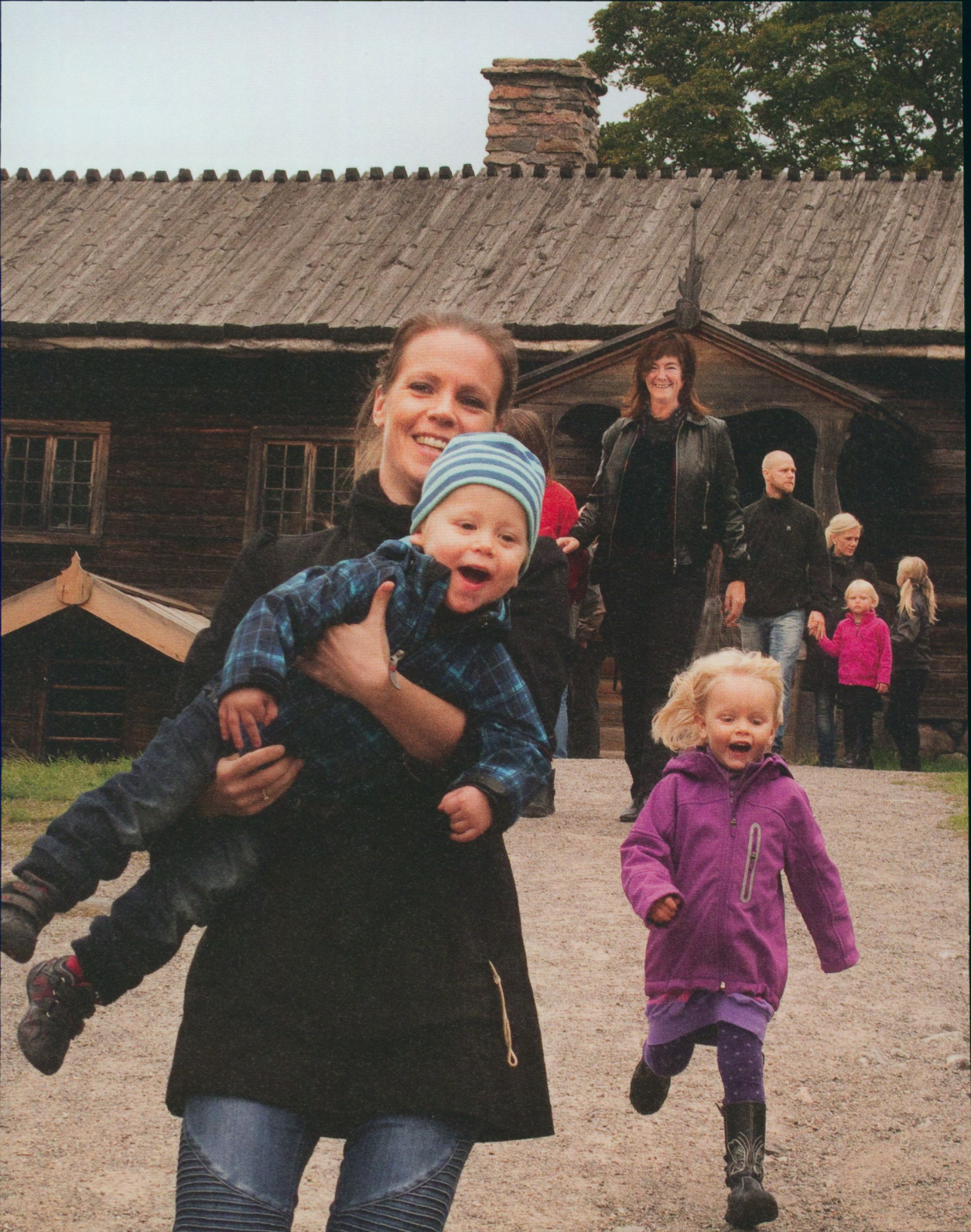

Friluftsmuseer i ett nytt Europa

Observationer och argument

HENRIK ZIPSANE är direktör för Stiftelsen Jamtli och landsantikvarie i Jämtlands län.

När Skansen etablerades kunde man inte på förhand veta vilken succé denna egendomliga skapelse skulle bli. Skälet är enkelt: det fanns inga förebilder och inga erfarenheter av liknande verksamheter. När vi som älskar friluftsmuseer träffas diskuterar vi fortfarande ofta vad det egentligen är som gör dessa verksamheter så speciella och populära. Vi pratar om hur friluftsmuseerna fungerar som museer och som besöksmål, om huruvida de överhuvudtaget är museer och om hur de fungerar i samhället. Dessa frågor bildar också utgångspunkt för alla överväganden i denna artikel.

Det är inte så självklart att friluftsmuseer faktiskt är museer. Hur man ser på den saken beror på hur man definierar *museer* – en diskussion som förs återkommande i en eller annan form i museibranschen och som kan vara intern och näst intill obegriplig för den som står utanför. Inte ens friluftsmuseerna själva kan riktigt samlas kring en definition som alla medlemmarna i vår europeiska organisation Association of European Open Air Museums (AEOM) känner sig hemma i. Under ett flertal år har olika arbetsgrupper försökt ta fram en definition och på den senaste stora konferensen,

◂ På Älvrosgården. Friluftsmuseer är för många en populär heldagsupplevelse för hela familjen. Foto: © Marie Andersson, Skansen.

i september 2015, meddelades att man i praktiken hade gett upp.

I grunden är visserligen inte friluftsmuseerna så annorlunda jämförda med de flesta andra institutioner som vi vanligtvis kallar museer. Samtidigt påverkas den interna diskussionen – inom friluftsmuseivärlden – mer än annars av att våra besökares uppfattningar ofta avviker från våra egna. När vi frågar dessa besökare varför de anser att friluftsmuseer *inte* är museer så svarar de framför allt att vi ger heldagsupplevelser för hela familjen, att det känns tryggt samt att man lär sig så mycket om hur livet var förr. Vi – de professionella på friluftsmuseerna – må tycka att detta är precis vad ett museum ska handla om men det är alltså inte alltid den föreställning som besökarna har om museer i allmänhet. Kanske är det också så att det enda friluftsmuseerna har gemensamt är de fullskaliga, tredimensionella miljöerna under öppen himmel. Allt annat varierar. Ett försök till: Kanske är friluftsmuseerna museer men mycket annat också?

Tidiga framgångsfaktorer

Under alla omständigheter har friluftsmuseerna, historiskt sett, lyckats med något alldeles speciellt: att nå en stor och bred publik, oberoende av faktorer som socialgrupp eller utbildningsbakgrund, och dessutom att vara särskilt bra på barnfamiljer. Som kollegerna i Wales, John Williams-Davies och Beth Thomas, har uttryckt det så lyckas friluftsmuseerna med att visa vanliga människors historia för vanligt folk. En annan kollega, Stefan Bohman, grävde på 1990-talet intensivt i arkiven på Nordiska museet och påvisade att nyckeln till Skansens tidiga succé, före första världskriget, var att erbjuda en mötesplats som hade något för både borgare, bönder och arbetare. Alla grupperna kunde känna sig som delägare i den nationella berättelse som Skansen uppvisade.

Precis detta blev också anledningen till att andra tidiga friluftsmuseer nådde framgångar. Kring 1900 präglades både Sverige och andra europeiska länder av urbanisering och av sociala spänningar som uppfattades som att en äldre samhällsordning var i upplös-

ning. Det ideologiska svaret blev nationalismen, som samlade alla, oavsett klass. Här fick friluftsmuseerna sin mission. De kunde visa allas rötter för alla. Den stora majoriteten av städernas invånare hade rötter på landsbygden, antingen själva eller bara en generation eller två tillbaka, och friluftsmuseerna kunde med sina miljöer ge dem gemensamma bilder och berättelser som förnimmelser av livet förr. Det var lika genialt som det förmodligen var en outtalad och kanske omedveten intention. Metoden kan samtidigt ses som ett ganska typiskt uttryck för en mer allmän folkbildningstanke. Denna tanke – eller tankemodell – är gemensam för friluftsmuseerna och många av de tidiga folkhögskolorna, inte bara i Sverige utan i hela Skandinavien.

På Delsbogården. De gamla hantverken har alltid varit centrala i Skansens verksamhet. Fotograf okänd, Nordiska museets arkiv (NMA.0031373).

Vår tids gränsdragningar

Springer vi fram ett sekel till vår egen tid kan vi se hur friluftsmuseikonceptet har spridits över stora delar av världen (se Sten Rentzhogs bidrag i denna bok) och det blir här tydligt att det är den fullskaliga tredimensionaliteten och autenticiteten som överallt är kärnan. Den som tittare närmare, inte minst på verksamheter ute i Europa, ser dock att bilden inte är helt entydig.

År 2012 genomförde Nordiskt centrum för kulturarvspedagogik (NCK) en undersökning av över 400 hemsidor från kulturarvsinstitutioner i Europa utifrån en enkel frågeställning: Hur presenterade institutionerna sina erbjudanden av lärande för exempelvis skolor? Ville man att deltagarna skulle lära sig om kulturarv eller om något annat, eventuellt något *helt* annat? Lite förenklat: Öppnar sig kulturarvet mot historien eller är det viktigaste till exempel mänskliga rättigheter, djurens välfärd, hantverk eller att umgås med andra? Eller handlar det kanske om att stimulera till självständigt lärande? Undersökningens resultat är intressant. Det visar sig att det i grova drag går en gräns genom Europa, från Engelska kanalen, söder om Flandern, söder om Schweiz, Österrike och Slovenien men norr om Grekland. Norr om denna gräns finns många kulturarvsinstitutioner som presenterar sitt lärande som *kulturarvsupplevelser* genom vilka man lär sig något som egentligen är något annat eller bredare. Söder om gränsen dominerar presentationerna där besökare eller brukare förväntas lära sig *historia* i en eller annan form, dvs. om hur det var förr i världen.

Denna praxis avslöjar två olika sätt att tänka kring kulturarvet. I söder finns spår av antik historia lite överallt och varje kyrka och varje museum är fyllt med målningar och skulpturer från medeltid och renässans. Alla föräldrar och alla lärare kan berätta för barnen att allt detta är vår historia, att vår samtid vilar på något storslaget och mäktigt. Kulturarvet är gammalt, ofta obegripligt gammalt, och förväntas enbart av den anledningen inge respekt hos oss alla. I norr ger museerna helt andra bilder. Våra vikingar mäter sig inte riktigt med grekiska filosofer, Alexander den store eller ro-

Historien är närvarande i vardagen och leken. Foto: KW Gullers, © Nordiska museet (NMA.0028369).

merska legionärer. På de flesta museer fanns tidigare kronologiskt uppbyggda berättelser som skulle visa »rötterna« och därtill hur livet gick framåt trots alla bakslag. Grundstrukturen lever kvar på många håll och ger besökarna andra signaler.

Det är i detta sammanhang som friluftsmuseerna kanske är allra mest intressanta, såsom de starkaste uttrycken för denna historiesyn. Här visade man hur livsformerna på landsbygden långsamt men säkert moderniserades och använde nostalgin som dörröppnare. Friluftsmuseerna i den gängse definitionen finns därför också nästan enbart norr om den nämnda gränsdragningen genom Europa. Söderöver är det snarare ekomuseerna som har skapat levande museer av till exempel en stängd gruva eller liknande, med motsvarande funktion för besökarnas lärande.

Europeiska unionen

Friluftsmuseerna deltar i den konstruktion, dekonstruktion, rekonstruktion och nykonstruktion av identitet som museerna alltid har varit arenor för, skriver historikern Peter Aronsson. I grunden har denna kärnfunktion varit oförändrad över tid. Utgångsläget, syftet och möjligheterna för arbetet ändrar sig däremot hela tiden.

Om vi lite förenklat säger att friluftsmuseernas historiska succé handlade om att bygga en gemensam nationell berättelse, som alla samhällsklasser kunde identifiera sig med, så ser uppdraget annorlunda ut i dag på grund av globalisering, migration och sociala förändringar. För friluftsmuseerna i Europa är det viktigt att inte bara relatera till det egna landet, regionen eller den lokala kommunen – storheter som EU och Europarådet finns med i bilden också. För många kollegor på friluftsmuseer upplevs EU fortfarande som något fjärran men den känslan kommer antagligen att upplösas inom några år.

Sedan Maastrichtfördraget 1993 har kulturpolitik varit en del av EU:s politiska verklighet, och med Lissabonfördraget 2009 fick EU dessutom möjligheten att ta initiativ på det kulturpolitiska området utifrån framförhandlade kulturpolitiska värden. Riktlinjer-

Gårdsmiljö från Dimitrie Gusti, friluftsmuseet i Bukarest.
Foto: Mark Ahsmann, Wikimedia Commons.

na är förankrade i EU-parlamentet och Europeiska rådet och ska integreras i alla andra politikområden. Beslut fattas dock fortfarande i medlemsstaterna eftersom kultur är ett samarbetsområde och inget gemensamt beslutsområde. I praktiken innebär detta att många nationella initiativ egentligen är nationella översättningar av gemensamma europeiska initiativ. Det innebär i sin tur att det ofta blir för sent att påverka initiativen när vi ser dem formulerade – och att vi borde vara igång mycket tidigare både lokalt och

på europeisk nivå. Förutsättningar finns förvisso. Sedan 2008 har de europeiska friluftsmuseerna verkat genom olika organisationer. Först, fram till 2013, var det genom EU-kommissionens dialogplattform om tillgänglighet till kultur, därefter i arbetet inom Network of European Museum Organisations (NEMO). Dessutom deltar ett växande antal friluftsmuseer i olika europeiskt finansierade utvecklingsprojekt.

Interkulturell dialog

Men vad är egentligen europeisk kulturpolitik och hur kan den vara av direkt intresse för friluftsmuseer i Sverige? Trots ekonomisk kris har det sedan 2008 rått enighet om att medlemsländerna tillsammans med EU ska öka och utveckla samarbetet inom tre områden. Kulturpolitik inom EU och varje medlemsland ska dels bidra till starkare *interkulturell dialog* och till *ekonomisk tillväxt*, därtill *stimulera en bild av europeisk kultur med många varianter* i relation till EU:s medlemsländer och länder utanför Europa. För friluftsmuseernas del blir frågan hur en verksamhet ser ut som leder till dessa politiska mål. Att sträva mot dem är inte detsamma som att vara opportunistisk utan snarare att följa demokratiskt förankrade reaktioner på en föränderlig verklighet.

På så sätt följer vi handlingsmönster som har mer än sekellånga anor. För tre eller fyra generationer sedan var nationell sammanhållning det viktiga för friluftsmuseerna. Samtidigt var man oftast helt beroende av att samla in pengar för att föra ihop hus och miljöer eftersom det offentliga inte engagerade sig tillräckligt och för att de vetenskapliga (i akademisk mening) kollegerna på traditionella museer och universitet inte såg friluftsmuseerna som en offentlig angelägenhet. Det är för mig samma frågor som vi brottas med i dag, om än i »moderniserad« form, när problemställningarna dessutom har formulerats som gemensamt europeiska.

Om vi först ser på det kulturpolitiska målet – att kultur ska bidra till interkulturell dialog – så kan friluftsmuseerna bjuda på mycket men har ännu mer att utveckla. När hundratusentals människor

kommer till Europa på flykt från krig och andra katastrofer ska friluftsmuseerna också bli deras. Hur ska det låta sig göras? Jag tror att det finns två lite konkurrerande sätt att tänka här. En del kolleger tänker att dessa museer är viktiga i integrationsarbete för att visa immigranter hur det är eller var förr i vår del av Europa. Som komplement hörs ofta tanken att immigranter från sådana länder som vi tidigare har kallat utvecklingsländer kan identifiera sig konkret sig med de äldre levnadssätt som presenteras. Kort sagt att livet förr *här* inte var så olika livet i dag *där*. Det finns en del i detta tänkesätt som är bra och absolut kan fungera välkomnande. Men jag är säker på att ett annat tänkesätt blir avgörande för friluftsmuseernas möjlighet att fortsätta utvecklas och ta plats i den nya europeiska verkligheten.

Brödbak på Jamtli är en plats för kulturmöten. Foto: © Jamtli.

Framtidens friluftsmuseer måste få in berättelser som immigranterna – i både första, andra och senare generationer – känner igen sig i och känner ett *behov* av. Det är så spännande kulturmöten uppstår och kan skapa intressanta nya museimiljöer. Vi har redan en del erfarenheter att av arbeta på detta sätt vid friluftsmuseer i Europa. Både Den gamle By i Århus (se Thomas Bloch Ravns artikel) och Norsk Folkemuseum i Oslo har »invandrarlägenheter« som visar hur arbetsinvandrare från Turkiet och Pakistan levde i respektive länder på 1960- och 70-talen. I nederländska Arnhem byggdes för inte så länge sedan en barack som visade hur flyktingar från Indonesien levde på 1950- och 60-talen. Initiativ som dessa

Ovan och till vänster: Den moluckiska baracken på friluftsmuseet i Arnhem. Foto: M.P. Wijdemans, Nederlands Openluchtmuseum Arnhem resp. Wikimedia Commons.

är dock fortfarande isolerade och måste utvecklas mycket mer de kommande åren.

Viktigast blir att friluftsmuseerna anställer kollegor med immigrantbakgrund som faktiskt kan göra det »vi« andra inte kan – nämligen göra människor med immigranthistoria till ägare av de berättelser vi skapar genom att på riktigt visa att deras kompetenser är centrala. Pseudoinsatser i form av fokusgrupper, meddelare eller motsvarande kommer inte att räcka till eftersom delägarskapet begränsas av urvalsprocesserna – och ytterst av den kontroll som majoritetskulturens intendenter utövar. Vägen till målet är lång men jag uppfattar det som att EU och medlemsländerna faktiskt ger oss

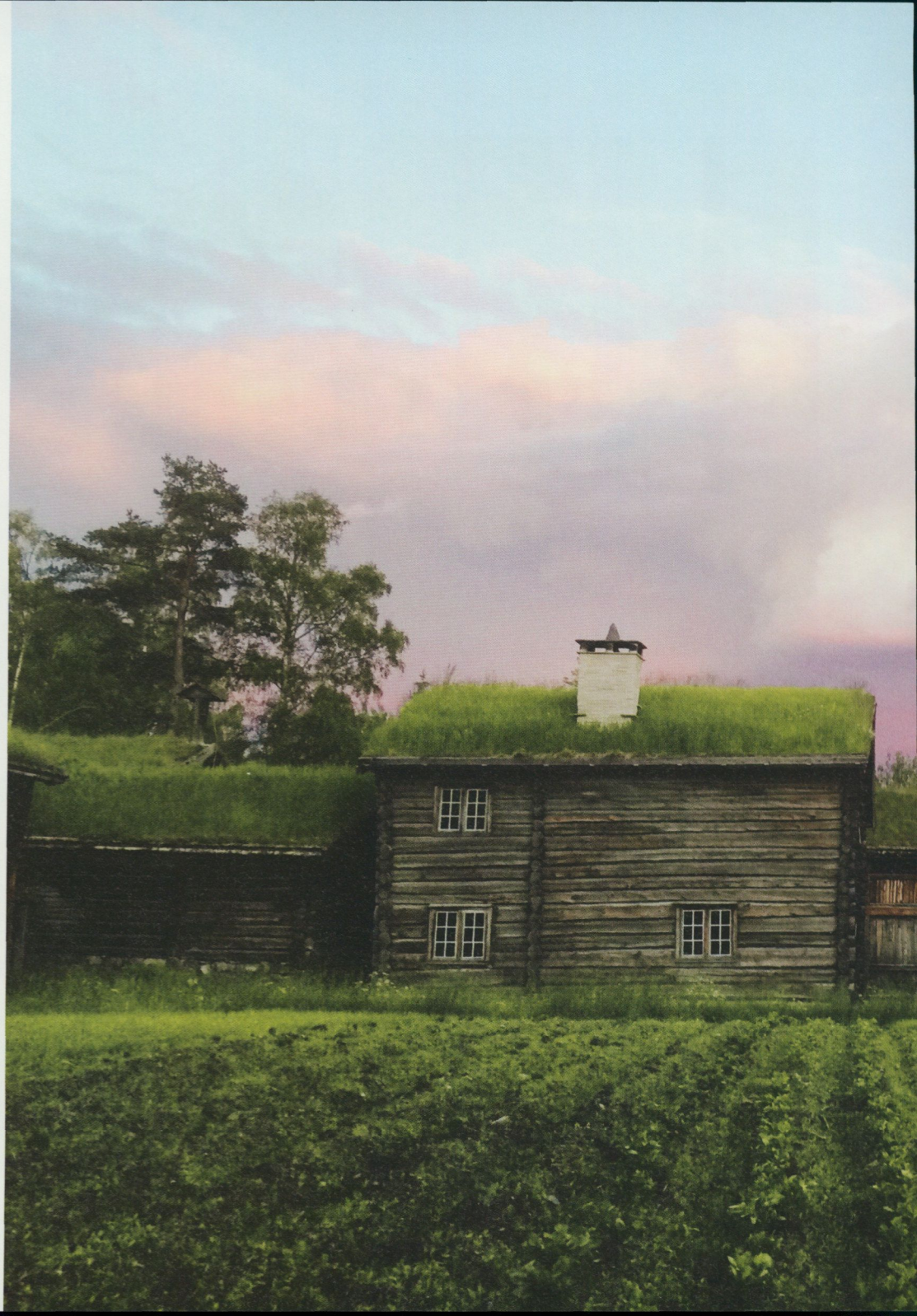

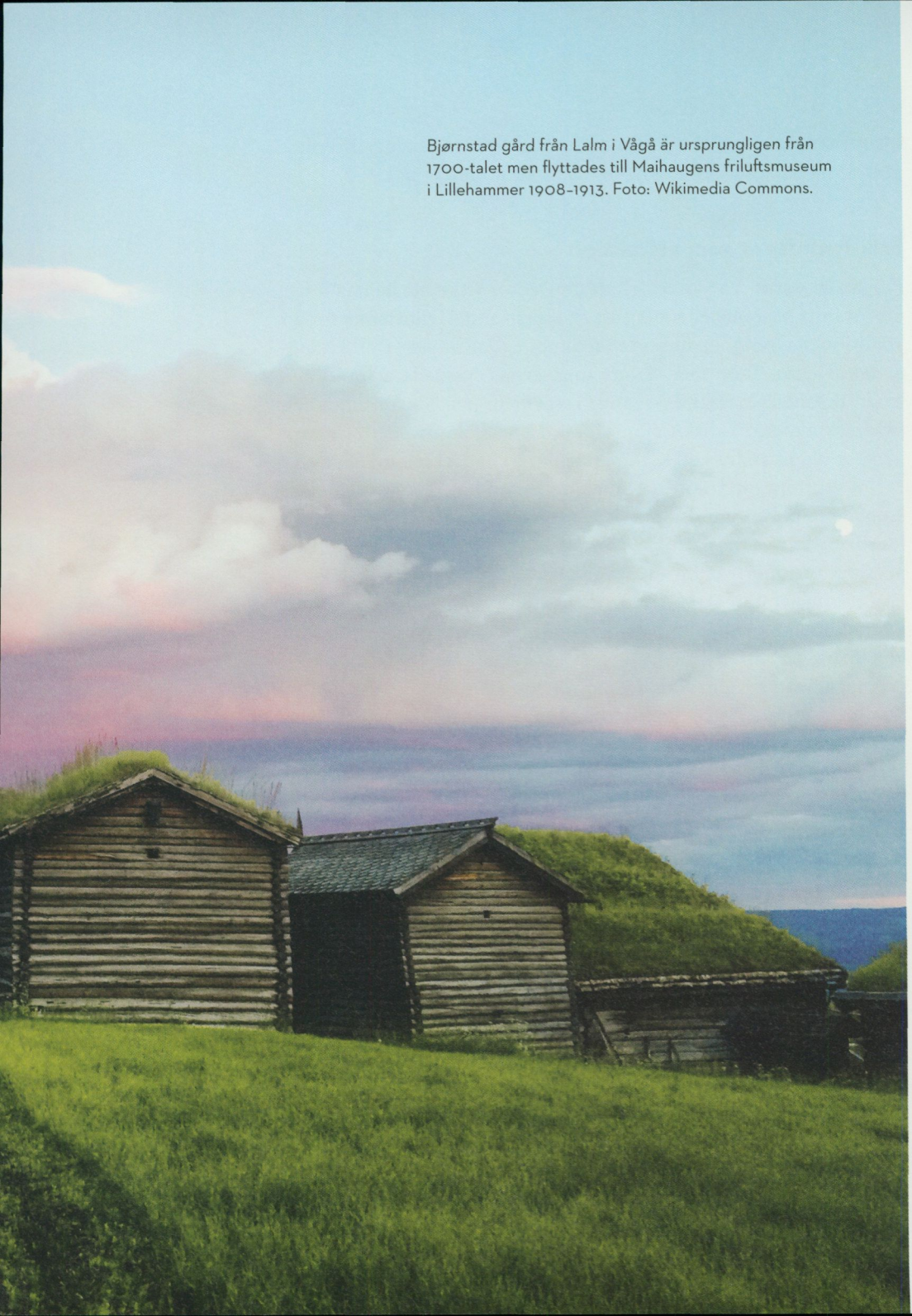

Bjørnstad gård från Lalm i Vågå är ursprungligen från 1700-talet men flyttades till Maihaugens friluftsmuseum i Lillehammer 1908–1913. Foto: Wikimedia Commons.

förutsättningarna för en genuint interkulturell dialog. Friluftsmuseerna har i sin tur verkligen något att komma med.

Friluftsmuseet som attraktion

Frågan kvarstår: Vad är ett friluftsmuseum? Utan att ha något bevis för mitt påstående tror jag att en större andel friluftsmuseer än traditionella inomhusmuseer räknas som *attraktioner*. Detta hänger naturligtvis ihop med friluftsmuseernas speciella attraktionskraft. Därmed placerar de sig mitt i stormens öga i de omtumlande och mer allmänna diskussionerna om huruvida museer ska vara aktörer bland andra i en kommersiell marknadsekonomi eller kulturinstitutioner utanför marknaden. Frågan har många ideologiska och politiska dimensioner. När EU lät genomföra en studie om kultur och kreativa näringar var det ingen tvekan om att kulturarvsinstitutioner såsom museer *kunde* betraktas som just kreativa näringar utan att detta för den skull var någon självklarhet. Tvetydigheten hänger ihop med ett val som måste göras – och som görs mer eller mindre medvetet.

Först måste man bestämma sig för om ett museum ska jämföras med exempelvis ett kommunbibliotek eller en teater. Att låna en bok på biblioteket är gratis medan det kostar pengar att gå på teater. Om man nu tycker att friluftsmuseet är mer som teaterupplevelse uppstår ett nytt val.

Två otroligt spännande friluftsmuseer i Storbritannien illustrerar problematiken utmärkt. På St. Fagans utanför Cardiff i Wales är det fritt inträde, så inte på Beamish i Durham County utanför Newcastle. Jag tycker att båda verksamheterna håller mycket hög klass men man har alltså gjort olika val. På St. Fagans har man fritt inträde. Här ser ägaren, den walesiska regeringen, friluftsmuseet som en investering som finansieras av skattemedel. Dessa medel hoppas man alltså få tillbaka genom att besökarna i stället för att betala inträde lägger sina pengar på något annat som ger regeringen inkomster. I Durham County menar man i stället att friluftsmuseet självt måste ta ansvaret och »beskatta« sina besökare med in-

träde. Mellan dessa två ytterligheter finns alla tänkbara varianter.

I den politiska debatten har det ofta blivit öppen konflikt om detta. Vilket på sätt och vis är synd eftersom frågan om inträde lätt skymmer den större frågan om museers – och friluftsmuseers – roller i samhället. Är museet folkets i större utsträckning ifall det finansieras av offentliga medel än om dess värde bestäms av marknadskrafterna? Personligen tror jag att vi klarar oss bäst i skandinavisk tradition genom att placera oss mitt emellan och vara både »institutionella« och »attraktiva« efter behov. Flera friluftsmuseer i Sverige och övriga Skandinavien kan här visa vägen.

Samtidigt: Vi måste komma ihåg att det inte finns någon entydigt sann väg framåt. Friluftsmuseerna har alla möjligheter att vara starka krafter i det nya Europa men vi måste vara beredda på reaktioner från både traditionalister och oss själva. Varje friluftsmuseum har sina egna förutsättningar men i den europeiska gemenskapen känns det ändå väldigt stimulerande att vi inspirerar varandra.

Vid Bakkerbrug (Bagarbron) sålde man traditionellt frukt och grönsaker på vattnet. Bilden visar hur man på friluftsmuseet i Arnhem dramatiserar en sådan auktion. Foto: J. A. C. de Kroon, Wikimedia Commons.

Foto: © Marie Andersson, Skansen.

Oss andra

Mångfald i Artur Hazelius anda

CHARLOTTE AHNLUND BERG är chef för Pedagogiska enheten på Skansen.

Jag upphör aldrig att förundras över Skansens förmåga att framkalla känslor av gemenskap, sammanhang och äkthet. Det innebär en fantastisk möjlighet att nå också den som i andra fall inte intresserar sig för historia. Men känslor måste hanteras ansvarsfullt. Liksom kulturarv.

Skansens urval av historiska byggnader, val av berättelser och perspektiv på historiska skeenden och samband skapar sammantaget en bild av vad Sverige varit och vilket arv vi bär med oss. I varje presentation av innehåll och utbud påstår vi något om kulturarvet. Vi *producerar* och *reproducerar* en bild av vad »svenskhet« var och är. Det är något vi måste påminna oss om, och förhålla oss till, i relation till samtidens och framtidens samhällspolitiska landskap. Friluftsmuseer må vara inbäddade i nostalgiska tillbakablickar på krattade grusgångar, röda stugor och en doft av kokkaffe, men kan också vara kraftfulla arenor för politiska budskap.

För 125 år sedan skapades Stiftelsen Nordiska museets friluftsavdelning Skansen i syfte att spegla nationen, ett geografiskt och socialt minst sagt heterogent territorium. Artur Hazelius museiprojekt handlade om att göra svenskarna stolta över ett land

◂ I projektet »Oss andra« vill Skansen ge en mer komplex bild av det förflutna med hjälp av alternativa berättelser som i dag ligger gömda i de kulturhistoriska miljöerna. Att anlägga ett genusperspektiv på livet i Bergsmansgården är ett exempel. Foto: © Marie Andersson, Skansen.

nedtyngt av uppenbara och svårlösliga problem: fattigdomen var slående och emigrationen hög, det agrara Sverige hade hamnat på efterkälken i industrialismens Europa. Skansen – som fram till 1963 hörde samman med Nordiska museet – skulle fungera som ett redskap i en pågående nationell identitetsprocess och ge en historisk ramförståelse för vilka »vi« är.

Identitet – en föreställning om ett »vi« eller »oss« – tydliggörs genom att vi benämner och framställer oss själva i kontrast till »den andre«. På Skansen samlades exempel på kulturarv från skilda landsändar. Genom byggnader från norr och söder definierades nationens gränser och därmed Sverige. Samtidigt lyftes den kulturella rikedom och mångfald fram som Hazelius, och många av hans samtida, upplevde som hotad. »Den andre« var också närvarande som en viktig del i Hazelius utställningar. På Skansen, liksom i många efterföljande friluftsmuseer, exemplifierades och representerades »den andre« i princip av den exotiska pluralistiska landsbygden. Bilden av folklivet skapades som och utgjorde kontrast till den borgerliga publiken. Vill man vara lite spetsig kan resultatet presenteras som en på många sätt konstruerad bild av nationen, byggd på en idealiserad idé om historien anpassad för den urbana medelklassen.

Man kan hävda att de samlingar av historiska objekt som museer visar alltid medverkar till att skapa en bild av »de andra« – de är brottstycken av kulturer som är avlägsna oss i tid eller rum, som skiljer sig från vår verklighet och därmed definierar »oss«. Skansen, eller den bild som där presenteras av Sverige och svenskhet, är också i nutiden en del av den officiella nationella självbilden. Därför blir det intressant att fråga vilka »andra« som är representerade i samlingarna i dag och vilket »vi« eller »oss« det är som definieras. Har bilden ändrats över tid? Hur väl passar den vår egen moderna samtid?

Valet av berättelser och perspektiv på historiska skeenden och samband skapar en bild av vad Sverige varit. Skansen producerar och reproducerar en bild av vad »svenskhet« har varit och är. Kyrkhultstugan från Blekinge var en av Skansens allra första miljöer. Med sitt tredelade torvtak och sin prunkande blomstertäppa utgör den fortfarande ett pittoreskt inslag och ett populärt fotomotiv för många gäster. Foto: Gunnar Lundh, © Nordiska museet (NMA.0040379).

Presentationen av folkliv på Skansen utgjorde kontrast till den borgerliga publiken. På bilden tagen utanför Morastugan 1907 får Anna, en av de många kullor som befolkade Skansens gårdar, besök av sonhustru och barnbarn. Anna är författarens farfars farmor. Foto i privat ägo.

Den gamla berättelsen om Den Andre

Artur Hazelius använde kontrasten som en metod för att engagera sin publik. Museisamlingen innehöll föremål från ytterst påvra förhållanden, och på Skansens iscensattes några miljöer som exempel på stor fattigdom, som *Hornborgastugan* från Västergötland och den rekonstruerade *Stenstugan* från Blekinge. Samtidigt fylldes samlingar och utställningar med dyrbara, exklusiva och utsökta exempel på hantverksskicklighet vad gäller teknik och materialhantering, mästerstycken från städernas gillen, unika slöjdalster, brokigt målade bilder, färgsprakande dräkt och textil. I *Morastugan* slingrade drakslingor längs kronstången, ölstånkor med hästformade grepar stod på rad längs hyllorna och i kammarens dunkel lyste linnevita halskläden till helgdagsdräkten. *Bergsmansgården* ståtade med blomsterbemålade takfält, barockskåp med sinnrikt svarvade pilastrar och ett kök där fajanserna blänkte. Genom sin strävan att visa exempel på sådant som var tydligt geografiskt, socialt och tidsmässigt avlägset från huvudstadens publik, skapade

Kontrast var ett av Hazelius pedagogiska grepp: Stenstugan uppfördes på Skansen 1891 och inreddes för att illustrera fattigbebyggelse i Blekinge – men också dåtidens forskningsidéer om byggnadsutveckling.

Morastugan, Skansens allra första hus, inreddes med en rikedom av föremål som utgjorde exempel på lokal hantverksskicklighet och särprägel, föremål som samtidigt skulle knyta an till nationens »fornstora dar«. Bilder ur *Bilder från Skansen*, utgiven av A. Hazelius, 1898.

Hazelius en brokig, pluralistisk och spännande bild av nationens historia, en historia man ville ta del av och vara stolt över.

Tydligast kom kontrasten till uttryck när det gällde den i publikens ögon exotiska samiska kulturen – »lapparna« med den tidens benämning. Redan under sina första insatser som professionell museiman hade Hazelius presenterat samiska föremål och dräkter, arrangerade i tablåer. När han kunde öppna sin utomhusutställning på Skansenberget 1891 utgjorde en rekonstruktion av ett *Lappläger*, komplett med levande renar och hundar, en av de sju historiska miljöer som inrättades det allra första året. *Lapplägret* var ofta under de tidiga åren »bebott« av samiska familjer, som i traditionell dräkt tolkade sina seder för publiken. Publiken kunde åka i ackja efter ren på vintern, Skansen födde upp lapphundar. Det samiska var spännande och lockande.

Att bli närgånget beskådad på museum och leva delar av sitt liv som en del i en utställning var säkert inte enkelt. En tidigare årgång av *Fataburen*, »För Sápmi i tiden« från 2008, innehåller en skildring av några av de samiska familjer som arbetade på Skansen för den som önskar läsa mer. Men de samiska familjerna var inte ensamma om att bo på jobbet. De »kullor« som agerade värdinnor i hus och gårdar och skötte täppor och smådjur bodde och levde också sina liv på området, halvt i offentligheten, ständigt redo till arbete och övervakade till seder och vandel av Skansenchefen själv.

För Artur Hazelius räckte det inte att samla och visa det vi betraktar som svensk kulturhistoria. Den ursprungliga planen var att samlingarna också skulle innehålla föremål och byggnader från alla de nordiska länderna. Det rådde i tiden en stark känsla av samhörighet och broderskap i Norden, en känsla av »oss«, även om de hetaste känslorna svalnat efter det tysk-danska kriget i mitten av seklet. Hazelius hade i ungdomen varit en del av det nordiska svärmeriet. Bortsett från flytten av byggnader från gamla danska landområden som Blekinge och Halland, togs det första steget mot en nordisk samling på Skansen genom uppförandet av *Eskimåhyddan* 1897, en rekonstruktion av ett torvtäckt inuithus från Grönland kompletterat med ett äkta sommartält i skinn. Vi vet från foto-

I skapandet av en svensk nationell identitet såg Artur Hazelius det som nödvändigt att presentera samerna som en del av Sverigebilden. Några röster som ifrågasatte presentationen av kulturell mångfald som en bild av Sverige, av »oss«, står inte att finna. »Lappvistet« var en exotisk och spännande miljö med både byggnader, föremål, människor, djur och natur. Foto: Hélène Edlund, Nordiska museet (NMA.0058600).

grafier att hyddan hade en »värd«, en person klädd i sälskinnsdräkt, och att anläggningen också hyste riktiga slädhundar. Den arbetskrävande flytten av *Vastveitloftet* från Norge 1901 utgjorde en annan pusselbit i det nordiska projektet. Loftet fick sin placering på Skansen tronande på klippbranten för att minna om det dramatiska hemlandskapet och utgjorde ett symboliskt blickfång för alla som kom över Djurgårdsbron. *Finngården*, som uppfördes åren efter Hazelius död och representerar den finskspråkiga befolkningen i Värmland, kan också sägas tillhöra denna kategori av representerad nordisk »annorlundahet«, där rökstugan och bastun var väsentliga inslag.

Det finns, som jag ser det, två huvudsakliga skäl till dessa Hazelius tidiga försök att presentera bilden av Sverige som en mångkulturell nation. Det första är, som tidigare nämnts, en strävan att

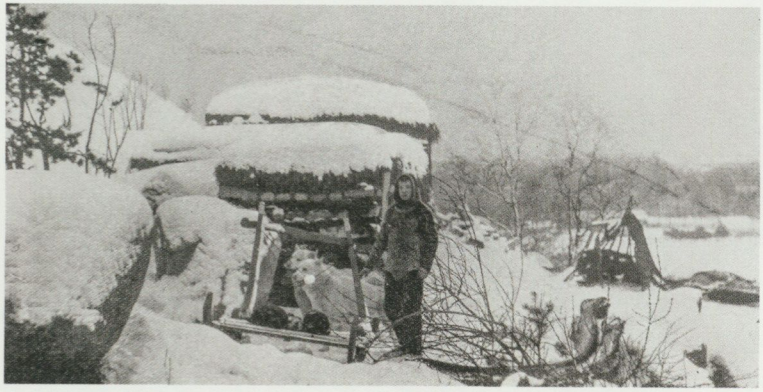

Det första steget mot en nordisk samling på Skansen togs genom uppförandet av Eskimåhyddan på bergets nordsluttning 1897. Ur *Vinterbilder från Skansen*, utgiven av A. Hazelius, 1901.

visa den mångfald och därmed den kulturella rikedom som fanns i det regionala »svenska folklivet« för att öka patriotismen bland besökarna – i Hazelius ögon ett *raison d'être* för hans arbete. Samtidens intelligentia/borgerlighet oroades av de snabba samhällsförändringarna runt sekelslutet. Folkomflyttningar inom och utom landet, utbyggd infrastruktur, industrialisering, urbanisering och modernisering av jordbruket fick alla skulden för att sådana levnadssätt som man betraktade som traditionsburna och beständiga nu tydligt undergick förändring. En stark upplevelse av att allt det »gamla och äkta« hastigt ändrades och försvann kombinerades med känslan av att Sverige var underutvecklat och underlägset andra europeiska nationer och att kulturarvet därför också generellt betraktades som av lägre eller inget värde. Hazelius projekt handlade om att återupprätta stoltheten hos dem som förlorat den och väcka fosterlandskärleken hos dem som ännu inte förstått att Sverige var värt att älska. Det andra skälet var rent ekonomiskt: allmänhetens intresse för det exotiska och viljan att betala för att se något märkligt och spännande gjorde mångfald till en lönsam idé, ett sätt att tjäna pengar till det stora museiprojektet. Utan ett inflöde av nya pengar kunde den ständigt lika barskrapade Hazelius inte förverkliga sina storslagna planer.

I backspegeln kan man i viss mån tala om exotisering. Men på Skansen presenterades »den andre« intressant nog som en *del* av vad som var Sverige eller i vissa fall Skandinavien, dvs. som »oss«. »Lappar«, »finnar«, »allmoge« och »backstugusittare« var alla på sitt sätt »de andra inom oss« och tycks av Hazelius ha setts som nödvändiga komponenter i processen för att skapa en svensk nationell identitet i en tid av oro och förändring.

Vad tyckte publiken om det? Skansen lockade stora skaror. Enligt statistik publicerad i *Meddelanden från Nordiska museet* räknade man till exempel in 434 200 besökare år 1899, och en övervägande majoritet av dessa, drygt 413 000 personer, sökte sig till Stiftelsen Nordiska museets friluftsavdelning Skansen. Några röster som ifrågasatte presentationen av kulturell mångfald som en bild av Sverige, av »oss«, står inte att finna någonstans i materialet. Eventuella invändningar kom snarare från akademiska kretsar och rörde då långsiktigheten och graden av vetenskaplighet i hela företaget, därtill rimligheten att tala om ett museum för folklig kultur då man samtidigt samlade in högreståndsföremål.

Ett Sverige i glimtar

De flesta museer anstränger sig för att på ett eller annat sätt spegla samhälleliga förändringar, och så gjorde också Skansen under det sekel som följde efter Hazelius. Från hans första blygsamma samling om sju hus utvecklades och utvidgades Skansen så att man i dag finner runt 160 kulturhistoriska byggnader på berget. Museets representation av historien, av Sverige och av »svenskhet«, har breddats allt eftersom bilden av Sverige har förändrats. De byggnader som genom åren valts ut för att ingå i Skansens samlingar speglar i dag ett drygt sekels trender inom etnologisk och bebyggelsehistorisk forskning och museipraktik – ett ämne som förtjänar en egen artikel. När fokus har växlat har samlingen av byggnader och historiska gestaltningar växt, programverksamhet har utvecklats och förändrats. I dag berättar Skansens samling inte bara historien om den (ännu) exotiska landsbygden under 1700- och 1800-talen.

Här kan man nu möta berättelser om livet i den förindustriella staden, om herrgårdskultur, arbetarhistoria, industrialisering och framväxten av ett demokratiskt samhällsskick. Skansens bild av historien kan, liksom under Hazelius tid, betraktas och beskrivas som en konstruktion, men det är en i många stycken verkningsfull och effektiv sådan. Många är vittnesbörden om äkthet, av att man upplevt något på riktigt och fått en erfarenhet som väcker starka känslor.

»Den andra inom oss« utgör fortfarande en del av konstruktionen av det svenska. Kontrast är ännu en gångbar pedagogisk metod. Ändå kan presentationen ses som för smal: tiden har stannat tidigt på 1950-talet, alltför många nya minoriteter och majoriteter i det svenska samhället är inte representerade och har som besökare själva inga, eller få, referenser till vad som visas. »Ett Sverige i miniatyr« var länge en populär fras i marknadsföringssammanhang, men riktigare vore kanske att kalla Skansen »ett Sverige i glimtar«. Skansens samlingar, aktiviteter och program representerar faktiskt inte hela den mänskliga mångfalden i Sverige, varken historiskt eller i nutid. Om Skansen har ambitionen att spegla nationen finns det, trots alla seriösa försök och idogt arbete, ännu vita fläckar på kartan.

Troligen kommer vi aldrig att kunna presentera en fullständig bild av livet i Sverige, men läser vi måldokumenten vill Skansen göra mer än i dag: där finner vi en rad förpliktande skrivningar om jämställdhet, social inkludering, kulturell mångfald och integration. För att Skansens kulturhistoriska miljöer »på ett trovärdigt sätt ska förmedla Sveriges kulturhistoria utifrån en helhetssyn« måste vi därför göra rum för fler berättelser – fler glimtar – om »andra«.

Mångfald och insikt genom pedagogik

I dag är det Pedagogiska enheten som ansvarar för den verksamhet som gästerna möter i de kulturhistoriska miljöerna på Skansen. Enligt målen ska enheten bidra till »bevarandet av mångfalden

Det talade ordet är bärande i Skansens pedagogik. I koloniträdgården från 1920-talet får Nathan en pratstund med en av många volontärer. Foto: © Marie Andersson, Skansen.

i det svenska kulturarvet« – en målsättning som Artur Hazelius skulle känna igen sig i. Ambitionerna är höga, det pedagogiska arbetet ska syfta till att väcka nyfikenhet, fantasi och kritiskt tänkande, ge insikt och djupare förståelse för historiska sammanhang och människors livsvillkor samt till att ge perspektiv på vår samtid

Samevistet utgör fortfarande en viktig plats för berättelser om »de andra inom oss« – berättelser om synen på samer i Sverige genom historien och i nutiden. Vistet är utgångspunkt för programverksamheten runt Samefolkens dag och för den öppna verksamheten under sommarmånaderna. Skolklasser har möjlighet att boka "Samer – ett urfolk", ett skolprogram som pedagoger från Kulturhistoriska respektive Zoologiska avdelningen leder tillsammans. Foto: © Marie Andersson, Skansen.

inför framtiden. Med hjälp av varierande pedagogiska metoder ska gästen involveras i verksamheten. Även om ord och uttryck är moderna och delvis i sig utgör ett tidsdokument hade nog Hazelius nickat gillande: mångfald, nyfikenhet, att få människor att genom upplevelser få insikt om vikten av kulturarvet, det är bra så. De befintliga miljöerna ger möjliga ingångar till många olika aspekter av kulturarv, och genom att Skansens gäster möter museipedagoger på plats ges möjlighet att fånga upp och belysa frågor som ligger »under ytan«, att problematisera och fördjupa bortom väggfasta bänkar och målade skåp. Mänskliga möten och det talade ordet kompenserar till viss del de brister som ännu kan finnas i samlingarnas representativitet.

Samevistet har flyttats och omdanats flera gånger sedan Hazelius dagar. Med sin nuvarande placering högt uppe på norra delen av Skansenberget utgör det fortfarande en viktig plats för berättelser om »de andra inom oss« – berättelser om synen på samer i Sverige genom historien och i nutiden. Under högsäsongens öppna verk-

samhet arbetar museipedagoger med olika typer av samisk kompetens där för att möta, och ibland bemöta, gästernas frågor och funderingar. Det är en miljö som det kan vara tufft och påfrestande att arbeta i eftersom pedagogerna upplever att de på ett annorlunda sätt än i övriga miljöer där blir ställda till svars, å ena sidan för »storsamhällets« politik och å andra sidan för »lapparnas« agerande. Platsen blir en regelrätt *hot spot*, en brännpunkt för komplicerade frågor runt makt och minoritet, och ett ställe där traderade fördomar får möjlighet brytas mot andra synsätt. Runt *Samevistet* har också skolprogram tagits fram som berör frågor om samisk kultur i historiskt perspektiv i samverkan mellan Kulturhistoriska avdelningen, Zoologiska avdelningen och olika externa intresseorganisationer med kompetens inom området. Bilduppslaget på sidan 121 presenterar vistet i dag. En vidareutveckling kan vara att i framtiden se till att det finns en närvaro av samisk kultur också i andra byggnader, som till exempel Älvrosgården från Härjedalen.

Friluftsmuseer löper ständigt risken att betraktas som ett slags kulturreservat, med uppgift att i frusen form bevara och förmedla landets äkta traditioner och genuina hantverk, och på så sätt utgöra ett bålverk mot den ständigt pågående samhällsförändring som av vissa upplevs som hotfull och skrämmande. För Skansen, som står som förebild för många inom friluftsmuseivärlden, är det kanske särskilt viktigt att signalera att vi inte är intresserade av att betraktas som en sista utpost av obefläckad »svenskhet« i ett mångkulturellt samhälle, eller som en bekräftelse av ett normsystem som utestänger stora delar av befolkningen från sin historia. Sådana markeringar kan göras på flera sätt.

Att välkomna alla gäster, oavsett bakgrund och förutsättningar, är en viktig uppgift för ett museum som verkar i ett demokratiskt samhälle. Det handlar om att garantera rätten till det kulturarv vi förvaltar. Grupper som läser svenska som andra språk har upptäckt Skansen som en inspirerande plats att studera både språk och kultur på. För att uppmuntra till en sådan användning av Skansen har SFI-klasser sedan några år fri entré till området.

Romsk historia och kultur finns inte permanent representerade

Samarbete med romska företrädare kring programdagar och kring skolprogram, samt ett antal Skapande skola-projekt med Roma kulturklass, är metoder som har gett plats åt romska berättelser på Skansen. Erland Kaldaras leder »Lungo Drom«, den långa resan, som är ett interaktivt besök om romsk kultur och historia. Foto: © Marie Andersson, Skansen.

på Skansen i dag. Den enkla förklaringen är att Skansen vanligen valt byggnader som utgångspunkt för olika aspekter av historien och att få sådana byggnader, om ens några, finns eftersom svensk lagstiftning hindrat romer från att bo längre än några dagar eller veckor på samma ort. Men bakom den förklaringen kan det finnas en annan. Kanske har romer tidigare betraktats som en del av historien som inte passar in på Skansen annat än möjligen som pittoreska inslag i någon tillfälligt gestaltad marknadsscen? På Skansens vårfest 1904 visades till exempel ett »zigenarläger« upp som en attraktion, skapad på initiativ av språk- och folklivsforskaren Arthur Thesleff. I en kommentar om gestaltningen, utgiven på Nordiska museets förlag, beskriver han de grymheter och förföljelser som romer utstått genom historien men redovisar i övrigt en syn på »zigenarna« som ett folk »utan gud, utan sedliga begrepp, utan heder och utan tradition«. Lägret nämns inte alls i årsberättelsens redogörelse för vårfestens innehåll, sannolikt för att det inte ansågs passa in i målsättningen »att genom fosterländska

fester och återupptagande af gamla bruk hos vårt folk väcka och underhålla känslan för fosterlandet och dess minnen«. På så vis blev romerna inte en del av det svenska, inte ens som »andra inom oss«, trots flera seklers närvaro i landet. Det kom att dröja länge innan den synen förändrades. Diskussionen om det nödvändiga i att inlemma romsk kultur i den Sverigebild som Skansen presenterar uppstod på allvar först under 2000-talet. Sedan dess har ett flerårigt samarbete med romska företrädare kring programdagar och kring skolprogrammet »Lungo Drom«, samt ett antal Skapande skola-projekt med Roma kulturklass varit de metoder som gett plats åt också romska berättelser på Skansen.

Behovet av nya berättelser

Gestaltade miljöer är friluftsmuseets alternativ till andra museers permanenta utställningar. Att skapa nya miljöer i form av flyttade eller nybyggda hus är den väg som Skansen ofta valt för att presentera alternativa perspektiv och belysa aspekter av historien som saknas. Resonemang om ett sådant arbete, »Moderna tider«, som syftar till att flytta fram den historiska tiden i Skansens samlingar, förs i Maja Hagermans text sist i denna bok. Att planera för fysiska tillskott i samlingarna är av naturliga skäl en långsam och ofta mycket resurskrävande process. Alternativet är att utveckla ett nytt pedagogiskt innehåll eller ny programverksamhet med utgångspunkt i det som redan finns. Risken finns dock att det inte blir ett tillräckligt tydligt fokus, eller att det blir fråga om tillfälliga punktinsatser utan längre varaktighet. Trots flera spännande, och i samarbetsparters och målgruppers ögon lyckade satsningar som dem ovan, finns det ändå en känsla av otillräcklighet bland personalen när det gäller vad som berättas i Skansens kulturhistoriska miljöer och frågan om representation. Skansens museipedagoger möter gästerna och deras frågor varje dag och det uppstår en spänning mellan det som Skansen gör och det Skansen vill – och som många gäster efterfrågar.

Under en workshop i februari 2015 presenterades en idé om att,

utan överväldigande insatser, bredda och vidga berättelser som speglas på Skansen, och ge ytterligare utrymme för individuella öden för att öka möjligheterna till identifikation med det förflutna. Vi bestämde oss för att starta ett lokalt projekt med namnet »Oss andra«, en riktad satsning för att möta nya frågor. Målet var att ta fram nya berättelser knutna till Skansens kulturhistoriska miljöer och presentera förslag på hur vi skulle kunna gestalta dessa historier och göra dem till fungerande pedagogiska verktyg i både öppna och bokade aktiviteter. En följande brainstorming-övning med museipedagogerna resulterade i en imponerande lista på inte mindre än 175 möjliga alternativa berättelser med anknytning till Skansens miljöer. Förslagen representerar olika geografiska eller sociala erfarenheter, etniska grupper och genusperspektiv, både lustfyllda och svåra berättelser, många med en direkt relevans för dagens samhälle. De resurser som identifierades utgjordes av den samlade kunskapen och erfarenheten från åratal av planerad och genomförd pedagogisk verksamhet, samt det starka engagemanget bland personalen.

En början

Som ett första steg fick en grupp museipedagoger i uppdrag att ta fram ett antal nya berättelser inför 2016 med förslagslistan som utgångspunkt. Målsättningen var att lyfta angelägna berättelser som ligger gömda i Skansens miljöer, men oftast inte är synliga för gästerna – eller för oss själva – för att berätta om

– den som inte ägde
– den som inte bestämde
– den som inte skrev historia.

När Skansen skapar en ny eller omgestaltar en gammal kulturhistorisk miljö använder vi en modell som bygger på idén om angelägna berättelser och som Ewa Kron beskriver närmare i artikeln efter denna. Arbetsgruppen ombads använda begrepp som till exempel *nyckelföremål* från modellen som en hjälp att utföra uppdraget. De

utrustades också med en rad frågor om vad som har gjorts tidigare och vad som görs i dag. Vad har varit framgångsrikt, vilka utmaningar finns? Finns det redan existerande berättelser att bygga vidare på? Kan vi hitta spår av historiskt »osynliga« personer som har bott och levat i Skansens byggnader? Gruppen fick i uppdrag att undersöka vilka praktiska förhållanden som behövs för att kunna låta nya berättelser möta publiken. Behöver vi använda varierande eller kanske helt nya metoder? Finns det behov av eller möjligheter till samarbete med andra, internt eller externt?

Ur den långa förslagslistan valde arbetsgruppen att skissera fem alternativa berättelser: runt ett liv med funktionsnedsättningar, om beroende och makt i familjen, om kvinnor i »manliga« yrken och roller, om användningen av skam som straff samt om bostadsbrist och hemlöshet. I *Missionskapellet Ebeneser* skulle aspekter kring funktionsnedsättningar kunna illustreras genom den autentiska berättelsen om det par som ett antal år bebodde kapellets minimala kök. Mannen var förlamad och sängliggande och hustrun kämpade för bådas uppehälle genom diversearbete i bygden. Boendet var betalning för de vaktmästarsysslor hon utförde åt missionsförsamlingen. *Oktorpsgården* från 1870-talets Halland kan rymma frågor om beroende och makt, och om hierarkier i familjerelationer när människor bor under samma tak. Här finns bland annat berättelsen om dottern, arvtagerskan, som gifte sig med drängen, men också parallellberättelsen om den syster som ogift levde kvar på gården. Ett genusperspektiv på livet i *Bergsmansgården* under tidigt 1700-tal kan spegla det faktum att kvinnor genom historien har haft »manliga« yrken, och att en hel del kvinnor drivit egna företag. Här kan både gruvpigans vardag och bergsmanshustruns arbete gestaltas. Begreppet skam eller vanära och dess användning som straff är intressant som fokus i *Seglora kyrka*, där både skamstocken utanför kyrkogårdsmuren och skampallen inne i vapenhuset är föremål som väcker många frågor. Diskussioner om hederskultur och »nättrollens« attacker mot misshagliga personer är två nutida kopplingar till skambegreppet som vore intressant att arbeta med i relation till 1700- och det tidiga 1800-talets syn

på hur människor skulle bete sig enligt normen. *Arbetarbostaden* från 1880-talets Stockholm, slutligen, skulle kunna rymma en femte berättelse, den om bostadsbrist och hemlöshet i en tid av stora folkomflyttningar.

Skansens Klädkammaren får samtidigt möjlighet att starta ett parallellt projekt kring patinering av kläder för att undersöka hur museipedagogerna skulle kunna bära plagg som ger intryck av att vara smutsiga och slitna, men som ändå går att hantera. Det projektet innebär i sig möjligheter att i framtiden vidga representationen och den gestaltning av historien som gästerna möter.

Ett gyllene tillfälle

År 2016 firar Skansen sitt 125-årsjubileum. Ett jubileum ger tillfälle att glänsa, att marknadsföra sina framgångsrika metoder och stärka sitt varumärke – men det är också ett gyllene tillfälle att presentera Skansen från nya vinklar och med nya perspektiv. Till Skansen går många för att uppleva hur det var »förr«, och förhoppningsvis drar jubileumsåret ännu större skaror till museet än vanligt. Då är det extra viktigt att öka graden av angelägenhet och identifikation och fördjupa det folkbildningsarbete som är en av Skansens kärnverksamheter. Vi tror att det arbetet får ökad genomslagskraft samlat som ett tema. Med valet av rubriken »Oss andra« för vårt projekt vill vi understryka vår önskan att inkludera snarare än att peka ut grupper och individer som inte är en del av museets förhärskande berättelse i dag. Vi tror att det går att både identifiera teman som är relevanta för en bred publik och närma sig viktiga frågor i samtiden samtidigt som vi gör Skansen mer angeläget på individnivå. I framtiden vill vi ge flera möjlighet att uppleva de känslor av gemenskap, sammanhang och äkthet som många gäster redan erfar och vidga bilden av vad Sverige varit och vilket arv vi bär med oss in i framtiden. Tanken är också att arbeta vidare med »Oss andra« under kommande år för att komplettera med ytterligare perspektiv. Listan över tänkbara berättelser var lång.

Skansen kan bredda representationen och Sverigebilden genom

Den så kallade skam- eller pliktpallen i Seglora kyrkas vapenhus. Begrepp som skam och vanära och deras användning som straff i äldre tid ger intressanta och aktuella kopplingar till samtidens diskussioner om hederskultur och »nättrollens« attacker mot – i deras ögon – misshagliga personer. Foto: Mats Landin, © Nordiska museet (NMA.0035314).

att lägga till nya byggnader till samlingarna eller genom en omgestaltning av redan befintliga miljöer. Det är den långsiktiga planen. Vad vi gör på kort sikt är att lyfta alternativa berättelser som i dag ligger gömda i Skansens kulturhistoriska miljöer, utan att ha varit synliga för gästerna eller oss själva. Genom »Oss andra« vill vi att Skansen ska ge en mer komplex bild av det förflutna. Den pluralistiska Sverigebild som Artur Hazelius en gång ville presentera är ett ständigt pågående bygge. Att bredda föreställningen om vad som är »oss« är ett nödvändigt sätt att föra Skansen in i framtiden.

Angelägna berättelser

Gestaltningar på Skansen

EWA KRON är kulturhandläggare på Skansen.

Det här är en berättelse om berättelser. Några av dessa berättelser kan betraktas som mer angelägna än andra men alla berättar de något om oss människor, förr och nu. De kan bidra till att vi lär oss av vad som en gång varit och hjälpa oss att se oss själva och reflektera kring angelägna frågor för att förstå hur det är *nu* och hur *då* och *nu* kan hänga ihop med *sedan*.

När vi som arbetar på Skansen utvecklar miljöer ska vi först bestämma vad vi vill *berätta*. Berättelserna styr sedan val av miljö, inredning och innehåll – ja, hela den kulturhistoriska miljön. Berättelserna lägger också en grund till kommunikationen mellan oss och våra gäster. De tas fram med hjälp av en metod: *Skansens berättarmodell*. Den här texten handlar om denna modell och om hur den uppstod.

Inspirationen till Skansens berättarmodell kommer från visionsarbetet *Agenda Kulturarv,* ett nationellt projekt initierat av Riksantikvarieämbetet. Det resulterade i en gemensam programförklaring för framtidens kulturarvsarbete som fick titeln *Människan i centrum*. Kulturarvet består av hus, föremål och arkivhandlingar men handlar också om människor och människors berättelser, sammanfattade en av deltagarna i arbetet.

◂ »Beata« och »Henric« vid invigningen av Boktryckarbostaden 2012. Foto: © Marie Andersson, Skansen.

Människan och berättelsen bildar tillsammans kärnan i Skansens berättarmodell. I Skansens stadskvarter, i kanten av den äldre förindustriella staden, står till exempel *Järnhandlarens hus*, som gestaltar svenskt 1930-tal. Huset rymmer en bostad om två rum och kök med ingång från gården. Det är järnhandlarfamiljens hem. I ett kvarter inte långt därifrån ligger *Boktryckarbostaden*, ett varsamt renoverat 1840-talshem. Denna bostad, även den med två rum och ett kök och ingång från en gård, öppnade sina dörrar i omgestaltat skick år 2012 efter att ha stått nästan orörd i 80 år.

Järnhandlarens hus och Boktryckarbostaden är exempel på hur vi lyfter fram berättelser med stöd i Skansens berättarmodell. Och det är genom dessa båda hem som vi här kommer att bekanta oss med de olika begrepp och uttryck som berättarmodellen använder.

Berättarmodellen

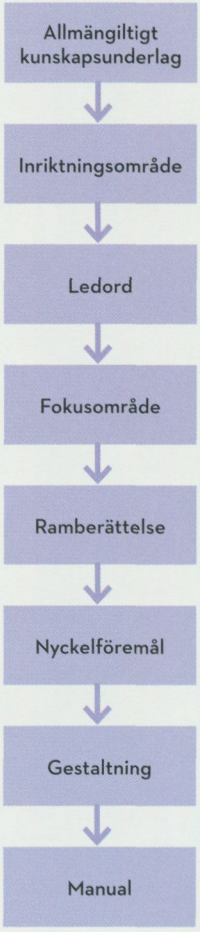

Dagens angelägenheter

Vad menar Skansen med en berättelse och hur används den? Utgångspunkten i berättarmodellen är att världen är narrativ, eller »berättande«, och att människan med berättelsens hjälp konstruerar en bild av verkligheten – en bild som används till att skapa mening och tolka världen. Berättarmodellen hjälper oss här att fokusera på frågor som vi bedömer som angelägna för både dagens och morgondagens människor och därmed också med att ta fram *angelägna berättelser*. Med dessa berättelser gestaltar vi en miljö på Skansen, en konstruerad verklighet, som kan underlätta gästernas tolkning av både historien och den egna samtiden.

Sett ur det perspektivet förvaltar vi än i dag Skansens och Nordiska museets grundare Artur Hazelius motto »Känn dig själv«. I den aktuella uppdragsbeskrivningen står det att Skansen ska bedriva folkbildning och »ge insikt om och upplevelser av Sveriges kultur- och naturhistoria i relation till samtiden och med sikte på framtiden«.

Att berätta om och fysiskt gestalta hur människan under olika betingelser och olika tider ordnat sina liv och samhällen är alltid angeläget för en kulturhistorisk institution som Skansen. I cen-

trum för berättelsen står de människor som både var en del av och bildade förutsättning för de historiska samhällsföreteelser som Skansen önskar belysa. I mötet mellan Skansens besökare och Skansens kultur- och naturhistoriska livsmiljöer måste många dimensioner av människan och hennes livsvillkor få plats.

Friheten att välja vad vi vill berätta är stor. I Skansens berättarmodell bollar och prövar vi våra tankar och idéer. Antikvarier och pedagoger arbetar tillsammans i flera delar av processen. Vi spanar på frågor i tiden, referensgrupper säger sitt i större projekt och de pedagogiska aspekterna har en framträdande roll. Genom att ta de olika stegen i Skansens berättarmodell arbetar vi på ett strukturerat sätt fram inriktningen på de angelägna berättelserna: Vilka företeelser i tiden vill vi särskilt sätta fokus på? Vilken miljö fungerar som plats för berättelserna? I vilken tid tar berättelserna avstamp? Och inte minst: Vilka är de historiska människor (gruppen) och *karaktärer* (verkliga och fiktiva) som bär berättelserna?

Kunskapen om tiden, människorna och den fysiska miljö som omgav dem hämtar vi från många olika källor som frågelistor, dagböcker, intervjuer, litteratur och vetenskapliga arbeten. Vi ställer oss frågor som: Vad vill vi åstadkomma? Vilka angår det? Vems åsikter och värden speglas? Vilka är motiven för bevarande? Vi gör inte anspråk på att säga sanningen – en historisk analys kan aldrig vara neutral och det förgångna är borta för alltid – men vi kan skapa broar mellan nu och då som gör att våra gäster kan förnimma det förflutna på nytt.

Platsen, tiden och tidsandan

Det första steget i Skansens berättarmodell består av att ringa in en *plats*. Ska berättelsen utspela sig på landsbygden eller kanske i staden? Behöver miljön definieras eller vet vi redan att berättelserna ska fylla en bestämd natur- och kulturhistorisk miljö? Steget innefattar även att avgränsa en *historisk period*. Gäller arbetet en ny miljö behöver tidsperioden inledningsvis hållas bredare för att ringas in senare i processen. Avser arbetet en miljö på Skansen som

I Järnhandlarens hus inryms både bostad och butik. Foto: © Marie Andersson, Skansen.

redan har en tidsbestämning, oftast ett decennium, kan den tiden behöva omprövas. Det viktigaste i detta skede är att sätta ord på en *tidsanda* som speglar många människors verklighet och som har varit avgörande för samhällsutvecklingen.

Skansens berättarmodell kallar detta första steg – plats, tid och tidsanda – för *inriktningsområde*. För att lyckas tar vi stöd i ett *allmängiltigt kunskapsunderlag*, ett material som ger en bred bild av en avgränsad period i historien.

För Järnhandlarens hus bestämde vi att platsen skulle vara en affärsbyggnad med bostad i en mellansvensk stad under svenskt 1930-tal. Det är en period som utmärks av ett samhälle i snabb omvandling – folkhemsbyggets tid. För att sammanfatta tidsandan valde Skansen *genombrottstid* som inriktningsområde. Boktryckar-

bostaden blev det hus som fick berätta om liberalismens framväxt under 1800-talet. Tiden bestämdes till ett 1840-tal när borgarklassen ledde de liberala frågorna kring individens frihet och en explosionsartad etablering av liberala tidningar skapade utrymme för en friare samhällsdebatt. Inriktningsområdet för Boktryckarbostaden är *liberalismens genombrott och borgerlighetens framväxt*.

Rörelser i tiden

Om inriktningsområdet tecknas med breda penseldrag är nästa steg att ur detta ringa in snävare tendenser i tiden. En sådan fokusering kallas i Skansens berättarmodell för *fokusområde*. Dessa områden ska visa vilka berättelser som ska belysas och som angår vår samtid. Fokusområdena för Järnhandlarbostaden är *medelklass*, *modernitet* och *hygien*.

Fokusområdet *medelklass* beskriver att det var under mellankrigstiden som en grundläggande ommöblering ägde rum inom klasstrukturen. Den nya socialgruppsindelningen I, II och III var ett försök att föra samman folk i nya kategorier. En framträdande grupp som kallades medelklass uppstod – en stor heterogen grupp som skulle få plats i ett folkhem för många och som sökte det gemensamma. Samtidigt var medelklassen ett med sin tid som utmärktes av *modernitet*. Moderniteten blev slagordet i det nya samhällsbygget och dess rationella och vetenskapliga principer kom att sträcka sig långt in i enskilda människors liv och vardag.

Om *modernitet* var mellankrigstidens ledord var *hygien* dess lösenord. Med hygien tycktes man mena att det orena eller störande kunde rensas undan för att i stället ge plats för det lyckliga, friska och harmoniska. Ordet kunde knytas till många beteenden och hade en vetenskaplig och god klang och mötte människan i vardagen i smått och stort, från tand- och kroppshygien till sexualhygien och samhällsplanering.

För Boktryckarbostaden valdes fokusområdena *liberalism*, *demokratisering* och *borgerskap*. Genom dem speglas framväxten av en samhällsgrupp som tar spjärn mot det gamla ståndssamhället och

driver det politiska systemet i riktning mot demokrati. Under den period som Boktryckarbostaden visar söker denna grupp ännu sin identitet och formerar sina ideal och värderingar, riter och traditioner.

Till fokusområdena lägger vi också *ledord* som har en något annorlunda funktion. Ett ledord ska fånga inriktningsområdets själva kärnvärde eller känsla och genomsyra hela konstruktionen av en miljö. Det ska helt enkelt sammanfatta inriktningsområdets identitet: vad man är eller vill vara. Begreppet saknades vid gestaltningen av Järnhandlarbostaden och Boktryckarbostaden men används vid den pågående omgestaltningen av Tottieska gården. Där är tiden satt till 1721–1830 och platsen bestämd som en högborgerlig miljö i staden med inriktningsområdet *de lärda ska bildas, de olärda upplysas*. Fokusområdena är *globalisering, nya rön* samt *sociala förskjutningar* medan *nytta, dygd* och *förnuftstro* tjänar som ledord.

Ramberättelse för människan i centrum

Efter inriktningsområdets bredare perspektiv och fokusområdets smalare avgränsning följer det steg i Skansens berättarmodell där de angelägna berättelserna ska omvandlas till en *ramberättelse*, kort sagt »en berättelse som bildar en sammanhållande 'ram' kring andra berättelser«. Själva »ramen« består av kortare biografier för de angelägna berättelsernas karaktärer, med anknytning till de fokusområden som vi väljer. En ramberättelse kan på så vis betraktas som en personifiering av den angelägna berättelsen och vi talar här om att vi *befolkar* de natur- och kulturhistoriska miljöerna.

Ramberättelsen består av ett antal huvudkaraktärer. Dessa kan vara sammansatta från flera källor eller bestå av autentiska personer. Oavsett vilket måste karaktärerna vara trovärdiga representanter för sin grupp, sin tid och för de angelägna berättelserna. En ramberättelse behöver för den skull inte vara statisk. Persongalleriet kan utökas för att skapa flexibilitet och mångfald. Med bikaraktärer kan fler berättelser tillföras, fler röster höras och det

centrala perspektivet breddas. Så skapar vi också möjlighet att framhäva viktiga detaljer eller visa andra perspektiv. En mormor i Järnhandlarbostaden kan beskriva ett Sverige före centralvärme och rinnande vatten. Attityder och värderingar kring personer med olika funktionsnedsättningar kan speglas genom en nära anhörig. Samtal om svåra ämnen kan belysas genom blicken hos en fiktiv person.

Ramberättelsen har flera funktioner. Den ska ligga till grund för den fysiska gestaltningen av en miljö, vara utgångspunkt för pedagogiskt arbete och skapa möjlighet till identifikation. Den ska också bidra till en tydlig kommunikation med Skansens gäster. I det följande bärs ramberättelserna av huvudkaraktärerna Ingeborg och Herman samt Henric och Beata. Det första paret befolkar Järnhandlarbostaden, det andra Boktryckarbostaden. Ingen av dem har funnits i verkligheten.

Medelklassparet

Det unga medelklassparet i Järnhandlarens bostad består av Herman, född 1900, och hans fem år yngre hustru Ingeborg. Paret gifte sig 1930, samma år som Herman tar över järnhandeln från den tidigare ägaren. De har två barn, en flicka som heter Birgit och en son född några år senare. De bor relativt modernt i två rum och kök med centralvärme, toalett och rinnande vatten men drömmer om en modern villa – ett typhus som de uppfattar som hygieniskt, luftigt och grönt.

Herman har gått den långa vägen. Efter den sexåriga folkskolan började han som springpojke i farbroderns järnhandel. Efter flera korrespondenskurser, Hermodsbrev och aftonskola i bokhållning avancerade han till andra och därefter till första biträde. När vi möter honom har han ärvt rörelsen, vilket var vanligt på den manliga sidan av släkten. Herman uppfattas som konservativ. Han känner sig trygg i de borgerliga värderingar som han har präglats av under sin uppväxt. I järnhandeln råder en patriarkalisk ordning.

Ingeborg föddes i ett småbrukarhem. Som för många kvinnor

Familjen i Järnhandlarbostaden – »Herman«, »Ingeborg« och dottern »Birgit«. Foto: © Marie Andersson, Skansen.

Bakning i Järnhandlarbostaden. Foto: © Marie Andersson, Skansen.

lockade stadens möjligheter till egen inkomst och ett självständigare liv och flytten gick från en landsbygd som genomgår stora strukturomvandlingar. På 1920-talet tog Ingeborg arbete som kontorist. När hon och Herman gifte sig slutade hon yrkesarbeta. Trolovning, giftermål, havandeskap eller förlossning var vid denna tid giltiga skäl att avskeda en kvinna.

När vi möter Ingeborg är hon hemmafru och med i sin tid. Som aktiv i husmodersrörelsen och regelbunden läsare av *Husmodern* och andra damtidningar tar hon del av tidens debatt om hemmafrurollen, hygienen och moderniseringen av hemarbetet. Ingeborg gör också sitt bästa för att insupa vad som förväntas av henne som maka och mor – en omställning från bonddotter till modern medelklasshustru.

Hermans och Ingeborgs olika bakgrund och mottaglighet för det nya moderna bidrar till en del slitningar inom familjen i en tid när gammalt och nytt ställs mot varandra.

Borgarparet

Under perioden 1830–1850 ökade antalet tidningar i Sverige stort. Tidningen var en ny form av offentlighet eftersom den gjorde allmänhetens åsikter hörda. Flera av de nya tidningarnas redaktörer och utgivare, ofta med erfarenhet från studenttidningar, drevs av ideella motiv; de ville förmedla kunskap och påverka samhället i en mer liberal och demokratisk riktning. En sådan akademisk redaktör samarbetade ofta med en hantverkskunnig redaktör och de delade upp arbetet mellan sig.

Tidningsutgivarparet Henric och Beata arbetar tillsammans med den nystartade tidningen *Hwad Nytt?*. De har sin redaktion i bostaden och tryckeriet ligger behändigt intill i samma hus. I hemmet finns också pigan Emilie och lärpojken Petter.

Beata föddes omkring 1820 och växte upp i ett småborgerligt hem. Hennes far var boktryckare och modern tog hand om hushållet. Beata fick sin utbildning i hemmet. Hon lärde sig läsa och skriva och undervisades i kristendomskunskap, franska och »fruntimmerskunskap«. Som boktryckardotter fick Beata hjälpa fadern med skrivarbete och med praktiskt arbete i boktryckeriet.

Henric växte upp i ett bildat prästhem med tillgång till en stor boksamling. Hans far kyrkoherden fick honom att tidigt se de sociala orättvisorna i samhället och vikten av en utbildning i strävan efter ett bättre liv. Henric kom så småningom till Uppsala – ett viktigt centrum för kulturliv och intellektuell debatt – och fick där kontakt med liberalismen, som var stark i studentkretsar. Han skrev artiklar i olika studenttidningar om förbättrad fattigvård och utbildning för alla. Långt senare, som lärare och aktiv liberal, drömmer Henric om att ge ut en egen framstegsvänlig och oppositionell dagstidning.

På 1840-talet träffade Henric sin blivande fru Beata. Beata såg i Henric en utbildad man som pratade om jämlikhet och äktenskaplig frihet. Genom Beatas arv, dvs. faderns boktryckeri – hon är äldst i syskonskaran och saknar yngre bröder – och Henrics erfarenhet har de förutsättningarna för att realisera sin dröm. Men trots öm-

sesidiga motiv uppstår meningsmotsättningar när hennes småborgerliga bakgrund möter hans högborgerliga.

Nyckelföremål

Avståndet mellan berättelserna och den fysiska miljön får aldrig vara långt. Den fysiska gestaltningens uppgift är att på trovärdig grund skapa ingångar till berättelserna. När berättelserna och den fysiska miljön – föremål, textilier, inredning, växter, djur och natur – samspelar förstärker de varandra. I denna process spelar *nyckelföremålen* en stor roll.

Liksom karaktärerna stödjer och bär nyckelföremålen berättelserna och identifieras med fördel redan när vi tar fram ramberättelsen. Deras funktioner har ofta flera bottnar. Ibland är de en förutsättning för karaktärernas trovärdighet. Vad vore till exempel Henrics och Beatas levnadsteckning utan redaktionens olika föremål för en pressläggning? Nyckelföremålen kan också bidra till en fördjupning av kunskap. Exempelvis kan en kamera från 1930-talet berätta om amatörfotografins spridning och om hur kvinnor tog sig an detta medium, vidare om teknisk och konstnärlig utveckling och om fotografiets kulturhistoria.

Ett nyckelföremål äger extra tyngd om det kan spegla både inriktningsområdet och fokusområdet. Städskåpet i Järnhandlarbostaden gestaltas i det nya materialet masonit – lätt avtorkbart och därmed hygieniskt – och signalerar tillsammans med innehållet – moderna hushållsredskap som elektriskt strykjärn och dammsugare – såväl genombrottstid som hygien, modernitet och medelklass, samtidigt som det stödjer ramberättelsen om en hemmafru som lever med sin tid.

Nyckelföremål kan också vara viktiga i det pedagogiska arbetet. Genom Järnhandlarbostadens gula emaljerade elspis, med två plattor och ugn, kan ett samtal mellan pedagog och besökare effektivt ledas in på frågor om elektrifiering av städerna, om ideal och kostvanor i vardag och fest eller om att kokkärl i moderna material måste införskaffas för att fungera på elplattan. Sådana samtal kan

»Henric« och »Beata« i tryckeriet, där ännu ett nummer av *Hwad Nytt?* färdigställs.
Foto: © Marie Andersson, Skansen.

också glida från elspisen in på tidsperiodens syn på modernitet, där allt tycktes vara möjligt tack vare tekniken, trots sociala skillnader. Inköpskostnaden och elpriset under 1930-talet gjorde att elspisen inte var tillgänglig för alla och bara en knapp tredjedel av

hushållen i städerna ägde en. Ändå stod den i fokus för de husliga experternas förhoppningar om det rationella hushållsarbetet.

Nyckelföremålen har en framträdande plats i en natur- och kulturhistorisk miljö genom att de både stödjer och fördjupar berättelserna. Men de underordnar sig också en helhet. Å ena sidan är de tysta så länge ingen lyssnar till vad de har att berätta om en annan tid. Å andra sidan kan den som stannar till få höra angelägna berättelser om mänskliga behov och villkor, om byggnadskick och bostadsideal, om människans förhållande till djur och natur – för att nämna något bland mycket.

Berättarmodellen i vardagen

Arbetet med att uppföra nya natur- och kulturhistoriska miljöer är stort och omfattande. Detsamma gäller när vi ska uppdatera en äldre historisk tolkning av en miljö. Samtidigt pågår ständigt mindre justeringar, tillägg och kompletteringar i syfte att stärka miljöernas gestaltning, trovärdighet och kommunikation. Skansens berättarmodell kan, helt eller delvis, användas i både små och stora sammanhang. Som när vi anlägger en kålgård, förbereder ett takplåtsarbete i stadskvarteret eller planerar ett temaår. Eller då vi ska lägga ett donerat föremål till samlingen, bevara en lantras, sy upp en historisk dräkt eller bestämma en souvenir till museibutiken.

Det mesta kan vägas mot en berättargrund och ett perspektiv som utgår från människan. Berättarmodellen ska underlätta vårt arbete och ge stöd i de val som vi behöver göra. Fullt utvecklad är den ett arbetsredskap och en grund i vårt vardagliga arbete.

Samtidigt är den mer än en metod. Berättelser stimulerar fantasin och våra sinnen i form av bilder som fastnar i minnet. Genom berättelser blir budskap personliga, känslomässiga och engagerande. En angelägen berättelse på Skansen handlar ytterst om att beröra, så att den som tar den till sig vill återberätta den för andra. Igen och igen.

Feeling the Skansen Pride

Skansens uppdrag är att förmedla det svenska kultur- och naturarvet. Här kan man se hur kulturer i Sverige har formats genom tiderna, inte minst i mötet med nya seder och bruk. Men Skansen speglar också nutiden, och ett bra exempel på det syntes under Pridefestivalen 2015, där Skansen medverkade både i PridePark och i Prideparaden under den samlande rubriken »Feeling the Skansen Pride«. På Skansen fick museipedagogen Monica Tornberg i uppdrag att göra en visning på temat HBTQI.

»Sådant finns inte«, sa drottning Victoria av England apropå homosexuella handlingar mellan kvinnor. Under samma »devis« tog Skansen under visningen upp den tystnadspolitik som fördes i Sverige mellan 1734 och 1864, när homosexuella handlingar inte bara var olagliga och utan också tystades ned. Logiken var ungefär denna: om ingen visste att »sådant« fanns så skulle ingen heller frestas att utföra dessa handlingar.

Redan visningens inledande minuter väckte frågor om kön, då museipedagogen, som presenterade sig som kvinna, mötte grupperna klädd i uniform från Karl XII:s tid. Uniformen fick sin förklaring i Soldattorpet, närmare bestämt i berättelsen om Ulrica Eleonora, alias Wilhelm, som föddes som kvinna, gick in i armén som man för att efter ett antal år återta sin kvinnliga identitet. Bergsmansgården och Oktorpsgården gav ram och rum för berättelser om normer och normbrytare genom historien. Visningen avslutades med en sammanfattning av hur den aktuella lagstiftningen har sett ut fram till nutid – en intressant påminnelse om att många reformer är jämförelsevis nya. Homosexualitet avkriminaliserades i Sverige 1944 men levde kvar som en medicinsk term till 1979. År 1987 infördes ett förbud mot diskriminering men det är annars först efter 2003 och framför allt 2009 som mer svepande rättighetslagar har blivit verklighet.

På PridePark fanns också »Skansen's Open Closet«, där man kunde byta skepnad, tid och kön, allt efter hur man kände sig. Man kunde bli en medelklasskvinna från 1850-talet, folkdräktsklädd hälsing från Delsbo eller en lärare från början av 1900-talet. Från taket hängde fotoramarna »Feeling colourful«, »Feeling peacocky« och det svarta fåret »Feeling horny« i bra höjd för både stora och små. De vattenlösliga tatueringarna »Feeling the Skansen Pride« blev väldigt populära.

Skansen medverkar under Prideveckan även 2016. Det ska flaggas med regnbågsflagg på Sollidenplan och en talrik medverkan i paraden planeras. Visningen »Sådant finns inte« kommer att erbjudas igen för att ge Skansens gäster möjlighet att möta berättelser om några av alla dem som varit en osynlig del i Sveriges historia.

CHRISTINA HAMNQVIST är pressekreterare på Skansen.

KAN V i!
ANDAS OM
15 år

Moderna tider

Skansen nyss och framöver

MAJA HAGERMAN är författare och vetenskapsjournalist.

Det blir lätt att man går till sig själv, sina egna förväntningar och minnen när man tänker på Skansen i framtiden. Jag växte upp mitt i Stockholms city, och minns hur jag som mycket liten tappade bort min pappa vid Bollnästorget, blev hittad av främlingar och uppsatt på den stora stenen, som sedan kallades »Stora gråtstenen« i min familj. På nästan samma plats försvann min egen tvååring, trots kycklinggul overall, och jag minns hur kallsvetten rann innan jag hittade honom i ett smalt mellanrum mellan husen där han smitit in för att leka kurragömma med oss.

Någon släktgård på landet hade jag aldrig, ingen mormor som satt vid vävstolen och vävde handdukar. Men på Skansen har jag sett hur det går till, hur man förvandlar linblommans stjälkar till något som obegripligt flinka fingrar kan spinna tråd av, och jag har sett den bli vävd. Mina söner var väl inte riktigt lika intresserade av att titta som jag. Men det fanns en tid då de var små, innan filmer och dataspel tog över, då det gick att locka med dem. Själv kom jag hem med en känsla av äventyr i det lilla, som kunde följa med ända in i köksskåpet där mina egna handdukar låg. Vid närmare påseende hade de ju alla sin egen historia, någon ett auktionsfynd, en annan en nyinköpt dyrbarhet och någon ett arvegods, hemvävd

◂ Demonstrationer var ett vanligt inslag i 1970-talets Sverige. Foto: Gösta Glase, © Nordiska museet (NMA.0052298).

Bondkomikern »Jödde i Göljaryd« (Karl Petter Rosén) på den omskrivna stenen. Foto: Hélène Edlund, Nordiska museet (NMA.0077377).

för länge sedan av en avlägsen släkting utan namn. Så jag manglar dem ömt och tänker på händer som handskats med handdukar i andra tider. Lägger in dem i skåpet i en prydlig liten trave, som en hemlig skatt av kvinnohistoria, att veckla ut, hänga upp och syna vävens tunna trådar i.

Skansen handlar för mig om ett slags djupseende. Att kunna se djupare in i sin egen vardag, och uppfatta något kring, bakom och inuti den. Hur livsvillkor ändras och ens eget liv obevekligen är intrasslat i en stor, framrullande förändringsprocess. Precis som

mina farföräldrars varit och mina barnbarns kommer att bli. Att ta med barnen till Skansen kan handla om det, att fundera över den framrullande tiden och andra tiders sätt att leva och göra saker på.

Helst går jag där på vardagar, när strömmen av besökare inte är så stor, eftersom det helt enkelt är mer intressant att besöka kullan i fäboden om man inte är så många där inne samtidigt, när hon tar vara på färskmjölken, kärnar smör, silar ostmassa och kokar messmör av vasslen och annat man känner igen från sin egen frukost.

Trädgårdarna är också ett måste. En favorit är den bakom Skånegården, särskilt anlagd för fjärilar och humlor. En annan är Örtagården med ricinväxtens stora flikiga blad. Om Apoteket strax intill är öppet så går jag in där för att se på ricinoljan och läkemedlens hantverk på 1700-talet. Man kan bli kvar länge och titta på bearbetningen av osannolika och ibland rent giftiga ingredienser. Hur de doseras på milligram, mosas och formas till tabletter. Badrumsskåpet där hemma flimrar förbi. Inte tänker man så ofta på hur piller blir till egentligen – eller på hur tacksam man borde vara över att slippa en del gamla medikamenter. Tänkvärt, om någon tror att allt på Skansen handlar om att det var bättre förr.

* * *

Under mina Skansenbesök tänker jag också rätt mycket på hur det var när Artur Hazelius började bygga upp museet i det fria. Till Skansens hundraårsjubileum för tjugofem år sedan gjorde jag nämligen en historisk dokumentär för Sveriges Television, och ägnade ett fantastiskt arbetsår åt att bli närmare bekant med Nordiska museets magasin och Skansens olika förråd och miljöer. Jag letade i brevsamlingar och gamla arkiv för att få veta hur Hazelius gick till väga, och för att kunna göra mig en bild av invigningsåret 1891. Hur parken kan ha tett sig när besökarna möttes av levande människor i riktiga byggnader, i stället för av dockor uppställda i kulisser som på Nordiska museet. I Kyrkhultsstugan var det en flicka från Blekinge som berättade på äkta mål när hon visade runt i stugan, och vid Morastugan var det en dalkulla som tog emot.

Jag upptäckte också en del underligheter, som inte riktigt passade i tv-programmet, men som jag packade ner i en kartong och då och då har tittat på sedan dess. Överst i lådan ligger en gammal Skansenkarta från 1890-talet tillsammans med några lika gamla texter om idéer, som från början fanns, om vad Skansen skulle kunna vara. En tanke tycks ha varit att man skulle gestalta hemmets utveckling på ett slags mytiskt sätt, i olika faser från »urhemmet« och framåt. En man som senare blev ledande rasforskare och sysslade med teorier om urhem och ursprung, Carl Magnus Fürst, var i ungdomen även verksam en tid hos Hazelius innan han blev professor i anatomi i Lund. År 1884 skrev han en artikel om intressanta ryggåsstugor som han hade sett i Blekinge. Kyrkhultsstugan, som i dag finns på Skansen, omnämndes men också ett annat hus, Stenstugan, som numera nog är Skansens mest obemärkta. Den byggdes som en kopia av en bostad i Jämshögs socken och stod färdig som en av de allra första. Hemmet är en jordkula nedgrävd i en backe i marken, och det består av ett enda rum utan fönster, med bara ett enda ljusinsläpp över dörren, och möbler och husgeråd av enklaste slag. I jämförelse med Stenstugan framstod alltså de andra husen och gårdarna på Skansen som stora framsteg i hemtrevnadens utveckling. Fürst skriver om sitt sökande efter urhuset:

> Hvilken av dessa stugor är den ålderdomligaste, är nu till dags svårt att med visshet afgöra. Vore ryggåsstugornas typ ursprunglig i Sverige, så skulle den enklaste formen eller jordkulan möjligen vara den äldsta. Ur denna form skulle sedan de öfriga formerna utvecklat sig.
>
> Mer än till hypoteser kommer man dock ej ännu i denna fråga, hvars utredande kräver mycket arbete. Ännu är det samlade materialet för litet, för att svenska husets historia ska kunna skrivas.

I dag kan man le åt resonemanget om ett ursprungligt svenskt urhus. Arkeologer vet numera att det redan för fyra tusen år sedan, under bondestenålder, uppfördes storstilade byggnader. Men det var inte bara ett »urhem« utan även urtida hedendom man ville ge

närvaro i parken. I sjön vid Bollnästorget lät Hazelius hednakulten få en central plats. En av hans medarbetare Nils Edvard Hammarstedt (liksom Fürst mycket intresserad av tidens rasteorier om folkslags olika karaktär) byggde där upp en »offerholme« där det fanns stenblock med små gåtfulla skålgropar i, så kallade »älvkvarnar«. På högtidsdagar vaktades bron över till Offerholmen av borgarflickor klädda i fantasifulla dräkter med mönster från runstenarnas drakstilar. Även samiska sejtar från Lappland ställdes upp på holmen, och man törs knappt tänka på hur dessa stenar, som nyss varit vördade helgedomar och offerplatser i fjällvärlden, hade hamnat i huvudstaden.

Även den fornnordiska mytologin i *Eddan* ville Hazelius ha närvarande på Skansen. På kullen där parken skulle byggas stod ett tegeltorn redan när Hazelius köpte in området, och han uppkallade tornet efter den fornordiske guden Balders hall och bostad, Bredablick. I tornet inrättade han ett kafé i och lät ett stort dryckeshorn i fornnordisk stil, en Bragebägare, trona på disken. Alltså ett sådant horn som forntidsromantiker på 1800-talet gärna använde för att skåla i när de i göticistisk stil skulle utlova kommande storverk.

Bragehallen är ett annat namn Hazelius satte på Skansenkartan. I dag är den runda byggnaden teaterlokal och manege för Cirkus Skansen. Men från början uppfördes den som ölhall för Stockholms bryggerier till Stockholmsutställningen 1897. När utställningen var slut skulle den fortsätta att vara serveringslokal men nu benämnd efter den fornnordiska skaldeguden Brage och de »Brageskålar« man utbringade när man hade planer på att utföra storverk, sådana som det skulle passa att dikta om. Ett annat namn från Hazelius dagar är Balderslunden, serveringen vid Lill-Skansen.

Besökarna som kom på 1890-talet hade tydliga och självklara associationer till namn som Bredablick och Balderslunden. Man hade läst om *Eddans* mytologi i Viktor Rydbergs mycket populära versburna nytolkning *Fädernas gudasaga*; boken var en storsäljare som utkommit 1887. Rydberg omdiktade völvans spådom, hur sierskan förutspår Ragnarök och världens undergång men också ser att ett tusenårsrike med fred och fruktbarhet ska komma, då Balder ska bli

kung. Särskilt pampig är slutscenen hos Rydberg, när den nya världen stiger fram och gudarna i gräset återfinner sin ungdoms lekar:

> Och upp ur hafvet stiger en annan jord med härlig grönska, ett lycksalighetsrike med Mimers lund och Breidablick, bostaden för Balder. [...] Gudar återfinna varandra på Idaslätten. Och i Idaslättens oförvissnerliga gräs återfinna de det underbara tafvelspel, hvarmed gudarna lekte i tidens morgon. Sorgfrihetens dagar hafva återvänt.

Völvans spådom var mörk men innehöll ett hoppfullt budskap. En ny värld skulle uppstå, oförstörd och ungdomlig, när den gamla gått under. Hazelius projekt handlade om något liknande. En gammal värld höll på att uppslukas av förgängelsen, men ett litet stycke av den skulle räddas undan i sista stund. Så det fanns en klang av ödesmättad undergång och ungdomlig pånyttfödelse även kring Skansen.

Inslagen av lekfullhet slog mig också under min research. Det fanns inte bara tivoli, slänggungor, dans och uppsluppet tjo och tjim utan också ett slags historiskt lekande, som ter sig rätt prilligt i dag. I synnerhet eftersom det parades med tidstypiskt svulstig nationalism. I gamla arkivfilmer kan man se hur det ordnades historiska parader, man klädde ut sig till personer i den svenska historien och vandrade parken runt. Långa rader av fnissande lösskägg verkar ha varit ett stående inslag i festandet.

* * *

I dag är det självklart att förhålla sig kritisk till en gestaltning av historien som en nationalistisk berättelse om krigarkungar och segrar. Eller andra gamla underliga idéer, som präglade Skansen från början, om utvecklingen av hus och hem, idealiseringen av folk, »ras« och ett bondeliv framställt som tidlöst och ursprungligt stillastående. Men lika självklart kan man på ett annat sätt imponeras av Hazelius gärning. Allt han med små medel lyckades åstad-

Skansens vårfest 1894. Ett sällskap män och kvinnor iförda 1700-talsdräkt på Gröna Lunds loft. Foto: Frans G. Klemming, Nordiska museet (NMA.0041252).

komma, bygga upp och samla in, och man kan känna respekt inför det bestående värdet i allt detta. För om Skansen inte fanns där skulle storstadsungar som jag ha haft en betydligt vagare bild av livet i äldre tider.

Vi tänker på ett annat sätt än man gjorde på Hazelius tid om sådant som tid, samhälle och historia. Ändå kan man fundera över hur det skulle vara att i »Hazelius anda« utveckla Skansen i dag. Det sägs att vi går in i berättandets tidevarv nu, och att det framöver kommer att krävas allt mer av just berättande för att vinna uppmärksamhet. Men frågan är hur det ska göras, ännu mer än i dag såsom vid fäboden eller de andra öppna miljöerna.

Till att börja med: när man ska skapa en berättelse så börjar man ofta med att göra en text. När den sedan ska förmedlas måste det inte alltid vara så komplicerat. Om texten är av god litterär kvalitet, spänstigt skriven med friskt språk, som både öppnar för nya tankar och lämnar utrymme för läsaren att fritt associera, så kan man komma långt med ett litet häfte där korta stycken leder en

på vandring runt Skansen. Ett »Skansens veckoblad« kan finnas för den som vill veta vad som tilldrar sig just nu bland hus och gårdar. Då menar jag inte information om öppettider eller när djuren matas, utan texter ämnade att sätta igång tankeprocesser och fantasier hos läsaren. Publiken vill bli inbjuden, få vara med och uppleva. Men för olika besökare sker delaktigheten på olika sett. Med en trycksak – eller kanske en app i den smarta mobiltelefonen – i nypan kan en historiskt intresserad vuxen alldeles för sig själv ha fantastiska upplevelser om texten på ett intressant sätt samverkar med miljön.

Men barnfamiljer, ungdomar och skolklasser har andra behov, och det ligger en utmaning i att tillgodose många olika sorters önskningar att bli indragna i berättandet på Skansen. Och att göra det på ett sådant sätt att de inte går i vägen och hindrar varandra. För de senare behöver man söka efter nya, gärna lite lekfulla former, att gestalta historien. Olika varianter av dramatiserade visningar har redan provats på Skansen, för att förstärka besökarens känsla av att liv, en vardaglig värld, verkligen öppnar sig för den besökare som kliver in. Ett lyckat exempel var de gestaltningar av sägner och skrock som gjordes på kvällstid för några år sedan. När det kompakta mörkret hade lagt sig i allhelgonatid var det inte svårt att dras med i den spöklika stämningen, då konstiga ljusfenomen visade sig i dimmorna över Motjärn. Likvagnen kom skramlande i fackelsken bland gravarna vid Seglora kyrka, och en obehagligt vampyrlik herre i hatt och slängkappa dök upp och knuffade till en på ett närgånget, hotfullt vis i stadskvarteren.

På andra museer går det att hämta mer inspiration – nya grepp prövas på många håll. På Hallwylska ges en händelserik guidad visning av julförberedelser och julfirande i palatset. En hel skock besökare blir plötsligt indragna i arbetet, då de »av misstag« tas för att vara bud som kommer med jultårta. De rollspelande pedagogerna leder besökaren, via ett sinnrikt manus och mycket trampande upp och ned i tjänstefolkets smala baktrappor, in till herrskapets julfirande så som det ser ut ur tjänarnas synvinkel. Tänk om det fanns en visning på Skansen där Hazelius fortfarande levde, styrde och

ställde, och av misstag tog besökarna för arbetssökande till sitt nya friluftsmuseum! Det skulle bli lite som om tv-dokumentären jag gjorde för tjugofem år sedan återkom i ny skepnad.

Men utvecklingsarbetet handlar inte bara om vad pedagoger och annan personal gör på plats inför besökarna. Det finns även andra vägar att öppna upp miljöerna och gestalta kunskapen om dem. Mer om det längre fram.

* * *

En hel del arbete har redan lagts ner på att framställa faktabaserade kunskapsunderlag med manus till vissa miljöer där Skansen har gjort nya satsningar. Själv har jag skrivit om den familj som man tänker sig bor i Boktryckarbostaden: ett ungt par på 1840-talet, liberaler, tidningsutgivare och förkämpar för den fria pressen, som noga följer med i nyheter från Stockholm och världen. Han är intresserad av ny teknik, telegrafi, järnvägar, kanalbyggen och ångkraft. Hon tycker om modejournaler, är en bokslukare och läser helst kvinnliga författare som Fredrika Bremer. Runt punschbålet och vid musikaftnarna i deras hem dryftas tidens nya idéer. Men att skriva om allt detta i ett kunskapsunderlag eller ett manus är en sak. Det är något helt annat att komma på hur tankarna ska gestaltas så att besökarna verkligen uppfattar dem när de träder in i miljön. Just här tror jag att det finns mycket kvar att göra.

På Skansen finns redan ambitionen att gestalta ett samhälle i rörelse och utveckling, från bondesamhället över skråväsendet och dess avskaffande, liberalismen på 1840-talet i boktryckeriet (se Ewa Krons artikel i denna bok), arbetarrörelsen i Folkets hus kring år 1900 och arbetsvillkoren i fabriker och verkstäder i Skansens eget industriområde på 1920-talet. Men i vissa miljöer känns detta så mycket tydligare än i andra, och man kan fundera över varför det är så. I Mekaniska verkstaden slamrar maskinerna i en livsfarlig arbetsmiljö där det förr i världen var lätt att få in ett finger bland vassa kugghjul och sågklingor, eftersom där saknades skydd för arbetarnas säkerhet. I en sådan verkstadsmiljö blir fackföre-

ningsrörelsens viktiga kamp för bättre arbetsförhållanden verkligen kännbar. Och vid besöket tänker man också på dem som i dag tillverkar vår tids prylar vid fabriker i andra delar av världen.

Vardagsbelysningens samhällsomvälvande betydelse kan också bli tydlig på Skansen, alltifrån handarbetet i ljuset från öppna spisen, de första stearinljusen och fotogenlampan och till ellampans ankomst. I bostaden vid Järnhandeln på 1930-talet har hemmet blivit elektriskt. Med bättre belysning hemma blir det möjligt att sitta uppe på kvällarna och lyssna på radio, läsa eller göra upp stolta planer för framtiden i föreningslivet. Vägg i vägg ligger Konsumaffären, som vid samma tid drivs av Konsumentföreningen. Inne i Järnhandeln finns märkvärdiga elektriska apparater till salu, men även mekaniska ting med samhällsomvälvande betydelse, som cyklar. För det är ju på cykel man tar sig någonstans på 1930-talet, exempelvis ut på möte på kvällarna efter jobbet.

Så det finns redan en bra början till den stora berättelsen om 1900-talet, med dess makalösa framtidstro och kraftfulla förnyelse av samhällsbygget. Det är en berättelse som handlar om hur så många fick det så mycket bättre. Hur man kunde sluta buga inför fattigvården för att man fick sociala rättigheter som medborgare. Det var i skuggan av världsomspännande depression, under åren efter börskraschen och Kreugerkraschen på 1930-talet, som besluten togs om socialpolitiska reformer som handlade om nästan allt: arbetstider, förlossningsvård, folktandvård. Trots krisen tänkte man tankar om det möjliga, försökte se vägen framåt och tro att det skulle gå, tro på sina krafter.

1900-talet är ju en fantastisk period att berätta om, exempellös sedd i världshistoriens väldiga perspektiv. En epok utan motstycke vad gäller utjämning mellan fattiga och rika. Världen blir elektrisk, man kan börja rösta och få sjukvård, fattigdomen nedkämpas. En människas levnad blir i snitt mer än tio år längre, reallönerna mer än tredubblas, arbetstiden kortas, semestrarna blir längre och skolsystemet allt mer öppet demokratiskt för flickor och pojkar. I grunden är det en berättelse om demokrati. Just detta skulle jag gärna vilja kunna visa mina barnbarn, när vi i framtiden ska gå på

Skansen. Hur klassamhället såg ut på 1920-talet och hur färden gick till som tog oss därifrån. Berätta att min pappa växte upp utan sin pappa därför att farfar dog i en influensa, Spanska sjukan, som så många andra. Och att mina barns farmor gjorde hela resan från utedass och handpumpat kallvatten vid ett småbruk i Sörmland med två kor, potatisland, jordkällare, häst framför plog på egen åker med veteodling till husbehov. Det låter idylliskt. Men det var det inte. Tomrummet och sorgen lever ännu efter en innerligt älskad syster som dog i tuberkulos bara nitton år gammal. Året var 1948, vaccin fanns men alla hade ännu inte fått det.

* * *

Att försöka gestalta 1900-talets stora samhällsomvandling är naturligtvis en väldig utmaning. Men viktig eftersom det handlar om vad morgondagens föräldrar ska kunna visa sina barn: »Titta! Så här gick det till när mormor var liten. Det var så hennes föräldrar gjorde.« Avståndet i tid är nyckeln, två till tre generationer, för att kunna blicka tillbaka på den tid som var mormors barndom. Om man backade femtio till sjuttio år från Hazelius 1890-tal, så var mormors tid på 1830-talet i en bondevärld stadd i förändring, då många bondbyar befann sig mitt i en omvälvande skiftesrörelse. Om man tar samma språng bakåt år 2020 så hamnar man på 1960-talet.

Skansens kulturhistoriska avdelning bad mig vid ett tillfälle att spekulera om hur Skansen skulle kunna bygga vidare och gestalta miljöer från senare tider, 1940- till 1970-tal. Tanken är att man skulle kunna bygga ett nytt stadskvarter nedanför de gamla och där skapa utrymme för dessa decennier. Men vad skulle man berätta?

Efter andra världskriget blir boendet och bostaden centrala i Folkhemmet. Man ska bygga bort bostadsbristen och göra både människorna och samhället bättre genom boendet. Målet är att alla ska få en basal boendestandard bortom den värsta trångboddheten med exempelvis badrum och sovrum. Man vill »lära folk att

Ungdomar tar mer plats i samhället. En av flickorna bär ett FNL-märke på sin tröja.
Foto: Karl-Erik Granath, © Nordiska museet (NMA.0064201).

bo« i instruktiva radioprogram, vid Hemmets forskningsinstitut och på bokurser. Exempelvis lära ut hur man köper möbler som håller hela livet. Samtidigt startar just de här åren ett litet postorderföretag som med tiden kommer att förändra hemmet i Sverige och bilden av Sverige i världen – IKEA.

Stora sociala reformer som beslutades på 1930-talet kan bli verklighet först när kriget är slut. En mottagning för hälsokontroller av olika slag kan finnas i husets bottenvåning, där man ger

vaccinationer, gör skärmbildsundersökningar för att upptäcka tuberkulos, har en barnavårdscentral eller en folktandvårdsmottagning. På läkarmottagningen kan svåra frågor tas upp. Hit kommer krigsskadade flyktingar, kvinnor som vill ha preventivmedel eller ansöker om abort. Här lever ekon av rasbiologiska föreställningar om A-människor och här görs förfrågningar om sjukdomsförklarad homosexualitet. Även ärenden om vilka personer som bör utredas för sterilisering behandlas här. Och någonstans i buskagen bakom det nybyggda bostadshuset med alla bekvämligheter lever de bostadslösa, resande eller romer, för man måste naturligtvis även berätta om diskrimineringen.

Med detta sagt vill jag samtidigt framhålla något annat: att allt och alla inte måste vara representerade på Skansen. Föreställningen att friluftsmuseet utgör ett slags representativt Lill-Sverige är rätt underlig egentligen, och den kommer att bli allt svårare att hålla fast vid ju längre tiden rör sig bort från de hus och gårdar som faktiskt står där. De nationella minoriteterna ska självklart finnas med, även icke-renskötande samer och tornedalingar. Men i övrigt tycker jag att tanken på Skansen som ett fornt Lilleputtland är mycket mindre tilltalande än den om Skansen som en berättelse om tid och samhällsförändring.

Så låt oss fullfölja tanken på utbyggnaden. I 1950-talets bostad märks hemmets växande komfort och modernitet i prydnadsbelysning och ny design. Fritiden ökar och den personliga konsumtionen präglas av filmiska livsideal och mycket fasta könsrollsmönster. I affärslokalen i bottenvåningen kan jag tänka mig att det finns en fotoaffär med tillhörande ateljé. Och när man går dit för att bli porträtterad så klär man upp sig för att bli lik tidens stora stjärnor. Semestern har blivit längre och fotografierna från fritidsresan lämnas här för framkallning. Mörkrummet med kärl för framkallningsvätskor finns i butikens bakre del. Även filmens teknik kan förevisas då man säljer filmkameror för privat bruk och utrustning för filmvisning på hemmaprojektor.

På 1960-talet har hemmet fått ett nytt centrum kring tv:n, med tv-soffa, tv-kanna och andra tillbehör. Och en ny periferi: ton-

årsrummet. Ungdomskulturen syns på gatan utanför, där hänger tonårsrebeller och raggare vid korvkiosken och godiskiosken med veckotidningar, cigaretter och en automat med Adamssons kondomer. Svårare att gestalta på just Skansen är bilismen och 1960-talets storskaliga samhällsplanering. Men jag hoppas verkligen att det invid bensinmacken kan finnas plats för ett garage under huset med en liten bilverkstad, med smörjgrop och trassel, för service och mindre reparationer. Här kan man känna doften av framgång för svensk exportindustri, optimismen kring växande bilism – och en tidstypisk vision av moderniteten som oändligt resursslöseri. Men också hur nya möjligheter och perspektiv öppnas med husvagnar eller campingsemester med bil.

Mitt i berättelsen om svindlande snabb samhällsomvandling och djupgående förändring i människors vardag finns också ett helt annat slags förbryllande faktum. Nämligen att så lite händer för kvinnornas del före slutet av 1960-talet.

1970-talets politiska radikalism och stora sociala reformer kan gestaltas med ett daghem. Fröknarna kan vara engagerade i kampen för jämställdhet, internationell solidaritet och bättre miljö. Grupp 8, FNL-grupperna eller Folkkampanjen mot kärnkraft har kanske möte på jobbet när dagis är stängt. Eller så finns där ett eget lokalkontor med stencilapparat, banderoller och insamlingsbössor. Hemma i det egna köket börjar man också i praktiken omsätta sin konsumtions- och civilisationskritik till miljömedveten enkelhet, och naturligtvis ompröva även könsrollerna, och vem som ska göra vad i vardagen.

Om det i ett nytt kvarter finns plats att fortsätta ända in på 1980-talet, så blir kontoret viktigt. Hur man höll reda på allt strax före datoriseringen med hjälp av kortsystem, mappar, hålkortsremsor, telefonkataloger och så småningom med de stora och klumpiga mobiler som samtiden föraktfullt kallade »yuppienallar«.

* * *

Tonåringar vid bensinmack. Foto: BP Chemical Company AB, Nordiska museet (NMA.0033653).

En annan tankelek kan vara att fundera över hur Artur Hazelius som kraftfull pedagog skulle ha använt vår tids möjligheter att väcka intresse, skapa deltagande och appellera till fantasier och känslor, via mobiler, datorer och internet. Han ville ju särskilt nå ungdomen.

För yngre människor är det självklart att Skansen också ska vara en digital plats. Upplevelsen av besöket ligger ju även i förförståelsen, hur man i sitt inre uttyder vad man är med om. Webbplatsen är inte en plats i skymundan utan ett skyltfönster som hänger mitt på fasaden, som en viktig del av varumärket. Skansen måste presenteras med samma omsorg och lika höga krav på kvalitet och genomtänkt kunskap här som annars. Alltså i samma anda – med samma tilltalande förhållningssätt till hur modernitet hör ihop med tradition – som finns i exempelvis butiken och det högklassiga köket på Gubbhyllan. Kraven när det gäller att berätta på webben via filmer, foton, ljud eller texter ska vara desamma som överallt annars. Lika väl som man samarbetar med skickliga kockar ska man anlita goda skribenter, filmare, regissörer för att göra såväl gestaltningar som mer pedagogiskt förklarande filmer. Rätt använd kan webbplatsen skapa intresse, fördjupa upplevelsen av miljöerna och öppna blicken för sysslorna där. Gör man fel kan effekten bli den motsatta. Skansens webb bör inte vara någon experimentyta för egna produktioner. Olika former av »spelfilm« som gestaltning av kulturhistoriska miljöer kan vara problematiska i sig men sticker ut särskilt – i negativ mening – om tilltalet inte är genomtänkt och justerat mot den annars höga pedagogiska ambitionen.

Ny teknik, skärmar och datorer, passar självklart inte i miljöerna – och de behövs inte heller. Den digitala sidan av Skansen kan besökarna nå via sina smarta mobiltelefoner. På så sätt kan de kulturhistoriska miljöerna få en djupare fond av professionellt berättade presentationer som ger perspektiv på livet, vardagen och samhällsutvecklingen. Tankar kan lyftas och gärna gestaltas med *dokumentära* bilder, foton, gamla dokument och även i små berättande filmer med proffsig speaker eller i ljudfiler där tänkta historiska personer kan få ta gestalt med hjälp av texter skrivna av inbjudna författare.

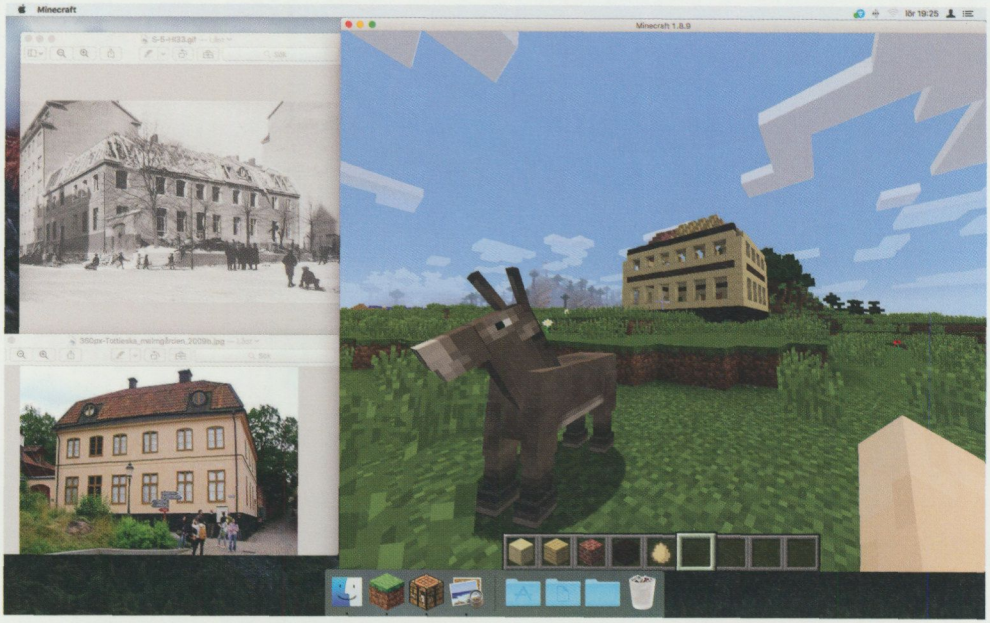

Tottieska gården uppbyggd i dataspelet Minecraft. Bild: Agnes Ask.

Webben i all ära, men det vore också möjligt att gå ett steg till, och ta fasta på lekfullheten i yngre generationers spelvanor. Min äldste son, han som låg i barnvagn när Skansen fyllde hundra år 1991 och tv-filmen just var klar, har fyllt tjugofem år. Och han tycker att hans mamma kan alldeles för lite om den nya stora spelvärlden. Så för att jag ska få lära mig mera, särskilt om dataspel med historiska fakta som bakgrund, söker vi tillsammans upp det svenska spelföretaget Paradox, som gör flera historiska spel med världsvid spridning.

Det jag vill fråga dem är om man kan tänka sig Skansen som plats för ett dataspel. Jag föreställer mig att spelet skulle likna filmen *Natt på museet*. Vi är på Skansen, ett problem ska lösas och det är en animerad version av Skansenkartan som är spelplanen. Själva

intrigen går ut på att lösa ett större uppdrag, och på vägen ställas inför mindre utmaningar och delproblem i olika miljöer. Mysteriet rör sig över århundraden, och man måste ta sig in till olika gårdar och hantverksmiljöer för att lösa gåtor och ta sig framåt i handlingen. Ställa frågor och ta reda på saker som har med hantverk och vardag att göra. Få anledning att prata med dem som finns i miljöerna och företräder ett annat århundrade, och göra egna kopplingar mellan det man har i sitt eget hem, i garderoben, köket eller badrummet och miljöerna på Skansen. Få anledning att fråga boktryckaren hur det går till att plocka ihop typerna till tidningssidan, lägga bokstäverna spegelvänt och baklänges helt för hand. Eller fråga bilmekanikern om hur man egentligen kunde tro att jorden skulle kunna klara alla dessa giftiga avgaser.

Man kan spela på mobilen för sig själv eller tävla över internet med sin familj och sina vänner. Det kan finnas olika svårighetsgrader för olika åldrar, och man kan försöka lösa problemen antingen genom att vara en smart spelare eller genom att läsa på om miljöerna på webben – eller naturligtvis allra bäst genom att själv besöka Skansen. Det skulle kunna bli ett lekfullt sätt att lära känna vad som pågår både bland djuren och inne i husen och gårdarna. Och hur det hänger ihop med ens eget liv, om det nu är osten på mackan eller trådarna i kökshandduken. Framför allt hur ens egen vardag ingår den stora omvälvande samhällsutvecklingen där mormor och barnbarn kan mötas.

Ur dataspelet Crusader Kings II. © 2016 Paradox Interactive AB.
All rights reserved. www.paradoxplaza.com

Skansen at 125

Introduction

CHARLOTTE AHNLUND BERG is head of the educational department at Skansen. ANDERS CARLSSON is editor at Nordiska Museet.

What is Skansen? Answers to that question expand in time and space and are determined by the perspectives and premises. An open-air museum based on cultural history and incorporating a zoological department? A city park filled with activities and attractions for children and adults? All that and much more. For example, an idea – and a result of the passage of time.

The history of Skansen has been written before, and the basic ingredients in the narrative of "the world's first open-air museum" are well known. The gates opened in 1891, the public flocked to Skansen immediately, and the concept soon attracted attention in Europe and other parts of the world. However, the dual ambition – to create an image of Sweden, serving as a fortifying example, and to rescue the peasant society that was disappearing – also involved some tensions. Which Sweden was actually on display? It was not the contemporary country with its industrialization and emigration. Nor was it the recent past, with agricultural challenges and widespread poverty. Perhaps it was something in between or something completely different? Skansen was created in a time of

major transformations and was shaped right from the beginning by educational choices and a sound dose of pragmatic thinking.

The successful visitor figures throughout the twentieth century were largely based on this pragmatism. Skansen has been – and is – both interesting and enjoyable. Buildings and animals have been acquired, sometimes as part of a strategy, sometimes almost by improvisation. Sights to see and attractive programmes of events have come and gone. So too have the governing bodies. When considered as an institution, Skansen is historically aware both in its activities and in its self-image, but it has also been able to keep up with social, political, economic, and cultural changes in Sweden through two turns of the century. These changes have been extensive. And even if the built environment does not come any closer to the present than around 1950, there are plans today for new themes which will shift the turning point for Skansen's retrospective gaze.

The last time Skansen's history was told in concerted form was for the centenary in 1991. A lavish book then spanned the long time from the early days up to the year of publication – and on into the future. New books and films were planned, and there are also hints that our multimedia techniques were on the horizon of expectation. At the same time, today's reader can note that Skansen did not take the path of artificial entertainment. There was a certain anxiety about competition from more commercial actors but there was also a degree of optimism, grounded on a significant educational and material advantage. So what is Skansen? Apart from everything else, it is a place where a great deal is actually for real.

Sensory experiences arouse a person's desire to learn. This is the only way to acquire knowledge and insight. This was what the teacher Artur Hazelius believed. Based on ideas about learning originating in the Enlightenment, he created on the Skansen hill a bustling historical world, full of impressions and surprises, as a logical extension of the museum work pursued at Nordiska Museet. If we peel away the elements of national romanticism, we find a vibrant and modern idea that gives us the tools for future

development. At Skansen there is a multidimensional diversity in the foundational design, besides many layers of added narratives. We meet some of these narratives in this book. We also encounter a Skansen in Sörmland, a Danish city museum, parading Norwegians, a female soldier of Charles XII, a Sami camp in the Stockholm archipelago, a sea of singing people, a child on a weeping stone, Shiva the elephant – and much more.

Källor och litteratur

Lars Kaijser

Allsång på Skansen

Artikeln bygger på material från Skansens eget klipparkiv samt på genomgångar av programverksamheten i årsboken *Fataburen*. Jag medverkade också – som observatör – i Allsång på Skansen vid fem tillfällen under sommaren 2015 och har intervjuat flera av dem som har arbetat med programmet. Ett särskilt tack till Svante Thuresson, Lasse Berghagen, Petra Marklund, Anders Lundin, Mathilda von Essen, Tommy Körberg, Maj Wänstrand och Maria Ericsson (SVT), Kjell Erlandsson, Tobias Runnfeldt, Anna Franzon och Katarina Ridderberg (Skansens evenemangsavdelning), Maria Torén och Christina Hamnqvist (Skansens marknads- och kommunikationsavdelning) samt till Sandra Åberg (då på Skansens kulturhistoriska avdelning).

Jonas Engman

Modernitetens arenor

Engman, Jonas, *Rituell process, tradition och media. Socialdemokratisk första maj i Stockholm*, Stockholm 1999.

Nilsson, Bo G., *Folkhemmets arbetarminnen. En undersökning av de historiska och diskursiva villkoren för svenska arbetares levnadsskildringar*, Stockholm 1996.

Davis, Susan G., *Parades and Power. Street Theatre in Nineteenth-Century Philadelphia*, Philadelphia 1985.

Barbro Blehr

Nationen i exil

Artikeln är baserad på *Fataburens* årsberättelser för Skansen; *Informasjon*, församlingsblad för Den Norske Kirke/Sjømannskirken i Stockholm; Boëthius, Reidun (red.), *Det Norske samfund Stockholm 100 år: 1895–1995*, Stockholm 1995; Gjessvåg, Øyvind (red.), *Kronprinsesse Märthas Kirke: Festskrift ved 10-årsjubileet 19. desember 1986*, Stockholm 1996; Brøske, Rannveig (red.), *Kronprinsesse Märthas Kirke 25 år: 1976–2001*, Stockholm 2001; Korshavn, Håkon-Stein, *Mange bekker små, gjør en stor å*, [u.o.] 2010; samt på dagspress och 17 maj-program.

Opublicerat material har jag fått ta del av i Det Norske Samfunds arkiv (via Reidun Boëthius i juni 1994), på Den Norske Ambassaden i Stockholm och i Den Norske Kirke/Sjømannskirken. Som underlag har också använts egna erfarenheter från firandet i Stockholm och från projektet »17 maj och norsk nationalism«, som bedrevs med stöd från Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet under andra halvan av 1990-talet.

För upplysningar i intervjuer, samtal och e-post tackar jag Eva Andresen Wickman, Kjell Erlandsson, Trine Færevåg, Mona Hedström, Ivar Kirkeby, Jorunn och Håkon-Stein Korshavn, Inger Mörtstedt och Per Erik Stave Engdahl.

Ingvar Svanberg

Levande samlingar

Otryckta källor

Centrum för vetenskapshistoria, Kungl. Vetenskapsakademien: Grills testamente 1863 & 1864, brevhandlingar rörande Grills donation (tack till Maria Asp Dahlbäck).

Naturhistoriska riksmuseet: Katalogexcerpter (tack till Göran Frisk).

Nordiska museets arkiv: Zoologiska avdelningens dagböcker 1903 (tack till Christel Kraft).

Stockholms stadsarkiv: Svante Gustaf Borins dagböcker (A:5).

Intervjuer

Djurvårdare Erland Wadsten, Stockholm, mars, juli och september 2015.

Tryckta källor och litteratur

Behm, Alarik, »Zucht von Schneehühnern und Kolkraben in Skansens Tiergarten zu Stockholm«, i *Der Zoologische Garten* 51 (1910).

Bengtsson, Eva-Lena & Werkmäster, Barbro, »Skansen. En bok att vandra i«, i *Barnboken* 14:2 (1991).

Florman, Catharina, *Mer vild än tam. Mina första tjugotvå uppväxtår i ord och bild*, Stockholm 2007.

Fries, Carl, »Vildmarkssverige på Skansen«, i Andrén, Erik (red.), *Trettiotalets Skansen. Utveckling och omdaning under decenniet 1929–1939*, Stockholm 1939.

Fries, Carl, »I Skansens fågelskog«, i Curry-Lindahl, Kai (red.), *Festskrift tillägnad Erik Rosenberg på 50-årsdagen. 17/8 1952*, Stockholm 1952.

Linder, Gurli, »Skansen«, i *Ord och Bild* 16 (1907).

Lindholm III, Josef, »Zoo history«, i Irwin, Mark D. m.fl. (red.), *Zookeeping. An Introduction to the Science and Technology*, Chicago 2013.

Lindholm III, Josef & Svanberg, Ingvar, »History of Gulls in European and North American Zoos«, I *Der Zoologische Garten* 84 (2015).

Loisel, Gustave, »Sur la ménagerie de Skansen et rôle des ménageries dans les sciences zoologiques«, i *Bulletin de la Société nationale d'Acclimatation de France* 58 (1911).

Lundberg, Erik, »Djuranläggningarna«, i Andrén, Erik (red.), *Trettiotalets Skansen. Utveckling och omdaning under decenniet 1929–1939*, Stockholm 1939.

Millrath, Sigrid, *Tror fröken att det klarnar. Minnen från Oscar II:s tid och Artur Hazelius Skansen*, Stockholm 1993.

Mohr, Erna, »Stockholms Zoo auf Skansen«, i *Der Zoologische Garten* 8 (1935).

Palm, Per-Olof, »Alarik Behm och Carl Fries. Zoologer på Skansen 1897–1953«, i Biörnstad, Arne (red.), *Skansen under hundra år*, Höganäs 1991.

Rentzhog, Sten, *Friluftsmuseerna. En skandinavisk idé erövrar världen*, Stockholm 2007.

Ring, Herman, *Skansen. Friluftsmuseet å Kongl. Djurgården*, Stockholm 1897.

Sahlstedt, Vilhelm, »En elefants sjukdom och död«, i *Svensk Veterinärtidskrift* 1941.

Samzelius, Hugo, »Skansens eskimåhundar«, i *Svenska Kennelklubbens Tidskrift* 4 (1896).

Schäfer, Florian, »On Communicating Critical Issues of Population Management in Zoos to the Public«, i *Der Zoologische Garten* 84 (2015).

Siöcrona, Vera, *Apan och jag. Ett år bland Skansens djur*, Stockholm 1942.

Stolba, Alex & Müllers, B., »Die Bedeutung von Tierart, Gehege und Verhalten für den Schauwert im Zoo«, i *Der Zoologische Garten* 60 (1990).

Svanberg, Ingvar, »Walruses (*Odobenus rosmarus*) in captivity«, i *Svenska Linnésällskapets Årsskrift* 2010.

Svanberg, Ingvar, »Stockholms Aquarium.

Sveriges första publika akvarium 1892–1894«, i *Rig* 98:4 (2016).
Svanberg, Ingvar & Jonsson, Stefan, »Lodjur i fångenskap«, i Bergström, Roger m.fl. (red.), *Lodjuret*, Stockholm 2014.
Wadsten, Erland, »Gamla aphuset och dess bevingade invånare«, i *Fågelhobby* 44:1 (2014).

Verksamhetsberättelser 1892–2014.
Vägledningar (under olika titlar) för besökande 1904–1984.

Eva Sundström

Om inte

Otryckta källor

Centrum för näringslivshistoria: Barnängens Tekniska Fabrikers arkiv samt byggmästare Olle Engkvists arkiv.
Nordiska museets arkiv: ämbetsarkivet (berättelser och framställningar rörande Stockholms stads Brandförsäkringskontor).
Stockholms stadsmuseums arkiv: Innerstadsinventering.
Tekniska nämndhusets arkiv.

Tryckta källor och litteratur

Arnö-Berg, Inga & Biörnstad, Arne (red.), *Skansens hus och gårdar*, Stockholm 1980.
Backelin, E. Helge, »Från Södergård till Bromma strand. Barnängen under ett sekel«, i *Bromma Hembygdsförenings Årsskrift* 1957.
Biörnstad, Arne, *Sjutton Skansenhus berättar om Stockholm*, Stockholm 1998.
Det började med bläck, Stockholm 1943.
Eklund Nyström, Sigrid, »Lotten avgör framtiden«, i Medelius, Hans m.fl. (red.), *Nordiska museet under 125 år*, Stockholm 1998.
Hallerdt, Björn, *Av kärlek till Stockholm. En krönika om Samfundet S:t Eriks 100 år*, Stockholm 2001.
Kihlborg, Brita & Odlander, Siv, »Trähus på Söder. Upprustning pågår«, i *Stadsvandringar*, nr 5, Stockholm/Uddevalla 1981.
Lindberg, Birgit, *Malmgårdarna i Stockholm*, Borås 2002.
Lindhagen, Anna, *Idyller och utsikter. Bilder från Stockholms natur och bebyggelse*, Stockholm 1923.
Linn, Björn, »Storgårdskvarteret. Ett bebyggelsemönsters bakgrund och karaktär«, i *Arkitekturens teori och historia* 1989:1.
Lönnroth, Marie (red.), *Olle Engkvist. Byggmästare*, Stockholm 1949.
Medelius, Hans, »Nya satsningar och nya framgångar«, i Medelius, Hans m.fl. (red.), *Nordiska museet under 125 år*, Stockholm 1998.
»Nordiska museet och Skansen under år 1930«, *Fataburen* 1930.
Samfundet S:t Eriks Årsbok 1923, berättelse för 1922, Stockholm 1923.
Selling, Gösta, »Malmgårdar i Stockholm under 1700-talet«, i *Gamla svenska städer*, häfte IX, Stockholm 1930.
Selling, Gösta, »Tottieska malmgården. Ett borgerligt fideikommiss på Södermalm«, *Fataburen* 1931.
Selling, Gösta, »Barnängen och Tottieska malmgården«, i *Bromma hembygdsförenings årsskrift* 1969.
Stolpe, Herman, »Barnängen hundra år«, i *Bromma hembygdsförenings årsskrift* 1968.
Svenska Dagbladet, 12 mars 1931.
Tunander, Ingemar, »Andreas Lindblom, Skansen och kriget«, i Biörnstad, Arne (red.), *Skansen under hundra år*, Stockholm 1991.
Veckojournalen, nr 11, 1931.

Cecilia Hammarlund-Larsson

När två var ett

Otryckta källor

Nordiska museets arkiv, ämbetsarkivet: Nämndprotokoll 1962 och 1963 med bilagor.

»Nordiska museet och Skansen 1963«, sammanställning av utredningsmaterial och debattreferat m.m. gjord av Nordiska museets och Skansens tjänstemannaförening, stencil.

»Översyn av organisationen av museiverksamheten vid Nordiska museet mm.« Daterad Stockholm, Kungliga Statskontoret, 1964-09-30, stencil.

Tryckta källor och litteratur

Eklund Nyström, Sigrid, »Lotten avgör framtiden«, i Medelius, Hans m.fl. (red.), *Nordiska museet under 125 år*, Stockholm 1998.

Hellbom, Thorleif, »Fred, vardagsliv och museistrid«, i Biörnstad, Arne (red.), *Skansen under hundra år*, Höganäs 1991.

Kunglig Maj:ts proposition nr 113 år 1963.

Millrath, Sigrid, *Tror fröken att det klarnar? Minnen från Oscar II:s tid och Artur Hazelius Skansen*, Stockholm 1993.

Årsredogörelser i *Meddelanden från Samfundet för Nordiska museets främjande*.

Marianne Larsson

Five o'clock tea på Skansen

Citatet på sid. 146 är författarens egen översättning från franska.

Otryckta källor

Postmuseum: II 335 F1. Världspostkongressen, vol. 288–293 samt onumrerat. Fotosamlingarna.

Nordiska museet, föremålssamlingen: Resväska av ljust kalvskinn (NM.0279235+).

Elektroniska källor

Väderleksbulletin, *Dagens Nyheter* 1924-07-12, http://arkivet.dn.se (hämtat 2016-01-04).

Tryckta källor och litteratur

»80-årig trotjänare på Skansen«, i *Stockholms-Tidningen* 1926-11-03.

Baerendtz, Nils Erik (red.), *Boken om Skansen*, Höganäs 1980.

Hettne, Björn, Sörlin, Sverker & Østergård, Uffe, *Den globala nationalismen. Nationalstatens historia och framtid*, Stockholm 2006.

Hobsbawm, Eric J., *Nationer och nationalism*, Stockholm 1994.

Hobsbawm, Eric J., *Massproducerade traditioner*, Lund 2002.

Juhlin, Julius, *Minnen. Del 2*, Stockholm 1928.

Keyland, Nils, *Skansens kulturhistoriska avdelning. Vägledning för besökande*, Stockholm 1923.

La Direction Générale des *Postes de Suède a l'honneur d'inviter M...* (med karta över Skansen), Stockholm (Generalpoststyrelsen) 1924.

Lager, Gunnar, *Svenska postverket och Världspostföreningen*, Stockholm 1936.

Larsson, Marianne, *Uniformella förhandlingar. Hierarkier och genusrelationer i Postens kläder 1636–2008*, Stockholm 2008.

Larsson, Marianne, »Bilden av Sverige i mötet med långväga främlingar«, i *Postryttaren. Årsbok för postmusei vänner* 2014.

Larsson, Marianne, »Längs esplanader och boulevarder. Världen i Stockholm 1924«, i Larsson Marianne m.fl. (red.), *I utkanter och marginaler: 31 texter om kulturhistoria*, Stockholm 2015.

Leffler, Karl Peter, *Om nyckelharpospelet på Skansen. Anteckningar*, Stockholm 1899.

Liste de MM. les Délégués et Fonctionnaires attachés au Congrès Postal Universel, Stockholm 1924. Stockholm, Generalpoststyrelsen 1924.

»Postkongressen på five o'clock tea på Skansen«, i *Svenska Dagbladet* 1924-07-12.
Postmannen. Organ för Svenska postmannaförbundet, nr 13 och 15, 1924.
Programme du concert et des danses nationales à Skansen en l'honneur des participants du VIIIe Congrès Postal Universel le 11 juillet 1924, Stockholm (Generalpoststyrelsen) 1924.
»Redogörelse för Nordiska museets utveckling och förvaltning år 1924«, bilaga i *Fataburen* 1925.
Secretariat Suédois du Congrès Postal Universel Stockholm 1924, Stockholm (Generalpoststyrelsen) 1924.
Skansen. Le premier musée en plein air. Une institution d'éducation nationale, Stockholm (Generalpoststyrelsen) 1924.
Sörlin, Sverker, »Artur Hazelius och det nationella arvet«, i Medelius, Hans m.fl. (red.), *Nordiska museet under 125 år*, Stockholm 1998.
»Världspostkongressen på Skansen«, i *Nya Dagligt Allehanda* 1924-07-12.

Johan Knutsson

Kulturarv som inspirerar

Arpi, Ivar, »Laxbrostugan«, i Hazelius, Artur (utg.), *Bilder från Skansen*, Stockholm 1898.
Bedoire, Fredrik & Hogdal, Lis, *Den stora hälsingegården. Gårdar och befolkning i Voxnans dalgång*, Stockholm 2000.
Biörnstad, Arne, »Artur Hazelius och Skansen«, i Björnstad, Arne (red.), *Skansen under hundra år*, Stockholm 1991.
Edman, Victor, *Sjuttonhundratalet som svenskt ideal*, Stockholm 2008.
Gustafsson, Gotthard, »Delsbogården«, i *Fataburen* 1941.
Key, Ellen, *Skönhet för alla*, Verdandis småskrifter, Stockholm 1899.
Knutsson, Johan, »'En arfslott så ädel som denna'. Om folkkonst, slöjd och regional identitet«, i *Kulturen* 2009.
Knutsson, Johan, *I »hemtrefnadens« tid. Allmoge, nationalromantik och konstnärligt nyskapande i arkitektur, möbler och inredningar 1890–1930*, Stockholm 2010.
Knutsson, Johan, »Carl Malmsten och kulturarvet – tiden fram till 1930-talet«, i Blomquist, Lena (red.), *Carl Malmsten – känd och okänd*, Stockholm 2012.
Knutsson, Johan, *Allkonstnär i »hemtrefnadens« tid. Lars Israel Wahlman som möbel- och inredningsarkitekt 1894–1917*, Stockholm 2013.
Knutsson, Johan, *Hantverkare i »hemtrefnadens« tid. Kretsen kring Lars Israel Wahlman*, Stockholm 2016.
Lindblom, Andreas, *Sveriges konsthistoria från forntid till nutid*, band II, Stockholm 1944.
Malmsten, Carl, »Om svensk karaktär inom vår konstkultur – särskildt i hemmets utdaning«, i *Svenska slöjdföreningens tidskrift* 1916.
Nyström, Bengt, »Att göra det förflutna levande«, i Medelius, Hans m.fl. (red.), *Nordiska museet under 125 år*, Stockholm 1998.
Pihl Atmer, Ann Katrin, *»Livet som levdes där måste smaka vildmark«. Sportstugor och friluftsliv 1900–1945*, Stockholm 1998.
Rodenstam, Stina, »Intryck från Nordens Hemslöjdsförbunds utställning i Stockholm 1927«, i *Svenska slöjdföreningens årsbok* 1927.
Rykind-Eriksen, Kirsten, *Griffe, hejrer og ulve. Nyt syn på design og möbelindustri 1830–1930*, Köpenhamn 2015.
Strömberg, Elisabeth, »Möbleringen av Delsbogården«, i *Fataburen* 1941.
Tunander, Ingemar, »Andreas Lindblom, Skansen och kriget«, i Biörnstad, Arne (red.), *Skansen under hundra år*, Stockholm 1991.
Wahlman, Lars Israel, »En gård och dess trefnad«, i *Ord och bild* 1902.
Wallin, Sigurd, »Karolinska herrgårdar i Västman-

land«, i *Västmanlands fornminnesförenings årsskrift* 1931.
Zickerman, Lilli, *Sveriges folkliga textilkonst*, Stockholm 1937.
Åkerlund, John, »Hur allmogehem skola byggas«, i Carlsson, Gustaf (red.), *Svenska allmogehem*, Stockholm 1909.
Åkerlund, John, »Våra gamla allmogehem«, i *Svenska Turistföreningens Årsskrift* 1912.
Östberg, Ragnar, *Ett hem, dess byggnad och inredning*, Verdandis småskrifter, Stockholm 1905.

Gunilla Hising Bohm & Fredrik Ehlton

Julita skans

Otryckta källor

Julita gård: Julita gårdsarkiv.

Tryckta källor och litteratur

Knutsson, Johan, *I »hemtrefnadens« tid. Allmoge, nationalromantik och konstnärligt nyskapande i arkitektur, möbler och inredningar 1890–1930*, Stockholm 2010.
Sumner, Anne, *Borgerliga ambitioner och adliga ideal. Slott och byggherrar i Sverige kring sekelskiftet 1900*, Stockholm 2004.

Sten Rentzhog

»Världens första friluftsmuseum«

Utförliga källhänvisningar finns i boken Rentzhog, Sten, *Friluftsmuseerna. En skandinavisk idé erövrar världen*, Stockholm 2007, som denna artikel bygger på. Kompletterande källor:

Waldemer, Georg, »Einlentung. Notizen zur Geschichte der Freilichtmuseen«, i dens. (red.), *Freilichtmuseum. Gesichte, Konzepte, Positionen*, München/Berlin 2006.
Williams-Davies, John, »The Origins of Folk Museums«, manus 1997.

Thomas Bloch Ravn

»Ett Skansen i Danmarks andra stad«

Bloch Ravn, Thomas, »Lær af Disney«, i *Berlingske Tidende* 1995-09-07.
Bloch Ravn, Thomas, *Den Gamle By. Et vindue til historien*, København 2002.
Elfström, Gunnar, *En bok om Gamla Linköping*, Linghem 1996.
Holm, Peter, *Den Gamle By i Aarhus. Dens grundlæggelse og udvikling fra borgmestergaard til købstadmuseum*, Aarhus 1951.
Jensen, Chr. Axel, »Museumstanker. Et omrids af 25 års udvikling«, i *Den Gamle Bys årbog* 1932/33.
Kjær, Birgitte & Bloch Ravn Thomas, »Tilbage til Peter Holm!«, i *Den Gamle Bys årbog* 1998.
MacDonald, George F., »The Future of Museums in the Global Village«, i *Museum* 155, 1987.
Rentzhog, Sten, *Friluftsmuseerna. En skandinavisk idé erövrar världen*, Stockholm 2007.
Selling, Gösta, »Den Gamle By i Aarhus«, i *Stockholms-Tidningen* 1934-05-17.
Williams-Davies, John, »Now Our Story is Your History. The Challenge of Relevance for Open-Air Museums«, i *Folk Life. Journal of Ethnological Studies* 47 (2009).

Henrik Zipsane

Friluftsmuseer i ett nytt Europa

Bohman, Stefan, *Historia, museer och nationalism*, Stockholm 1997.
Rentzhog, Sten, *Open Air Museums. The History and Future of a Visionary Idea*, Stockholm 2007.
Simon, Nina, *The Participatory Museum*, Santa Cruz, CA 2010.
Šraml Gonzáles, Jakoba, »Trends in Practical Heritage Learning in Europe 2012«, The Nordic Centre of Heritage Learning 2012, www.nckultur.org

The Impact of Culture on Creativity. A Study Prepared for the European Commission, KEA/Bruxelles 2009.
Williams-Davies, John & Thomas, Beth, »Museums Reflecting Changing Identities«, 2013, http://www.museum-id.com/idea-detail.asp?id=522
Zipsane, Henrik, »Instrumentalism in Heritage Learning«, i *Museum International* 63 (2011).
Zipsane, Henrik, »Audience Development in Relation to Cultural Policies for Sustainable Learning Cities, Communities, and Regions – a Nordic Perspective«, 2015, http://lcn.pascalobservatory.org/

Charlotte Ahnlund Berg

Oss andra

Otryckta källor

Skansens vision och uppdrag – www.skansen.se
»Kulturhistoriska avdelningens verksamhet och organisation 2013«, internt dokument.

Tryckta källor

Meddelanden från Nordiska museet 1891–1903.
Thesleff, Arthur, *Zigenare. En inledande öfversikt till det af författaren vid Skansens vårfest 1904 anordnade zigenarlägret*, Stockholm 1904.

Ewa Kron

Angelägna berättelser

»Gestalta utifrån angelägna berättelser«, styrdokument, Skansen.
Skansens vision och uppdrag – se www.skansen.se

Maja Hagerman

Moderna tider

Otryckta källor

Hagerman, Maja, »Tidningsliv. Om tidningsmakarna i boktryckarbostaden på Skansen«, kunskapsunderlag, 2010.
Hagerman, Maja, »Vad skulle passa på Skansen för åren 1945–1980?«, idéförslag och tankekarta, 2013.

Elektroniska källor

»Samlaren. Skansen 100 år«, dokumentär från 1991, Öppet arkiv, SVT.

Tryckta källor och litteratur

Fürst, Carl Magnus, »Ryggåsastugor i Blekinge«, *Meddelanden från Nordiska museet*, Stockholm 1884.
Hirdman, Yvonne, Björkman, Jenny & Lundberg, Urban, *Sveriges historia. 1920–1965*, Stockholm 2012.
Östberg, Kjell & Andersson, Jenny, *Sveriges historia. 1965–2012*, Stockholm 2013.

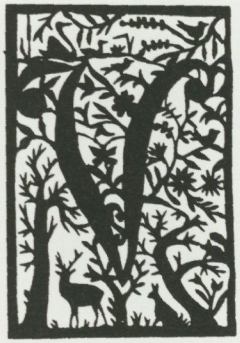

Samfundet Nordiska museets och Skansens Vänner

Samfundet grundades redan 1918 som en vän- och stödförening till Nordiska museet och Skansen. Vänföreningen har i dag ca 3 100 medlemmar varav 91 är ständiga. Kronprinsessan Victoria är första hedersmedlem.

Varje år lämnar Vännerna ekonomiska bidrag till de båda museerna. Under åren har en rad projekt blivit möjliga genom detta stöd. Vänföreningen delar också årligen ut resestipendier till personalen på de två museerna och stödköper museernas årsbok Fataburen till sina medlemmar.

Samfundet har en livlig verksamhet med ett tjugotal aktiviteter per år och dessutom kulturresor. Programmet brukar omfatta specialvisningar av utställningar på Nordiska museet, vandringar på Skansen och Djurgården, konsertprogram i Seglora kyrka under sommaren och vid jul, visningar och studiebesök i intressanta miljöer utanför museerna samt utflykter vår och höst till resmål såväl i Sverige som i andra länder. Vänföreningen ger även ut tidningen *Artur* fyra gånger om året med artiklar om museerna och med det aktuella programmet för medlemmarna.

Årsavgiften som innefattar gratis entré till båda museerna är 550 kr för en person, 750 kr för ett par och 300 kr för ytterligare familjemedlem på samma adress. Ständigt medlemskap kostar 10 000 kr per person och 15 000 kr per par. Medlemskap kan lösas i butiken på Nordiska museet samt genom föreningens kansli, telefon 08-519 546 93 eller e-post vanner@nordiskamuseet.se.

GENOM SINNLIGA UPPLEVELSER väcks människans lust att lära. Endast på det viset erövrar hon kunskap och insikter. Så menade pedagogen Artur Hazelius och så skapade han friluftsmuseet Skansen 1891, som en myllrande historisk värld, full av intryck och överraskningar. Ännu i dag, efter 125 år, möter vi här en högst levande och modern idé som ger oss verktygen till den framtida utvecklingen. På Skansen finns flerdimensionell mångfald redan i själva grundkonstruktionen och därtill många lager av berättelser. Några av dessa berättelser möter vi i denna bok. Liksom ett Skansen i Sörmland, ett danskt stadsmuseum, norrmän i parad, friluftsmuseer i ett nytt Europa, en kvinnlig karolin, ett sameviste i Stockholms skärgård, ett sjungande folkhav, ett barn på en gråtsten, elefanten Shiva – och mycket mer.

FATABUREN
NORDISKA MUSEETS OCH SKANSENS ÅRSBOK

NORDISKA MUSEETS FÖRLAG

ISBN 978 91 7108 584 9
ISSN 0348 971 X

9 789171 085849

